

KORTÁRS

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

2023 04 év szám

KORTÁRS 2023 04

A GYULAI ISKOLA képzőművészeinek munkáival

ÁGH ISTVÁN versei

SARUSI MIHÁLY, BALOG HELGA prózái

HANKA NÓRA esszéje a Kádár-kockák művészetéről

Pécsi Györgyi kritikája Tóth László esszéketéről

BERETI GÁBOR, DEVESCOVI BALÁZS, VESZPRÉMI SZILVESZTER kritikái

Ára: 840 Ft
Előfizetőknek: 8400 Ft/év
www.kortarsfolyoirat.hu

PETHŐ ANIKÓ, Hűlt helye..., 2011, olaj, vászon, 100 x 80 cm

TARTALOM

- 3** ÁGH ISTVÁN: Jövőkép; Folyondár; Tudatzavar; Titkos találkozások; Mint egy Madonna
(versek)
- 6** SARUSI MIHÁLY: Zarándi öregapád (próza)
- 17** ANDRÉ FERENC: betiltott rengeteg; a bácsi a hatodikról (versek)
- 20** CZIGÁNY GYÖRGY: Limlomok az Égből
- 22** ZAKARIÁS CECÍLIA: Duplacsomó (próza)
- 24** WOLE SOYINKA: Idandre (Ford. és kommentárok: Biernaczky Szilárd)
- 43** KULCSÁR GÉZA: A kultúra megölte magát, de mi öltük meg
- 45** NOVOTNY TIHAMÉR: Az igazmondás realizmusáról – A Gyulai Iskola 1969–2019
(képzőművészet)
- 65** THIMÁR ATTILA: Látképek, vázlatok, térképek – A magyar irodalom helyzeti nehézségei
és nehézkedései napjainkban
- 72** BALOG HELGA: Csöngetnének; Sosem jönnek egy napon (kisprózák)
- 77** SZIGETHY GÁBOR: Egy korty magyar bor XXI.
- 82** HANKA NÓRA: A ház, ami soha nem megy ki a divatból? – Kádár-kocka kortárs szemmel
- 88** PÉCSI GYÖRGYI: Volt, van, lesz (?) szlovákiai magyar irodalom (Tóth László: Hagyomány
és identitás)
- 95** BERETI GÁBOR: Ferencz Mónika / Búvárkodás haladóknak
- 97** DEVESCOVI BALÁZS: Rosti
- 100** OLÁH ANDRÁS: Sarusi Mihály / Hun, ki
- 101** VESZPRÉMI SZILVESZTER: Mán-Várhegyi Réka / Vázlat valami máshoz

E számunkat A GYULAI ISKOLA képzőművészeinek munkáival illusztráltuk.

A borítón: SZABÓ ÉVA MÁRIA, Otthagytott termés, 2010, akvarell, papír, 53x70 cm (részlet);

PETHŐ ANIKÓ, Megállt az idő, 2013, olaj, vászon, 70x50 cm.

Kedves Olvasóink!

A *Kortárs* folyóirat közelebb áll Önhöz, mint gondolná, csak egy karnyújtásnyira vagy inkább kézmozdulatnyira. Egy kattintással előfizetheti a Magyar Posta elektronikus standján, s egész évben az otthoni karosszékében élvezheti.

A *kortarsfolyoirat.hu* oldal jobb szélén kattintson az „Előfizetés” box színes képére!

Csak egy mozdulat, hogy Ön is kortárs legyen!

KORTÁRS

Támogatók: **KORTÁRS ALAPÍTVÁNY, NEMZETI KULTURÁLIS ALAP, MAGYAR KULTÚRÁÉRT ALAPÍTVÁNY, PETŐFI KULTURÁLIS ÜGYNÖKSÉG, KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS MINISZTERIUM**

Szerkesztőség:

Főszerkesztő: THIMÁR ATTILA (thimar.kortars@gmail.com)

Szerkesztőbizottság:

AMBRUS LAJOS (kemenesalja@gmail.com)

HLAVACSKA ANDRÁS (hlavacskaandras@gmail.com)

PÉCSI GYÖRGYI (pecsigy@freemail.hu)

STURM LÁSZLÓ (sturml67@gmail.com)

SZEKERES NIKOLETTA (nszekeres@gmail.com)

TÚRI JUDIT (turijudit.kortars@gmail.com)

Képzőművészeti rovat: NOVOTNY TIHAMÉR (prinotipa@gmail.com)

Tördelőszerkesztő: KOVÁCS NÓRA (babajaga1960@gmail.com)

Olvasószerkesztő: BORNEMISSZA ÁDÁM (bornemissza.adam@gmail.com)

Laptevő: LÁSZLÓ ZSUZSI

Szerkesztőségi titkár:

ÖNER EDIT (info@kortars.com); Tel./Fax.: 342-1520; 06-20-33-77-531

1062 Budapest, Bajza u. 18.

Szerda: 11–14 óráig; Csütörtök: 10–13 óráig

Postacímünk: 1406 Bp., Pf. 93.

Lapunkat rendszeresen szemlézi a megújult

www.observer.hu

Kiadja a Kortárs Folyóirat Kiadói Kft. Felelős kiadó: a kft. ügyvezetője.

Nyomdai munkák: Prime Rate Kft. – www.primerate.hu

Előfizetési díj 1 évre 8400 Ft. Szerkesztőségi előfizetés esetén külföldre: 110 €. (Az áthúzó előfizetéseknél nem kérünk díjkülönbözetet.) Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a Regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Zrt. Postacím: 1900 Budapest. Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, továbbá a MP Zrt. 1900 Budapest címen. **Külföldre és külföldön** előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>), 1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

HU ISSN 0023-415X

Nemzetközi online azonosítószám az Interneten: HU ISSN 1418-1592

Kéziratokat nem őrzünk meg, és nem küldünk vissza.

Lapzártá: a megjelenés előtti hónap 3-án!

HÍREK

Kedves Olvasóink!

A Kortárs Online aktuális tartalmából:

Dobri Imre kritikája Ambrus Lajos Nagy almáskönyvéről

Acsai Roland esszéje Reviczky Gyuláról

Péter Zoltán kritikája A kékszakkallú herceg vára új bemutatójáról

www.kortarsonline.hu

A *Kortárs* folyóirat archívuma itt érhető el:

www.kortarsfolyoirat.hu

ÁGH ISTVÁN

Jövőkép

Idegen lett a város, mintha
szekéren jöttem volna vissza,
mintha még öregapám lennék,
aki elhagyta szülőföldjét,
és azt sem tudja, hova menjen,
egyetlen földije sincs Pesten,
hiába emeli kalapját,
lakkozott kocsik viszonozzák,

majd én lennék az unokája,
immár Újbuda díszpolgára,
s ugyanazt látnám körülöttem,
csak a falakig üresedve,
akár szemben a Campus nyáron,
üres a szívemnek a város,
nem a boldog vakációtól
kong a palota ablakomból,

mintha egyik unokám nézné
nélkülem, mert már én sem élnék,
de áll a fal, melyet most látok,
visszasugározza magányom,
ahogy a kortársak itt hagytak,
a házaikból váz maradt csak,
téglahalmok, utca-hegyláncok,
káosz, s harang nélküli város,

még kacérkodom az idővel,
mintha én lennék hozzá hűtlen,
és én, a született jövőtlen
elképzelem a jövődómet,
látnoka lettem önmagamnak,
hogy elmúlva is fönn maradjak,
világítván az éjszakában,
mint az égve felejtett lámpa.

Folyondár

Kapaszkodom, mint folyondár a falba,
látszólag könnyed, repdeső növény,
de szárából is gyökerek sarjadnak,
betonra vetve küzd az életért,
míg rátapad a sivár vakolatra,
sivatagi homokból szív vizet,
vedlő ház málladéka gyúlt alatta,
s az út megrekedt ördögszekere,
papírhulladék hullott falevéllal,

ÁGH ISTVÁN (1938) Budapest

csak ki ne vágassa a ház ura,
mert nem illik bele az utcaképbé
egy élő koszorú a kapura,
én is mint ez a folyondár, úgy élek,
szétszórt levelén ujjenyomatom,
körmöm, fogam nyomával széled széjjel,
minden, amibe megkapaszodom.

Tudatzavar

Mikor szemem kinyitom a fényre,
minden ott és úgy van, ahogy régen,
ő sem hiányzik a másik szobából,
kis neszekkel ébred, ha nem is látom,
ám tiszta fejjel meggyőződök róla,
jelenléte mennyire csalóka,
mégis áldott pillanat vigasztal,
ha emlékével kezdődik a nappal,
álmos reggel folytatja a múltat,
cipője vár, hogy lassan elinduljon,
karon fogja sötét ballonkabátja,
fölkínálkozik vállára a táska,
a bevásárló kocsi útra készen
áll, hogy kettesben a piacra érjen,
ahonnan vissza nem segíti semmi,
hiszen csak a tudatzavar teremti.

Titkos találkozások

Éppen éjfélre mutatott az óra,
mikor hiányzó páromra gondoltam,
s míg a műszer az időt igazolta,
rájöttem, hogy rejtett titka is van,
hogy az órát miért akkor nézem,
mikor a mutatóit egyben látni,
tán valami különös erő készlet,
amit nem tudok megmagyarázni,
s csupán egy spiritiszta fejthetné meg,
mit jelent ez a telitalálat,
ahogy a telepátia segített
az elhunytal való találkozásra,
a mutatók együttállásában
üzent, aki csak kísértetni tudhat,
azért lett a szellemek órája
éjszakai alkalma randevúknak.

Mint egy Madonna

Jelenléte már az égből sugárzik,
de múltja még derül tekintetében,
élő mosolya szárnyán szállt idáig
a pillanat, mi végképp az övé lett,
meg az enyém, özvegyi nászajándék
a cinkos és ragaszkodó kacsintás,
mint valami ártatlan gyermekjáték,
mielőtt tudtuk volna, hogy mi vár ránk,
a csöndbe visszatérő otthonosság
békéjébe vegyülök, mikor nézem,
eltűnődöm mennyei pillantásán,
tán Máriára hasonlít fényképe,
milyen lehetett Jézus szülőanyja?
nem láthatták a jelenések közben,
ha az alakját fényesség takarta,
vonásait másoktól kölcsönözte.
a szende modell volt eddig a minta,
kit Raffaello festett Firenzében,
de megjelent az igazi madonna
nyomán egy égi asszony földi képe.

SARUSI MIHÁLY

Zarándi öregapád

Cseres Tibor fogta rám – egy írószövetségi díjkiosztáson –, hogy „zarándi Márquez” vagyok. Márquez utánzója nem lettem, ám ezzel az előlegezett bizalommal fölhívta a figyelmemet arra a lehetőségre, amellyel aztán máig élek. Mármint hogy „zarándi lennék” („...löttem vóna”).

– Eddig csanádinak adtad ki magad, újabban meg zarándi vagy?! – „ironizált” a ’90-es évek derekán Csabán az ávos székházból lett sajtóház kapujában egy illető, aki túl közeli ismeretséget ápolott a minap (azaz aznap is?) az állambiztonságiakkal.

Másképp honnét tudta volna, hogy valóban „újabban” – igaz, álnéven – Zarándot emlegetem (*Kurta Miska levelei Zaránd vármegyéből AZ MÁI LABANCOKRÚL* címet viselő sorozatomban)? A korábbi – Kisiratos miatt emlegetett – Csanáddal „ellentétben”.

Igen, mert Zaránd... kiváló búvóhely! A magamfajta szegénylegénynek. Elrejtőzni mindenféle perzekútorok elől. (Családi legendáink egyike arról regél, hogy egyik makai – Kis? Sarusi? Kakuja?... – ősünk ezt a mesterséget űzte az 1800-as évek elején, tehát akár az otthonodba is beférkőzhetett volna egyikük, másikuk.)

...Cseres? Észrevett minket, értékelt bennünket, segített nekünk...

KURTUCZ ÖREGAPÁDÉK MÁCSÁN

Kurtucz tatáék hatan voltak testvérek, emlegette Annus néném 2005-ben, mond hasonlót 1979-ben a bátyja, Pista. Apjuk – dédapád – Demeter...

Kurtucz Demeter (18..–19..) – Chlotni Anna (18..–18...)

Gyermekeik, a 6 testvér: *Gergely* (1886–1967), *István* (1897–1979), *Szidónia*, *Anna*, *Béla*, *Mária*. (Meg *Zsófia*? Mert Zsófiára is emlékeznek.)

Gergely az öregapánk.

Anna. „Krisán János tata húgának, Kurtucz Annának a férje! Mácsán a Krisánok nagyon szeretnek minket, tartják a rokonságot, szívesen látnak” (KA 1979).

Szidónia. Szida néni ura Mácsán Pirkovics (Pirkonics?). A háborúban magyar katonaként szolgált. Az erdő alatt 18 hold földje volt. Nagyon gálánt ember volt – emlegeti Annus néném 2000-ben. – Nem volt gyerekük, mi heten. Mondta apámnak: „Adjál, testvér, egyet!” Apám nem adott.

Pedig olyan szegény volt öregapám, mint a templom egere!

István. Szentmártonban halt meg tatának ez a testvére.

Mária. Maris néni a pécskai férjénél. Férjezett nevét nem említik, de vélekeznek Pelhesnére: ...*Pelhesné* – tata egyik lánytestvére lett Pelhesné. (Pelhest az elrománosodott ősmácsai református magyarok közt emlegetnek...) „Pelhes: apám testvérenek a férje. Tata sógora, húgának az ura” (öKM 1982).

Zsófia (Zsófia?) az egyik Krizsánhoz ment férjhez (KA 2000).

Részlet az író készülő, *Parasztra paraszt* című családtörténetéből.

Béla meglep; ilyen ómagyar-ótörök név az állítólag román családban, Mácsán...

Azaz: hatan voltak testvérek, vagy hat testvére volt tatának? Heten, mint ők, (öreg) Kurtucz Gergő kisiratosi gyermökei?

Kurtucz pap (Viorel...) fölvette a stoppost. Lány volt, a kezében táska. Hátraült, a pap meg a tükörben figyelte. Észrevette, hogy állandóan a táskájához nyúl-kál, a keze szőrös! Akkor nem lehet nő, férfi! Mostanában sokan akarnak átszökni, biztos némöt löhetött. Olyan rafinált volt a pap, hogy kiszállt a kocsi-ból, fölemelte a motortetőt, rossz a kocsi! Beült, megtolatta vele, és otthagya! Így kigondolta... A táskában két pisztolyt, három rendszámtáblát talált, bevitte a milíciára. Keresik... Még haza se ért, már telefonon kereste valaki, üzente, hogy ezért agyonveri. Biztos idevaló volt a környékre, mert ismerte a papot – regél Annus néném 1981 böjtmás havában Kisiratoson.

Kurtucz Viorel mácsai pap esket.

– Ti nem németek vagy magyarok vagytok, románá kell váljatok!... Ti ne higgyétek, hogy németek vagy magyarok vagytok! Románok vagytok!

...Hű, de mondta!...

A másik Kurtucz, aki '96-ig polgármester volt, parasztpártiként lett polgármester. Szintén... majdnem sovén; nem mondom, hogy sovinizta, de... erősen nacionalista. Nem hangadó ember Mácsán – állítják, ennek ellenére, róla.

Curtuțiu Mircea a másik Kurtucz Mácsán.

Nem biztos a származásában?! Azért hangoskodik – mondja AV, Kürtös alpolgármestere 1997-ben, aki az 1990-es évek elején iskolaigazgatóként lagzikban filmez, hogy megéljen.

2005-ben Kevermesen a határ menti polgármester-találkozón meg a hasonlókürtös in csodálkozom rá e Kurtuczra, a mácsai polgármester Curtuțiuira.

(2017-ban a világháló Mácsán 2-szer jelez Curtuțit, 67-szer Curtuțot, 146-szor Curtuțiu-t.) (Ennyire nem tudják, hogy hívják őket?) (Ezért írjuk mi – magyar ágon lévők – egyértelműen Kurtucznak?)

1980 Szent Jakab havában teszi tiszteletét a mácsai Kurtucz (Viorel) papnál a (kerékpár helyett ezúttal kocsival érkező) falukutató. Könyvtárában Dumas, M. Preda, La Fontaine, A. France, Diderot, Jókai, „Attila, Csingizkán ši...”, Sienkiewicz: Quo Vadis?, Tolsztoj Leó, Stendhal, Sadoveanu, Kipling, „Nadia” (Comaneci) s görögkeleti egyházi folyóiratok a tárgyalóház könyvszekrényében.

Az apja Curtuțiu Gheorghe, Gyorgye bácsi. Született 1905. böjtelő hó 2-án, elhunyt 1979. böjtmás 8. napján.

Gyorgye bácsi nyugdíjasan a templom mellett élt az 1970-es években (KI 1979).

Viorel Gyorgye bácsi fia, Gyulavarsádon volt pap tavalýig. Kopasz, mint az apja (és olyan tojásdad a feje, mint az ajtót váratlan rányító unokaöcs Sarusi györöknek), az álluk olyan vékony, mint a miénk! Széles homlok... És olyan savanyú, mint az anyja! Viorel apám másod-unokatestvére, tata és Gyorgye bácsi első-unokatestvér volt!

„Gyorgye bácsinak Pécska alatt (Pécska és Tornya közt) a Maros-parton volt 80 holdja Szenttamáson. Pár ház. Télen szánnal, nyáron... (kocsival?) mentek ki a tanyára. Mindig benéztek tatához, nem mulasztották el (Mácsáról oda tartva, mög vissza). Gyorgye bácsi szerette tatát, a mama is nagyon vallásos volt, szívesen jöttek hozzájuk. Mindig vitte magával a két fiát. A nagy fia mérnök lött! A felesége szép barna asszony” (KA néném, 1980).

Apám közbeszól: Csúnya asszony...

(Most csúnya volt-é, avagy mégsem?)

Annus nénémnek a jó kövér a szép, Úriborbé apámnak a csinos.

Kurtucz papot (Gyorgye bácsit) Mácsán apánk 16 évesen három hónapig borotválta, ő 30 éves lehetett, akkor nősült. Csúnya, gazdag román nőt vett feleségül. Vett 100 holdat hitelbe: „Szegény voltam, legföljebb szegény maradok!”, mondta. A demokráciát 200 holddal érte meg. Nagyon szorgalmas volt, a traktort maga vezette. Fekete ruhában! Nem papi, csak fekete... Széles kari-májú kalapban, mint egy farmer! A románoknál nem volt akkora különbség, mint nálunk, magyaroknál (gazda és zsellér között) – emlegeti öreg Kurtucz Misa (bátya) a fiának, kis Misunak.

Járt Mácsáról Kisiratosra a rokonság, adja Gergő bácsi a fiát, Misát oda borbélynak! Pár hónapig ott dolgozik.

Tata nővérének a leánya ANTAL nevű mácsai felesége lett. Antal Togyerika, kürtösi másod-unokatestvérem. Ez a kürtösi Antal – vagy Krisán, mert Annus néném meg ezt emlegeti – rokonság Csabán látogat meg bennünket a Corvin utcában – apánk nem nagy öröme...? Ezzel a Togyerikával utazom alkalmi kocsival Gyuláról Csabára, ő mondja országúti kutyagolásunkra, hogy „vagabundorkozó”... (Hogy csavargókönyvem főcímeként keljen új életre e vándorszó.)

Krisán Gyorgyéék Kürtösön Kurtucz István (tata testvére) leányának lezármazottai lehetnek (K. Béla 2000).

Krizsánné lett emlékezőink szerint két Kurtucz lány is: Anna és Zsófia/Szófia...

Kazán: Tata egyik unokatestvére Mácsán. KAZÁN... Jó kis dákórumun vezeték-név, őseredeti. (Ha rumun is, a kunból jövet.)

Juhász (nevű): román! (?)

Illés: nem Ilia, avagy Ilie...! Illés. (!)

Farkas: román. (...)

Pelhes: tata sógora! Húgának az ura.

„Bodonya: nagyanyám (apánk, Kurtucz Mihály öreganyja /a mi déd-anyak/), Anna. A bodonya magyarul: uraságokban a nagy szekereket, ökrös szekereket bodonyának hívták! Úgy tudom.”

Mészáros: román (Kürtösön).

Antal: Antal Togyerika (aki Kürtösről nálunk volt '69-ben); az anyja apánk (Kurtucz Gergely) nővérének a lánya!” (öKM 1982).

Hogy a bodonya magyar, avagy oláh tájszó... Úgy tűnik, e kisvilág (magyar és román?) tájszava.

2005-ben Mácsán 5 Kurtucz család él – tudjuk meg Budai Tivadar pópától.

Aradon is lehet néhány! Mást ne mondjunk, 2014-ben aradi nagylány románul társalog a faczbukon, s hogy nem írja a nevét: Flavia Curtut. (Ami lehet, hogy Curtuț, azaz mindenképpen Kurtuc.) (Annyira, hogy máshol ráakadunk a valódi nevére: Curtuț Flavia...) (Sőt, Flavia az aradi fényképész kör jeles tagja.) (Mi több, nemrég Erasmus-ösztöndíjas.) Odébb Alina Curtuț. Curtuț Eva, Curtuț Maria.

Meg a többi.

A román Curtuțok mellett magyar Curtuțra is bukkanhatsz a világhálón! A 2000-es helyhatósági választáson, írja a Nyugat. Jelen, a közös sopronyai-szentpáli RMDSZ-listán Curtuț Ferenc; édös unokatestvéröd!

Hogy sëmmi së veszött még el. (Annyira.)

Mácsa? Podina Pétör szerkesztőségi párttitkár regéli 1986-ban Csabán: feleségének az apja Mácsán egykor bíróként szolgált. „Olyan kényes volt, hogy

otthon az egyik lábán piros, a másik lábán kék papucsot hordott.” 30 holdja volt, és vagy öt gyereke.

Vajh a magyar bírónak piros-(fehér)-zöld papucsban kell járnia, hogy kényösködésünkkel... mögmaradhassunk?!

Mikor húzott piros-(fehér)-zöld csizmát a magyar... Iratosunkon?

Tán itt hibádzik valami.

Piros-fehér-zöldbe, magyar!

Az kéne *ezeknek*.

Mácsa?

Öregapád, Kurtucz Gergely születésekor Mácsa magyar–német többségű falu Arad vármegyében – olvassuk Varga E. Á. világhálós adattárában.

1880:	5.373 lélek	2.078 gör.kel.	– gör.kat.	3.109 r.kat.	103 ref.	34 ev.
1890:	6.261	2.372	61	3.656	107	24
1900:	6.945	2.705	29	4.009	89	34

Az őslakos magyar reformátusság végzetesen tovább apad, a német és magyar katolikusok, ahogy a görögkeleti románok is, szépen gyarapodnak.

A mostoha unszolására az öreg Kurtucz kiásta a sírból az első felesége (Chlotni Anna dédanyánk) vastag arany nyakláncát, a fia leselkedett! Később, 12 évesen megverte a mostohát, apja elől az ablakon ugrott ki. A szomszéd faluig meg se állt! A kertek alatt a szomszéd Kisiratosig futott, hogy ottragadjon (öKM 1970).

TATA IRATOSUNKON

Tata 9 évesen jött ide kanásznak (Kurtucz Anna) – eszerint 1895-ben. Apám 12 évet említ, akkor meg 1898-ban...

Azaz valamikor akkor, az időben! A 19. század utolsó tizedében.

Magyar Jani bácsi (a Templom utcában a templommal szemben, a Nagyfalú felé) fogadta föl tatát. 12 éves volt (9...), az anyja meghalt, a mostohaanyja vette az apjával. Egyszer beleragadt a mustoha hajába, lerántotta, amikor megjött az apja. Biztos agyonverte volna; kiugrott az ablakon, meg se állt Iratosig (öKM 1970).

Honnan tudta volna a mustoha, hogy egy Kurtuczot túl sokáig következmény nélkül nem lehet verni? Előbb-utóbb visszaüt.

Ilyen vót szögény öregszülém, tata. Isten nyugosztalja! Ott, ahun van.

Legénykorában tata egy hetet töltött Battonyán börtönben, mert bevverte a pap ablakát. Sose szerette a papokat! (öKM 1987)

Görögkeleti vallású volt, emiatt úgy gondolhatta, hogy neki nem kötelező vasárnaponként misére az iratosi katolikus templomba mennie. A pap állítólag kiprédikálta. Erre föl verte be az ablakát. A csendőr másnap már jöhetett érte.

Az első háború előtt tanyán is laktak. Erről regél Bajkónak (tudós kántorénekkutató kolozsvárinak) Annus néném 2012-be.

– Hát a Kása tanyánál laktak. De apámat akkor elvitték, még akkor Magyarország volt itt. Osztt akkor ő magyar katona volt. Osztt akkor elvitték, hogy

kint laktak a tanyán, ilyen rengeteg jószág volt a gazdánál. Volt vagy 20 darab tehén, bornyú ottan karámba bekötve, aztán itt maradt az anyám egy hétig vagy kettőig. Ugye, elvitték hadgyakorlatra, Csabára apámat, fiatal volt. Mert valahogy már készültek a háborúra, vagy mit tudom én, mán arra pontosan nem emlékszek. S anyám, szegény, ott marad a három gyermekkel a tanyán.

Jani 1909, Gergő 1911, Pista 1913-beli.

– A Kása tanyán, akkor azt mondja, már mesélte szegény édesapám, mán akkor nagyon jól állt, ugye, sok mindenük volt. Nagyon szépen, készültek, hogy begyűnnek a faluba. Hát akkor anyám, hogy apám elment, oszt egyedül maradt a három gyerekkel a tanyán. Gyűtt egy nagy vihar éjszaka, és aszondja, annyira villámlott, annyira dörgött, hogy a marhák kitortek az akolból, és éjszaka szétszaladtak. Oszt ő akkor nagyon megijedt. Oszt összeroppant az idegje, oszt akkor ő depresszióba esett. Kigyűtt a három gyerek, az egyik kicsi, de nagyocskák vótak mán. No, szóval, ahogy beterelték a marhákat, oszt akkor ő, akkor ő odaült az akolnak a tövibe, aszondja, hogy reggelig, míg nem virradt, hogy elment a vihar, ott volt összeguborodva, de nem is tudja, mi volt. Annyira megijedt, na. Egy asszony, ugye. S akkor az én anyám kapott egy olyan idegbajt, hogy szegény, míg élt, mindig viselte. Mert nem volt ő, hanem mikor felidegesítette magát, akkor törte nagyon az ideg.

– És hordta az apám, vót vele Szalontán, vót Kolozsváron, arra ment Romániába, tudósokhoz, mindenfelé vitte, rákötötte az egész mindenit, nem bírtak rajta segíteni. Oszt vót egy orvos, azt mondta, hogy hát „Kurtucz bácsi, ennek nincs orvosságja. Most már sajnálom, hogy későn mondom”, mikor már mindene oda volt újra, amit szörzött, aszondja, szépen, „tudja, mi kell a maga feleségének? Menjen el templomba, nyugalom.” És úgy volt. Úgy leélte, szegény anyám, 74 éves vót, apám ő 78. Négy évvel vót öregebb. Osztán aszonta, hogy hát nem szabad idegeskedjen. De a szegény ember milyen, ugye, mindig megvan, hogy hát valamitől indul meg. Egyszer ez a baj, ugye, máskor amaz. Oszt akkor olyankor elérte. De ahogy öregedett, úgy kezdett elmúlni róla. Mer ugyi, mán akkor tán nem köllött úgy beleélni magát. Mer az csak attól függött. Oszt akkor, hát így kimúltak szegények, én tartottam 10 évig őket. Nyugdíj nélkül. Semmi fődet, szegény apámnak a háború után nem adtak. Ez a második háború után, mert már öreg vót. Az nem számított. Én is négy apró gyerekkel, de vót egy nagyon jó uram, aki aszonta, hogy nem hagyjuk az öregeket. Oszt velünk éltek, 10 évig tartottam őket, és egyszerre haltak meg. Soha azok azt se mondták az én uramnak, hogy álljon odébb. De az uram is úgy szerette őket. Négy gyerek, nyócan vótunk, és olyan megértéssel éltünk, olyan jó volt, hogy soha nem ettük egymást. Mint most, hogy ez a nép hogy hogy van, no, ugye. Egymást, hogy milyen gyűlöletösök, meg mit tudom én, nem az a világ van most, mint vót akkor. Akármilyen szögények vótunk, de meg tudtuk osztani, hogy minden legyen meg. Nagyon dógos vót, igaz, apám is.

Az első világháborúban tata hidász volt a Piávénál, pionír a Piávé 6 évig. (5? 6?... Más szerint 4 évig.) Amikor az olaszok előntötték őket, rájuk eresztették a Piávé, a víz elvitte a hidat, ők építettek újat, ő verte a hidat. Volt két arany-, több ezüstérme (3 ezüstkeresztet kapott). Szegény nagyon várta a magyarokat, hogy visszafoglalják Erdélyt, mert földet kapott volna (öKM 1980, 1982).

Az első háborúban a katonák által kapható ezüstök: kis ezüst, I. és II. osztályú ezüst vitézségi érem, I. osztályú nagy ezüst, német ezüst érem, koronás ezüst érdemkereszt... Ezekből valamelyik három. (Az aranyokat az éremsorban nem is leljük... Mert effélét tisztos a krumplivirágjával nem kaphatott? Tán tiszthelyettes lött tatábul?...). Azaz: nem véletlenül várt Horthytól vitézitelket öregapád!

Gróf Teleki Pál miniszterelnök aláírásával 1920-ban jelönt mög az a röndölet, amely a magyar állam védelmében kítűnt feddhetetlen honfiak részére a haza el nem múló hálája jeléül ingatlanok adományozhatók. Vitézi telkek! A tulajdonos a Vitéz jelzőt viselheti vezetékeve mellett.

Vitéz Kurtucz Gergely. Akiből hogy löhetött vóna Grigor(ie) Curtuț(i)/u/!

Még hogy ű löne a magyar Dorobanți oláh bírója... (Erre biztatták a kürtösi románok, potyára.)

Erre várt. Nagyon. Nem a címre, a fődre. A sajátira.

Hogy elvitték a vágóhídra a háromgyermekes kisiratosi családfőt, tény. Mama fiatalasszonyként, (már a faluban) más kunyhóját bérelvén, három kisiúval – Gergővel, Pistával, Janival – magára maradt. Mehetett maga is szolgálni béresként, napszámosként, cselédként? Hogy kenyeret adjon kicsinyeinek, fizesse a lakbért... Miközben – Krúdyról olvasva szerzünk róla valamelyes tudomást (Nők Lapja, 2018/27, 33.) – fölmentést kaphatott volna a katonai szolgálat alól. Fölmentés... csanádi parasztnak nem járt? (Zarándról nem is beszélve.)

Nem tudtunk a törvényről? A lehetőségéről? Sëmmirül?

Tatánk írástudatlan volt, ám asszonya írt, olvasott. Mög hát a jegyző, a bíró; a beteg oláj lova... nem?!

Nem, nem.

Neki nem járt.

Csak a harctér. Védeni a hazát.

Mások hatalmát, erszényét; zsákmányát.

Nekünk csak a vér, vér... (A magunké; meg akiét ki kell ontani.)

Az első háborúban utász, hidász, árkász csapatok szolgáltak a közös hadseregben. Csanád vm. a tömösvári VII. közös hadtesthez és a szögedi II. honvédkerülethez tartozott. A battonyai járás a cs. és kir. 101. (Bcs-i) gyalogezred kiegészítési területe, Makó szegedi... (Makó monogr. 5. 476).

Tata a háború végén gyűtt csak haza.

Gergő unokaöcsém 1980-ban regéli, hogy amíg tata a fronton volt, mama félrelépt. Amit elég nehéz elképzelni – mármint azt, hogy tata eltúrte volna. Biztos agyonverni öreganyánkat.

Ahelyőtt szegény belenyomorodott a robotba. És szülte továbbra is a gyerököket a férjének, Kurtucz Gergőnek. Már a Kekecsön, a kicsike sajátban. Mert a háború után ott kaptak telket (háznak, udvarnak, kertnek). A házat a két kezével húzta föl. Hogy ne haljanak éhön, átjárt a nevetséghatáron, csempészött. Hogy annak is más lássa hasznát? Egyedül a konyhaajtó származik a csempészetből – emlégeti a lánya a 21. század elején.

Annus néném regéli 2012-ben a kolozsvári kutatónak:

– Mikor apám elment a háborúba, anyám Tódáson lakott, szegény, házbérbe. Mikor hazajött a háborúból, kaptuk ezt a házhelyet, és ő építette rá ezt a házat. Én mán itt születtem.

Misa 1919 végén még a Tódáson látta mög a napvilágot, földkunyhóban (bérbe vett viskóban). („A viskóval tartok” – mondotta volt valamivel később – az 1950-es években – az elvtársaknak, amikor szülőatyánkat arra biztatták, ha annyira szeretne jól élni, lépjen be a pártba! „A többivel együtt akarok emelkedni”...) (Ma hányan akarnak a szegényekkel együtt gyarapodni? Ma, amikor egymást föl szokás lökni... a koncert.)

Kurtucz, Kurtucz... Ez a csökönyös „maradiság”. Sehol semmi modernség. Csak ez a. A haladás semmibevétele!!!

– Apám két házba lakott csak. Ott lakott egy gazdánál. Dolgozott. Míg oda volt a háborúba, addig anyám dolgozott a gazdának sokat. Éjjel-nappal ment szegény, három gyerekkel. Oszk mikor hazajött az apám, hát volt mindene anyámnak, mert nagyon szorgalmas volt, nagyon sokat kézimunkázott, hímezett. Nagyon ügyes volt. Éjjel varrt, nappal ment a gazdához dolgozni. Oszk akkor, mikor hazagyűtt az apám, aztán fölépítették. Egy szoba-konyha volt csak. Egy kicsi kis kamra itt elöl, hát ugye, örültek annak is. Aztán a bátyáim megnősültek, elmentek. Az egyik bátyám itt volt, mindjárt ebbe a házba, itt átalellenbe. Aztán a másik bátyám (Gergely) is megnősült, de az elkerült Magyarországra. Mondtam, hogy elszökött. Két bátyám, három bátyám ment el Magyarba: Béla, most halt meg két éve, de ez a Mihály, a Misinek az édesapja, ez is a katonaság elől szökött át. Oszk akkor, úgyhogy ezek elmentek, s én az öcsémekkel maradtam az öregekkel. Ugye, mind szétment a család. S akkor az apám meg megint dolgozott, de megvoltunk, szegényesen, mint egy szegény ember. De hiányt azért nem éreztünk, mert anyám is szorgalmas volt, apám is, nagyon sokat dolgoztak. De hét gyereket fölnevelni, az nem könnyű vót abba a világba. Éppen úgy vót akkor is, mint mostan. Ki hogy veszi az életet. Ha valaki dolgozik, és azon van, hogy legyen valami, akkor csak eléri. De hogyan valaki csak könnyen veszi, az nem, hogy mondjam (Bajkó: Árvai).

Ahogy mondja, kedves néném! Ahogy mondja.

„'44-ben Kisiratoson apám fejszével őrizte hetekig a lányát. Annus nénéd 17 éves volt. Addig a kéményben bújt meg.” (öKM 1983)

Kurtucz Gergely – Sarusi Kis Borbála

1886–1967

1890–1967

esküvő: 1909. I. 27.

Esketési levél, másolat kiállítva 1943. X. 5-én, Hodács Ágoston aláírásával.

Kurtucz Gergely – vőlegény, 23 éves, szülei: Kurtucz Demeter, Chlotni Anna
Szül.: Mácsa, 1886. Vallás: g. kel.

Sarusi Borbála, 18 éves, szülei: Sarusi János, Kakuja Rozál

Szül.: Kisiratos, 1890.

Tanuk: Németh István – Rajcsek Ferenc.

Eskető lelkész: Mihályffy Gyula plébános.

Három hirdetéssel, a valláskülönbség akarata alól püspökhatósági fölmentés.

Apám megjegyzése: az öreg nyilatkozott, hogy a gyerekek római katolikusok lesznek! A mama máskülönben nem ment volna hozzá.

A hét gyermek:

<i>János</i>	<i>Gergely</i>	<i>István</i>	<i>Mihály</i>	<i>Béla</i>	<i>Anna</i>	<i>Ferenc</i>
<i>1909–1968</i>	<i>1911–1966</i>	<i>1913–1980</i>	<i>1919–1984</i>	<i>1922–2003</i>	<i>1928–</i>	<i>1930–1987</i>

Tata és mama 1967-ben egy napon halt meg. Mama ébred, mellette halott emböre, azonnal megállhatott neki is a szíve. Kurtucz Annus (Pista bátya lánya) meséli 2014-ben: Annus nénémék disznót vágni készültek, amikor egyszer csak rájönnek, hogy az öregek meghaltak.

Tata, mama sírja Kisiratoson a temetőben az Almafás sor felőli kerítésnél középtájon. A sírkert főútján a ravatalozó felé haladva jobb felől „Miniszter” Lévai síremléke mellett lemenni jobbra: tatáékkel szemben 2010-ben üres sírhely. Műkő köröszt, rajta márványtábla, fölirata: *ÁRVAI IOAN... – CURTUT ANNA... Kerített sír mellett.*

Legközelebb csak a halmot leled, még köröszet sem jelzi. Rajta – azért – virág. Unokahúg mondja:

– Azért nem teszi rendbe nagyanyám, mert azt mondja, ők is oda akarnak kerülni.

Röndbe tötték.

Kurticsi vót a sírköves, nem tud magyarul – mentegetőznek. Mög hogy Johanna, unokaöcsém román felesége röndölte.

Apámék emiatt tötték át magukat a nevetséghatáron. (Kurtucz Gergő, Kurtucz Misa, Kurtucz Béla...) Hogy a nevüket egykoron az anyanyelvükön róják a fejfájukra.

„NINCSEN BELGRÁD BEKERÍTVE...”

Kétnyelvű erdélyi katonaénekünknek elsőre a kolozsvári változata bukkant elő, román szerző emlegeti 1903-ban. 1971-ben a (Gyula)Fehérvárt megénekelő magyarózdai került elő, hogy 2022-ben a magyar–román dal *Nincsen Belgrád bekerítve...* nótakezdéssel az Alföldről, Kisiratosról leljen meg bennünket.

I.

Nagynénemből, aki Kisiratoson 1928 vízkeresztjén született, 2022 télutóján szedte ki a szülői házban a kétnyelvű, magyar–román nótát – kuruc katonaéneket? – az unokája.

A kisiratosi Kekecsen Kurtucz Anna néven született, ma özvegy Árvai Jánosnéként (mi több, románosan Árvai Annának) emlegetett nénemből Anna leányának Zsolt fia varázsolta elő a kétnyelvű dalt. Azt mondta neki, hogy videóra veszi! Kép- és hangrögzítéssel örökíti meg... Annus nénénk édesapjának, öreg Kurtucz Gergelynek az egyik kedvenc nótáját!

A 95. életévébe lépett Annus nénémnek sem kellett több, többször, kérésre újra és újra elénekelt a jó száz évvel ezelőtti világot fölelevenítő dalt. Azt az igen hosszú korszakot, midőn Erdélyben és az Erdély-széli alföldi világban a lehető legtermészetesebb volt a kétnyelvűség. (Az, ami ma jobbára csak az e tájt élő magyarságra jellemző.) Ráadásul az első világháborúban – amely egyben le is zárta ezt a többnyire (a kívülről szított zavargásokat leszámítva) békésnek mondható korszakot – mind a magyar királyi, mind a császári és királyi közös ezredekben együtt szolgált és szenvedett magyar, román. Ami – érthetően – erősítette ezt az eleve meglévő természetes kapcsolatot.

Egy sor magyarul, egy románul – és így tovább. Néha nem is föltétlen egymás gondolatát folytatva, nem is mindig egymásba karolva. Hogy mindez akár furán is hangozzék.

1972-ben és 1973-ban írtam *Hadak úttyik* című, a második világháború utáni székely kommunistaellenességet fölidéző kisregényemet, amely az ellenzéki s rövidesen betiltott Mozgó Világban 1982-ben látott először napvilágot, majd 1989-ben két másik kisregémmel együtt jelent meg *Árva ima* című könyvemben. Abban (is) olvasható az a kétnyelvű erdélyi népköltészeti alkotás, amelynek párját, ím, fél évszázad elteltével az Alföld peremén lélegző – romániaivá tett – magyar falu egyik idős lakójának emlékezete őrizte meg. Sok minden mellett bizonyítva azt is, mennyire ugyanaz a szellem hatja – hatta s hatni fogja? – a románsággal együtt élő magyarságunkat.

Igen megdöbbenett, amikor az unokaöcsém elküldte a világhálón a kisfilmet, és lejátszottam!

A fölvételen a dallam alig kivehető, ám a szöveg... Édestestvére a belső-erdélyi változatnak.

Amit átvettem a kisregényembe az erdélyi kétnyelvű katonadalból (most megtoldva a román szöveg szabályos leírásával és fordításával):

<i>Fejérvár nincs békerítve,</i>	
<i>Szlabaduj, drumul,</i>	<i>(Slobod îi drumul – Szabad az út)</i>
<i>Ki lehet jünni belőle,</i>	
<i>Nu bâte gîndul.</i>	<i>(Nu bate gândul – Nem törődöm velem)</i>
<i>Csak a rózsám maradt benne,</i>	
<i>Făse remuje.</i>	<i>(Fă să rămâie – Tedd, hogy maradjon)</i>
<i>Kiért holtig fáj a szívem,</i>	
<i>Ásă trebuie.</i>	<i>(Așa trebuie – Úgy kell)</i>

S láss csudát, Kurtucz Anna néném, a világháborút 1914 nyaratól 1918 végéig végigharcoló Kurtucz Gergő tatám leánya – a dalt emlékezetéből előcsalva – valahogy így szólaltatta meg 2022-ben ugyanazt.

<i>Nincsen Belgrád bekerítve</i>	
<i>Szabad a drumul</i>	<i>(Szabad az út)</i>
<i>Akármerre mehet benne</i>	
<i>Nu-ți bate gându</i>	<i>(Ne aggódj)</i>
<i>Csak egy rózsa maradt benne</i>	
<i>Lasă rămâie</i>	<i>(Hadd maradjon)</i>
<i>Kiért holtig fáj a szíve</i>	
<i>Așa îți trebuie</i>	<i>(Úgy kell neked)</i>

Igen, némileg megváltoztatva. Ráadásul a fölvételt készítő unokaöcsém írta le így nénémnek szájáról... (Magam csak akartam, nem boldogultam vele.)

A háború tehette? Mert (Gyula)Fehérvár helyett Belgrádot emleget; tán mert a „kutya Szerbia” ellen harcolva így énekelték a magyar és oláh katonafiúk?

Édes istenkém, közben eltelt... annyi, amennyi.

Hogy „közben” a közelben (a szintúgy Belgrádnak is mondható – a közép-kori Magyarország legkeletibb végvárának számító – Nyeszterfehérvár táján) újra dörögjenek a fegyverek.

– *Așa îți trebuie.*

Nem, nem kell.

De hogy ez a nóta 21. századunkban előbukkanjon!... És véletlenül annak a füle hallatára, aki találkozott már vele.

Ötven éve Pesten (akkor még a Nemzeti Múzeumban működő Országos Széchényi Könyvtárban), Sepsiszentgyörgyön és Ozsdolán jártam utána, mi történt Pusztaiék betyárcsapatával a negyvenes, ötvenes években a Székelyföldön. Valamelyik népköltési forráskiadványban bukkantam a *Szlabaduj drumul*-ra. Ahelyett, hogy rákérdeztem volna odahaza, Iratoson a nagynémre?

Legalábbis e nótát illetően.

Mit ad Isten, máig ott a könyvtárban – számítógépes íróasztalomtól karnyújtásnyira – Horváth István *Magyarózdai toronyalja* című, 1971-ben közreadott írói falurajza (a magunk iratosi *Lönni vagy nem lönni*-jének az ötletadója!), melynek 385. oldalán mutatja magát emlegetett katonadalunk.

Magyarózd Alsó-Fehérhez tartozott, a vármegye székhelye Gyulafehérvár...

Hogy összeálljon a kép.

Az a másik Fehérvár, Belgrád, a mi régi – Hunyadi János-látta – Nándorunk?...

Ózdon, Iratoson.

– Lám csak, már 1971-ben min nem járt a kend esze!

Szinte.

Alföld és Erdély ölelkezése... Nemcsak a mában, családom emlékezete bizonyítja, „a régi öregök” idejében is.

II.

Utánanézttem – némi biztatásra –, mit mond az irodalomtudomány kétnyelvű költészetünkről. Az érintett szakirodalom makaróni versnek nevezi a makarónizmusként számon tartott jelenség termékét, a kevert nyelvű művet. Amilyen a mi fehérvári/kolozsvári/belgrádi kétnyelvű – kuruc?... – katonanéünkünk is a magunk magyarhoni Makaróniájában. Elsőnek a kolozsvári változat bukkant elő, román szerző emlegeti 1903-ban, 1971-ben a fehérvári, hogy 2022-ben – csodák csodájára – a belgrádi.

Az 1900-as évek legelején budapesti román lapban (Lucefêrul, 1903/22, 368.) közli e makaróni szöveget Gheorghe Alexici (Alexics György):

*Nincs Kolozsvár bekerítve
Slobod e drumu,
Ki lehet menni belőle
Nu-ți bate gîndu
Csak a rózsám maradt benne,
La'să rămîe,
Kíért holtig fáj a szivem,
Așa-mî trebuie.*

Ezután rövidesen Brassóban szintén román nyelvű lap (Gazeta Transilvaniei, 1912/42, 2.) szerzője a versezet újabb kolozsvári változatát emlegeti a Thökölyhez és Rákóczihoz kötődő művek között. A *Vásárhelyi daloskönyv*ben található kétnyelvű verset említi, hogy megjegyyezze: „Ilyen, román és magyar szövegű népköltemények ma is léteznek. Ismerek egyet Kolozsvárról: *Nincs Kolozsvár bekerítve, Slobodu-i drumu...*” – s kis eltéréssel következik az előbb említett ének.

Ugyanebben az évben jelent meg Damjan István *Adatok a magyar–román kölcsönhatáshoz* című tanulmánya (Nyelvészeti füzetek, 1912/67, 59–60.), amelynek a makaróni versekről szóló fejezetében egy kuruc kori nóta után szintén ezzel a „kolozsvári” dallal álljon elő. Sőt, második versszakát is közölje!

(...)

<i>Ști tu mîndră tiéd voltam</i>	(Tudod büszke...)
<i>De már nem vagyok</i>	
<i>Pentru tine nu m'oi arde</i>	(Nem égetsz meg magad miatt)
<i>Mégis nem halok</i>	
<i>Jubeste pe cine-ți place</i>	(Szeresd azt, akit szeretsz)
<i>Én azt nem bánom</i>	
<i>Că ți'ai bătut joc de mine</i>	(Hogy kinevettél)
<i>Szívből sajnálom.</i>	

A magyar–oláh nóta után a szerző ezt írja: „Akár valódi néptermék, ami nem igen valószínű, akár valami tudákos ember szerzeménye, annyi bizonyos,

hogy rendkívüli népszerűsége és elterjedettségére tett szert, úgy, hogy Erdélyben szeltében énekelik a magyarok és románok egyaránt körülbelül a következő dallamra:...” – s közli a hangjegyes leírást.

1933-ban Kántor Lajos e kétnyelvű éneket is említi *Kölcsönhatás a magyar és a román népköltészetben* című tanulmányában (Erdélyi Tudományos Füzetek, 1933/56, 8.): „Általánosan ismert például a következő kevert dal: ...”. Ahogy az 1955-ben rögzített – Alsó-Fehér megyei – lőrincrévi változatban is „*Kolozsvár nincs bekerítve...*” (<https://zti.hungaricana.hu/en/7353/>). Köpeczi Béla angol nyelvű írásában – *Romanians and Rákóczi's Insurrection (A románok és a Rákóczi-fölkelés)* (<https://epa.oszk.hu/00400/00463/00006/10.htm>) ugyanarra a következtetésre jut, mint a szabadságharc népköltészetével foglalkozó többi kutató. E kétnyelvű ének egy magyar–román kuruc dalra, a „*Ni ficiori cu piciori / minden vígan járja* [mindenki örömmel táncol]” kezdetűre emlékeztet – az *Opre Tódor nótája* című makaróni versről van szó (*A kuruc küzdelmek költészete*, Akadémiai, 1977, 702.).

A Kisiratoson előkerült *Nincsen Belgrád bekerítve...* változat nem szerepel a szakirodalomban, s nem látni a világhálón sem.

Kurtucz Gergely öregapám kuruc (kori) nótája került elő? (Zaránd helyett az Aradhoz csapott Csanádban.) (Hogy mindezt méregesd... a Balatonig szaladó Bakonyban?)

A családi legendák egyike szerint az 1700-as évek elején, a Rákóczi-szabadságharc bukása után kuruc bujdosót fogadott be (Arad megyében) a kis mácsai református magyar közösség. A labancok elől rejtőzve nem árulta el vezetőkénevét, a faluban csak „(a) kuruc”-ként emlegették, ami rajta maradt. A szabadságharc után az új földbirtokos román jobbágyokat telepített a faluba, a magyar őslakosság fokozatosan beolvadt, fölloldódott a hegyekből betelepülő románságba. Iratosi testvéreim némelyike szerint nem boldogultak a Kuruc névvel, Kurtucra (Curtuțra) románosították a leszármazottakat. (Jó kis népi szőféjtés, tehetjük hozzá...) Akiknek egyike öregapám, Kurtucz Gergely (Mácsa, 1886–Kisiratos, 1967), aki az 1800-as évek végén Kisiratosra keveredett, ott nőtt föl, megmagyarosodva – az említett családi legendát tekintve inkább visszamagyarosodva – magyar lányt (Sarusi öreganyámat) vette feleségül. Hogy katonaként és a világháborúban találkozzon ezzel a dallal? Már nem kérdezhetem meg tőle, melyik Belgrád (=Fehérvár) szerepel e nótájában. (Másik kedvenc dalát negyven éve említette a lánya, Annus néném, ez pedig a *Temető kapuja sarkig ki van nyitva...* volt.)

Özvegy Árvai Jánosné (született) Kurtucz Anna 95. évét taposva ilyen szép ajándékkal lepett meg bennünket! Nemzeti műveltségünk – erdélyi – népi értékeinek feneketlen kútjából hozta föl nekünk, mentette a fölszínre – az Alföldön – ezt a kincset érő katonaeének-változatot.

Zarándi öregapád Csanádban megőrzött erdélyi nótáját.

Még mondják, hogy a halállal végünk lenne...

ANDRÉ FERENC

betiltott rengeteg

egy zaklatott márciusi reggelen beviharzott
 a tavasz a faiskolába és így szólt
 mától csemetéim ti mind bukásra
 vagytok ítélve az erdőség már
 nem jövedelmező szakmátok
 rég kihalóban többé nincsenek
 selyemkesztyűs kertészek akik
 oly finoman bánnak az ollóval
 ha metszeni kell mert jönnek a gépek
 a robotok a mesterséges intelligencia
 szenvtelen botanikusai akiknek
 már nem fáj sehol hogy mit
 éreztek hogyan pulzál bennetek
 a cellulóz hogyan hajlik a háncs
 miként reccsennek a rostjaitok
 nem fájtok nekik koronás angyalaim
 jönnek és fémes állkapcsukkal
 felzabálják az összes bimbózó
 reményetek mint a levéltetvek

rátok rontanak és kinyalogatják
 kérgeitek repedéseiből medvék
 simogatásának nyomait olcsó bicskával
 vésett monogramokból a szerelmet
 ledörzsölik lombjaitokról a fészkeket
 mint fogkövet majd felhasználnak
 és egymáson hevertek míg világ a világ
 mert már nem kellett nekik
 nem bizony csöpp kis ligeteim
 irtani fognak benneteket nem lesz több
 szilszakállverseny fenyőtobozolás
 nyírbátorságpróba nem lesz több
 akácvirág angyalaim mert jönnek
 a gépek az embergépek és kisatíroznak

rendelettel tiltották be a rengeteget
 nincs több faiskola beszüntetik
 helyét a birodalom alapítványai veszik át
 és a robotika törvényei szerint ti
 megszűntök önállóan létezni vége
 a hajladozásnak vége a tartásnak
 mert erdőirtás szakot indítanak
 helyettünk most toborozzák az
 enyves kezű favágókat akik majd
 rendet tesznek köztetek egyenlővé
 tesznek a földdel kiradírozzák
 gyökereitek kiradírozzák minden
 elágazásokat csak tisztások
 maradnak utánatok csak
 tundrák mohák és sivatag

ANDRÉ FERENC (1992) Kolozsvár

nincs több évszakváltozás nincs
 több tavasz lefokozták mostantól
 esős évszak és száraz évszak jön
 ha jön még egyáltalán ha találnak
 jelentkezőt a posztra köszönöm
 erdőim szép futás volt nagyot
 sarjadtunk együtt köszönöm
 hogy velünk tartottatok de
 vége a tanévnek rohamléptekkel
 láncfalpakon dübörög már
 a körúton végig a nyár
 lombos angyalaim

a bácsi a hatodikról

a bácsi a hatodikról mindig gyalog jár.
 a bácsi a hatodikról biztos fél a lifttől.
 biztos fél, mert mindig elveszik az áramot.
 apu ezt mondja, elveszik,
 jönnek, és elviszik magukkal.
 vedrekkel hordják el tőlünk az áramot.
 szokták ezt mondani.
 hozz egy veder áramot.
 elhordják és folyókba öntik.
 elhordják, folyókba öntik és
 feljönnek érte a halak.
 a halak szeretik az áramot.
 megnyugszanak tőle.
 így lesznek az elektromos angolnák.

a bácsi a hatodikról anya szerint
 igazi angol úr. dzsentölmen, azt mondja.
 szerintem ez nem igaz.
 a bácsinak a hatodikról nincsenek uszonyai,
 nincsen bajusza sem, mint egy rendes úrnak.
 de talán mégis angolna, azért fél azoktól,
 akik elveszik az áramot.
 fél, hogy nem marad neki.
 apu azt mondja, ne játsszak
 az árammal, mert megharap.
 kijön a falból és megharap.
 biztos elektromos angolnák úsznak
 a kábelekben, ott úsznak, és ha nem vigyázol,
 ha el akarod venni az áramot,
 akkor megharapnak.
 ezért vigyázok nagyon, nem nyúlok hozzá,
 főleg éjszaka.

néha hallom őket szikrázni
a falakban, ilyenkor jól betakarózom,
az ágyba biztos nem tudnak feljönni.
biztos a bácsi is a hatodikról
összekucorodva alszik.

lehet, mégis fel tudnak jönni az ágyamba
az angolnák a falból, mert néha reggel
csuromvizesen ébredek. biztos ők vizezik
össze az ágyam. megmartak álomban,
csak én reggelig elfelejtettem.
gyakran elfelejtem, mit álmodtam.
de már nem zavar vizesen ébredni.

vajon a bácsi a hatodikról
szokott vizesen ébredni?
nem szeretek vele liftezni.
mindig túrószaga van, és mindig
megnyomja helyettem a gombot.
kalapját megemelve köszön, majd beenged a liftbe.
de nem száll be, fél, hogy ne ragadjon be,
csak megnyomja a gombot,
aztán rám csukja az ajtót,
és én egyedül állok a liftben,
teljesen egyedül,
és számolom az emeleteket
a megérkezésig.

mint a nagypapa,
őt is lassan engedték le a kopszóban az aknába,
mintha liftben utazna.
ott biztos sötét van. nincs áram.
de legalább száraz, nem kell többé számoljon,
és angolnák sincsenek.

CZIGÁNY GYÖRGY (1931) Budapest

CZIGÁNY GYÖRGY

Limlomok az Égből

Ha szívroham éri az embert, gyorsan le kell ülni, és meg kell inni egy konyakot – mondta Szántó Piroska az autóban, amikor Bajótra indultunk. Ebben a faluban rejtegették őt az üldöztetések idején, mintha saját lányuk lett volna. Most, negyven évvel később rájongva várják az öregek, akik még élnek. Piroska hátlából keresztutat festett a bajóti templom számára, de ez a keresztút nem tizennégy stációból áll – a tizenötödik a feltámadás képe. Televíziós stábunkkal interjút készítettünk vele és a falu plébánosával, a későbbi kaposvári püspökkel, Balás Bélával. Én orgonálgattam nagybőjti és húsvéti énekeket, miközben az operatőr lent dolgozott, a képeket rögzítette. Piroska pedig elmondta, hogy e falu férfiai gyakran dolgoztak Franciaországban, és amikor hosszú hónapok után hazatértek, néhány szót franciául mondtak, úgyhogy a falusi asszonyok is megtanulták azokat. Ő hallotta, hogy az egyik menyecske méchant sógort emlegetett, azaz gonosz rokonát szidta.

Játszottam az énekeket, készült a film, Piroska boldogan mosolygott. Vártuk az infarktust.

Czigány György Weöres Sándor gépkocsivezetője volt, de később jó barátok lettek – mondta egy műsoromban a bevezetőt tartó irodalomtörténész. Weöres Sándoréknak soha nem volt gépkocsijuk, macskájuk igen, és később még egy szép kis házuk is lett Amyka jóvoltából a Rózsadombon. Valóban sokat utaztunk együtt vidékre, Pálos Rozita költőnőhöz Szombathelyre, Gödöllőre a Remsey családhoz, és bárhová, ahova kedvük volt kirándulni, vagy ahová én hívtam őket.

Zebegényben felolvasást tartottak volna, de a szakadó esőben senki nem jött el Szőnyi műtermébe, ahova az estet terveztük. Vigasztalásul felvittem őket a hegyoldalra, hogy legalább a Dunakanyar szépségében gyönyörködjenek. Az agyagos talajon a gépkocsi megrekedt, és mint télen a hóban, előre-hátra kellett mozgatnom, hátha ki tudunk jönni a sárból. Sándor ezt a ringatást rosszul tűrte, egyszer csak csengő hangon, igen határozottan megszólalt: Én most kiszállok a gépkocsiból, és nem is szállok oda többé vissza... A mondatban a nyersfordítások buzgó didaktikáját éreztem, meg a szigorúságot, hogy ez az elhatározás végleges. Kiszálltak a gép-

kocsiból, és békésen megindultak az esőben Amyval lefelé a dombról, a zebegényi kocsmáig. Ott találkoztunk egy óra múlva, amikor már engem egy traktor kimentett a sárból. Végül mégiscsak beültek a gépkocsimba, hazajöttünk, vizesen, térdig sárosan léptünk be a Rózsadomb étterembe. A pincér elcsodálkozhatott, talán azt gondolta, hogy a legéteriabb költő, a legelvontabb versek szerzője is két lábbal áll a valóság talaján.

Weöres Sándor csak az igazat szerette. Igazak a versei, a gondolatai, mindenfajta banális helyzetet került hétköznapijaiban is. Nem is viselte könnyen el, ha valaki így közeledett hozzá.

Egyszer mégis megtörtént velem, hogy ócska közhellyel mentegedőztem, ugyanis karácsony ünnepén, délben kerestem föl, még majdnem hogy pizsamában volt, egy műfordítást akartam tőle kérni a Rádió számára. És megjegyeztem: ne haragudj, Sándor, hogy ilyen korán, karácsony ünnepén zavarlak... Tűnődve rám nézett, és csak ennyit felelt: Tényleg, Gyurkám, megvolt már a szenteste, vagy most lesz valamikor? Megértettem, Weöres Sándor számára minden éjszaka karácsonyjé volt.

Cigaretta helyett egy kis növény szára billent meg Weöres Sándor szája szélén. Nekem *A szörnyeteg koporsója* című verscikluson járt a fejem, megleptek a váratlan asszociációk, furcsa kapcsolódásai a szavaknak. A vers születéséről Weöres Sándor aztán igazán mindent tudott, hiszen erről szólt doktori disszertációja. Egyszerűen megkérdeztem Sándort, hogy született ez a vers.

A válasz hasonlóan közvetlen volt: Tudod, Gyurkám – mondta kicsit álmatagon –, találmomra levettem egy könyvet a polcra, Rákosi Viktor egyik regénye volt az. Kiírtam minden tízedik szót, kaptam egy vibráló felületet, amellyel már lehetett dolgozni...

Ezt a módszert a zenében aleatóriának hívják, amikor a véletlen lesz formateremtő erő a kompozícióban. Tudjuk, Weöres verseiben gyakran vannak jelen a zenei formák.

Dürrenmatt Neuchâtelben lakott, a tó fölötti domboldal magasában, szép villanegyedben. A lausanne-i rádió munkatársai vittek el hozzánk bennünket, ők adták a technikai segítséget is készítenő interjúnkhoz. A csöngetésre Dürrenmatt íróasztalától fel sem állva egy elmés szerkezettel kinyitotta az ajtót. Meglepett ez bennünket a hatvanas években, Magyarországon még az ilyenfajta szerkezetek nem voltak gyakoriak. Meglepetés volt az is, hogy íróasztala sarkán Madách *Az ember tragédiája* német fordítását pillantottuk meg. Kedvetlenül legyintett: A *Faust*-utánpótlások egyike... Hogy magyarazzuk el németül vagy franciául neki, hogy miért gondoljuk mi ezt a művet a magyar nyelven írt legszebb darabok egyikének?!

A drámaírásról volt szó. „A *Hamlet* egy szakácsnőnek jó bűnügyi történet, egy filozófusnak valami más” – mondta Dürrenmatt. De ilyennek kell a modern színdarabnak is lennie.

Dürrenmattnak a *Don Giovanni* lehetne a kedvenc operája, amelyről nehéz eldönteni, hogy komédiának vagy tragédiának szánta-e Mozart.

•

Csakhogy, csakhogy anygalkám! – kiáltotta Ágnes, amikor zenéről és költészetéről beszélgettünk Mándy Iván, Ottlik Géza és Koromzay Dénes brácsaművész társaságában. Egy zenésznek, míg hangszerével tisztességesen meg tud szólalni, legalább tíz évet kell tanulnia, gyakorolnia. Viszont a nyelv adott, elvben bárki írhat verset, hiszen a verstan szabályait bármely értelmes ember egy óra alatt megtanulhatja. Más kérdés, hogy a legműveltebb tudósa az irodalomnak költői tehetség híján képtelen lesz elfogadható költeményt írni.

Weöres Sándor jutott eszembe, aki tizenöt éves korában publikálta *Öregék* című költeményét, amelyet Kodály zenésített meg.

Éppen kiléptünk a győri műemlék gyógyszer-tárból, ahol Ágnessel irodalmi estünk volt. Hirtelen hozzám fordult. Mondja, Gyuri, maga leírná valamelyik versében azt a szót, hogy „mámor”? Nem várt választ, pedig épp említeni akartam a mámoros költői képet: rigók dárídója halottas házon... Ágnes folytatta: ugyanis a régi versekben olvasott szép jelzők évtizedek múltán kiüresednek, hatástalanná lesznek. Nem gondolja?! Azután másról kezdtünk beszélgetni.

•

Egyedül voltam Jancsival a Csúcshegyen, Toldalagiek nyaralójában. Pilinszky ott vendégeskedett, tűnődött, cigarettázott. Egy rádióműsor felvételét bonyolítottuk le vele, de a fárasztó párbeszéd után megláttam az asztalon a *Szálkák* nyomdai levonatát. Pilinszky észrevette tekintetemben a kíváncsiságot, s elkezdte olvasni lapról lapra a levonatot. Lassan olvasott, mint a pap az átváltoztatás ígéit, úgy mondta ki a vers szavait. Halkan, de roppant expresszíven, drámai súllyal. Másfél óra múlva fejezte be a felolvasást, sört ittunk, mosolyogtunk a közös élmény örömeiben. Egyszer csak Jancsi megszólalt: Gyuri, felolvassam még egyszer?

Gyermeki örömeiben anyagnak látszott.

•

Fenét, mondta Ottlik Géza fél hét felé, már nem tudom, mire.

Mi igaz, mi nem?! – talán erről volt szó. Ottlik rántott a vállán, és belekaszált a levegőbe: Picassóhoz jöttek rajongói, hogy régebben festett képeit dedikálja számukra. Sorra hozták a festményeket. Az egyik képnél megakadt a sor, mert Picasso félredobta a képet, mondván: ez hamis! Már hogy volna hamis, döbbsent meg a tulajdonos, hiszen a szemem láttára festette Ön! Tudom – felelte a Mester –, gyakran festek hamis Picassót...

Ottlik velünk nevetett, és megjegyezte: én nem akarok hamis Ottlikokat írni.

•

Valamikor az ezredforduló idején a költői szakosztály elnökeként igyekeztem szolgálni az Írószövetség ügyeit. A számtalan est, könyvbemutató közt egyik legkedvesebb esemény a költők karácsonya volt. Akkor jelent meg az épp időszerű *Verskarácsony* antológiánk, Bella Pistával szerkesztettük. Régi tervünket is megvalósítottuk, az Operaház melletti „zongorateremben” vásároltunk az Írószövetség részére egy pianínót. Pistával, aki kitűnően zongorázott, végigpróbáltunk vagy tizenkét hangszerrel. Bella felnőttként járt zeneiskolába. Egyszer a Magyar Televízió egyik élő adásában két zongorán játszhattuk el Bach *c-moll* *concertójának* lassú tételét. Persze sokszor zongoráztunk azután az Írószövetség műsorain, a költők karácsonyi ünnepén is. Pásztorok, pásztorok örvendezve... – játszotta a templomi éneket kicsit talán dzsesszesítve Bella Pista, boldogok voltunk, mintha mi is épp siethetnénk Jézushoz Betlehembe.

ZAKARIÁS CECÍLIA (1990) Budapest

ZAKARIÁS CECÍLIA

Duplacsomó

Elöl van az édes és keserű tea, mondja a pult mögül, és a termoszkra mutat, mintha tudnám, mi az a keserű tea. Ha vizet akarok melegíteni, hátul találok a mikró. Reméli, hoztam bögrét. Ha a hűtőbe teszek valamit, zacskózzam be, névvel, dátummal, különben kidobják.

A szobatársam is erre figyelmeztetett, amikor kinézett a rejtvényűség mögül, és a homlokán lévő tapaszt piszkálta. Különben nem beszélünk. A folyosón slattyogok az uszodai papucsban, ezt hoztam az otthoni helyett, könnyebb lesz kimosni. Egy ideje úgyse járok úszni. Nem is akarnám, hogy fürdőruhában lássanak. Hetek óta csak a munka miatt mentem el otthonról. Nyolc óra a laptop előtt, a nap végére fáj mindenem, ami a székhez ért. Amikor régen a nagymama vitt haza úszásról, és vakaróztam, csak legyintett, hogy úgyis kinövöm. Kenőcsöt vett a patikában, és anya kezébe nyomta, mert neki nem jutott volna eszébe.

Az uszoda kék csempéje helyett szürkésfehér négyzetek borítják a padlót, a fal mentén kapaszkodó húzódik. Néhány szoba ajtaja félig nyitva áll. Idős bácsi csoszog felém, a fején sapkaszerű kötés, keserű szagot áraszt. Hörgés, kardcsattogás, valahol kapcsolgatják a tévét. A mikróhoz érek, beteszem a bögre vizet. Szemben a nyitva felejtett raktárszobát látom tiszta ágytálakkal és vödörrel. A zsebembe nyúlok, az orromhoz emelem az epres filtert. A számlálót figyelem.

Megnézem a kezelő bejáratát, hogy az ápoló biztos teljesen behúzta-e a függönyt. Ugyanabból a pamutból készült, mint a kórházi hálóing. Tegnap adták, amikor először kenték be a foltjaimat. A legnagyobb a köldökömtől a kulcscsontomig húzódik. A hálóingen van egy nagyobb lyuk a fejemnek, két kisebb a karomnak, ha belebújok, olyan, mintha lepedőt terítettek volna rám. Az egyik oldalán hurok, a másikon madzag. Kétszer körbetekertem a derekamon, most alig tudom kioldani. Az ápoló rutinosan nyom ki egy egész tubus gyógyszeres kenőcsöt a tálba, legalább ötször annyi hidratálóval. Sikerül lehúznom magamról a ruhát, és észreveszem, nincs rajtam bugyi. Pár órája levettem, dörzsölte a csípőmet. Nincs rajtam alsó, nem baj? A nővér felém néz. Félredönti kerek fejét, dauerolt haja a vállára terül. Láttam már itt hasonlót, mondja, és visszafordul az asztalhoz. Felakasztom a hálóinget, szürke, zsíros pöttyökben tapadnak rá a lehámlott bőrdarabkák az előző adag kenőcs maradvékával. A nővér a tenyerembe kanalaz egy adag keveréket, én elől kezdem, ő a hátamon.

Megkérdezi, hány éves vagyok, van-e családom. Huszonöt. Vannak a szüleim, és van a nagymama. Messze laknak, Szekszárdon. Nem tudják, hogy ide kerültem, de ezt nem mondok. Nem is biztos, hogy anya Szekszárdon van. Már tervezgette, hogy beköltözik Pécsre, múlt héten hivatalosan is elindította a válást. Az irodában muszáj volt szólni, hogy egy hétig nem jövök, de csak Lilinek írtam meg a teljes sztorit. Szívecskéket küldött, megkérdezte, hozzon-e valamit. Nem válaszoltam, úgyse érne rá, hétvégén a Pilisbe megy a barátai-val. Múltkor engem is hívott, de így nem tudtam csatlakozni, pedig jó lett volna. Egy éve lakom Pesten, a kollégáimon kívül senkit se ismerek. Péntekenként mindig hazavonatoztam, kivéve persze ezt a hónapot.

Már lejárt a műszak, várják otthon a gyerekek, teszi hozzá a nővér, de nem akarja egyedül hagyni a délutánost az egész fekvőbeteg osztályra. Nem reagálok, próbálok eloszlatni a bőrömön az újabb adagot. A végén egy tiszta hálóinget tart elélem, már tudom, melyik lyukon kell átbújni. A karjaimmal óvatos vagyok, nehogy letöröljem a kenőcsöt. Laza csomót kötök a derekamnál. Be kell szívódnia, legalább negyedóráig nem ülhetek le. Kinyújtózom, a tegnapinál kevésbé húzódik a bőröm.

Kisétálok az előtérbe. Faliújság tavalyi konferenciahirdetéssel, nyikorgó liftajtó. Már vége az ambuláns rendelésnek, csak egy-két látogató jön fel. A kávéautomatánál fürdőköpenyben ül egy befáslizott lábú férfi. Az ablak alatti radiátornak dőlök. Kint járókelők kerülgetik a tócsákat, autólámpák villognak az esőben. Kiegyenesedek, a lezárt erkélyajtónál észreveszek egy srácot. A hosszú padon ül, ahol napközben orvostanhallgatók várakoznak. Dél-előtt egy csoport engem is megnézett, ki kellett találniuk, mi a betegségem. A tanár nehezményezte, hogy nem jártam az intézeti fotósznál. Az igazgató úr nagyon örülne egy közeli felvételnek a pusztulákról, győzködött, miközben elővette az okostelefonját.

Pár másodpercig csak nézzük egymást. Megkérdezem, hogy a bőrgyógyászatban fekszik-e. Bemutatkozunk, ő ekcémás. Melegítőnadrágot és pólót visel, biztos délelőtt kezelték, azóta megszáradhatott. Eszembe jut, hogy térdtől és könyöktől lefelé nem takar a hálóing. Lassan beszívja a bőröm a kenőcsöt, jobban látszanak a vörös foltok. Kinyílik az osztály ajtaja, a nővér ránk szól, késő van, ne ücsörögjünk kint. Bemegyünk, a szobájában a falnak támaszkodom, ő lehuppan az ágyra. Sokat beszél, öt napja itt van. A polcán telefonöltő, cigi és egy mikroökonómia-tankönyv. A szomszédos ágyon egy mankó hever, a gazdája állítólag úgy döntött, ma nem kell a sétához. Egyre közelebről kopog a nővér klumpája. Leszid, tilos bemenni fiúszobába. A küszöbön túlra állok, úgy kérdezem a sráctól, kóstolta-e a keserű teát.

A fél hatos vérvétel után nehezen alszom vissza. Csípi a fertőtlenítő a bőrömet, a szag az orromban ragadt. Ha az oldalamba fekszem, kevésbé fáj. Így a lyukat se érzem a matracon, a mobilomat is jobban elérem. Tízkor a vizsgálóasztalon ülök, várom az orvost. A munkahelyen ilyenkor veszem ki az első szünetet. A szoba közepén paraván áll, a másik oldalon is kezelőt rendeztek be. Odaát megnyílik az ajtó. A köszönésből felismerem a doktornőt, aki egyik éjjel áthívta az ügyeletes kardiológust a szobatársam miatt. Papírlapok zizegnek, szekrényajtók csapódnak. Rekedtes hang mesél. Ide-oda küldöztetik az orvosok, baj van az epéjével, halogatják a műtétet. Most meg a bőre. A doktornő a billentyűzetet püföli és hümmög. Néha azt gondolom, folytatja a beteg, hogy jobb lenne, ha. Ne mondjon ilyet, szólal meg a doktornő, az onkológián is dolgozom, ott pont mindenki élni akar.

A hangjából ítélve a néni fiatalabbnak tűnik a nagymamánál. A nagymama nem akar meghalni. Két szál naponta, mondogatja, ott szeretnék lenni az esküvődön. Fogalmam sincs, ki venne feleségül, de csak magamban szoktam hozzátenni. Mióta kiderült, hogy anyának van valakije, ötöt is elszív. Azért se szóltam.

Az én oldalamon is nyílik az ajtó. Az orvos leül a számítógéphez, vetkőzök le, hadarja. A fogasra akasztom a pólót, nadrágot. Visszahúzódtak a gyulladáscsökkentők, hatott a külső szteroid. Napi kétszer is lehet hidratálni, ha túl érdes. Jó a vérkép, jobb az övénel is, nevet. Mikor mehetek haza? Talán holnap. A góckutatás során nem találtunk gyulladást. Esetleg gondolkozzon el azon, hogy tudná-e valamilyen életeseményhez kötni a tünetek fellángolását.

kívül-belül

WOLE SOYINKA

Idanre

Ford. és kommentárok: Biernaczky Szilárd

BIERNACZKY SZILÁRD (1944) Erd

BEVEZETÉS AZ IDANRE-HEZ

Idanre ugyanannak a tapasztalatnak két külön feléből született. Az első az erre a névre hallgató sziklahegyeken tett látogatás volt, egy isten végezte az ősi óriások és masztodonok (*őselefántok*) legettetését, bár valamiféle furcsa történet nyomán megkövesedett, és ködök meg felhők szoptatták. Három évvel később és körülbelül kétszáz mérföld távolságban egy esővihar kettéhasította a köztes éveket és teret, nyugtalanság üledékét hagyva maga után, amely összekapcsolt engem azokkal a fel- és megoldatlan benyomásokkal, amelyek akkor értek, amikor először másztam fel az *Idanre*-ra. Elhagytam a munkámat – az éjszaka közepén volt –, és sétálni indultam. Az *Idanre* ennek a sétának, vagyis annak az *Idanre*-hoz vezető zárandokútnak a feljegyzése, amelyet a Molete külterületén elhelyezkedő nedves fák között tettem meg, olyan dolgok társaságában, mint az agy kitárulása és az ismert világok kitörlődése. Hajnalban visszatértünk, a nap emelkedőben volt a kunyhó pereménél, ahol menedékre lertünk az ott-tartózkodáshoz. A pálmabor-leány még mindig várt, az egyetlen másik emberi lény, aki ébren volt a hatalmas sejtelmekkel teli éjszakában, mint örökös jelenlét, akinek könyörületessége megszabadított engem az éjszaka megtisztító lényegétől.

Ez egy utolsó, végső kép volt. Az esős vihar az első volt az évszakban, mint a szüret lélegzetvétele az első villámlás elcsattanásával. És amint a nap egy tornyosuló hegy fölé emelkedett, az éves szüret követte azt féktelen menetben, gazdag, dicső és érzéki kapcsolatban az étellel.

Elváltam a leánytól, a társaim eltűnedezték, hazatértem, nedvesen az esővel terhelt ágaktól, öszszetörve, mint a vihar villámló hírnöke. Ugyanezen a napon alkonyatkor az *Idanre* készen volt. Ugyanaz maradt nagyjából két év múltán is, csak egy-egy szó vagy sor cseréjére került sor, alkalmilag.

Idanre elég korán elveszítette homályba burkolódzását. Ahogy az események felgyorsultak és mind ésszerűtlenebbekké váltak körülöttem, felismertem mint a tudatosság egyfajta mintájának a részét. Ez akkor kezdődött, amikor *Az erdők tánca* című darabomat írtam. A részleteket illetően, az én társadalmam emberi kontextusában, az *Idanre* bőséges értelmezést kapott. (*Idanre* városa volt az első, amely megsemmisítette a hídját, egyetlen kapcsolatát a régió többi részével az 1965-ös októberi felkelés idején.) És azóta Ogun zárandoklatának véres eredete valósággal ciklikus módon a legvéresebben újra meg újra kezdetét vette. Még mindig azt a hajnalt követő képet vártuk, amely már a kezdetekben is tartalmazta a földi megbocsátás rövid, nap által adott ígérését.

IDANRE

I. ÁRADÁS

Elment, és kivéve a lovasokat lassan
Olvadt, mély felhő tükrökben világított, a Légüres Tér
elveszett égi embereinek regenerálódó Hulladékai
Mérhetetlen átlépnek
Még mindig befejezetlen földemen

A lángoló dugóhúzó erős jellem azonosságokat karcol
(Nincs álom, nincs ábrándkép, nincs léhának önkívülete)

Amikor a dugaszolatlan ég mennydörgő dézsái elöntik
 A Földet lázas párlatokkal, az nagy erejűvé válik
 A fejszét kezében tartó Valaki teremtette tűzzel

És a szürkék most erőszakosak, megtűzdelve
 Fehér égésekkel, félelmetesek a tűz követésében
 Robbanó csúcson. Ogun még mindig ilyen
 Harci szögvasakon friss leszállásra kész
 Tüzes fejsze-fejek repülnek a lába körül

Az én istenem e fehér pillanataiban, kiszakítva
 A fényt a napi szennyeződésből, az utolsó zsarátnok
 Ragyog hatalmas alkotó kezében, vadul kerengeti
 Lázadó sörényét, hegygerincet bordázva, hágókon zsúfolódva
 Majd lent leszúrt jelképein

Háromujjú kezébe kapja Sangót
 És le a földre kergeti őt. Pajzsok védik ereszeimet
 Ezen az éjszakán, a Vas Valakit állítottam valamennyi
 Csökönös csavar ellen. Hírek születnek a szürke hágókon,
 A családi tűzhely le van fojtva.

A szótlán kovács viharos lélegzetvételekor
 Hamuval telt sajtárok söpörnek végig az arcán: a Föld
 Megkapaszkodik az utolsó összekapcsolt indákon
 A nyelvcsúcs röviden megremeg, majd megnyugszik
 Az ég végső pereme lezárul

És senki sem beszél a titkokról ezen a földön
 Csak annyit, hogy a bőrt meg kell ragadni, hogy felfogja az esőt
 És előkészítik a földet, hogy a magok megduzzadjanak
 És a gyökerek testet öltenek benne, és a férfiak
 Meztelenül ébrednek a szüret idejére.

II. ...ÉS AZTÁN

Jön ő, aki nem kaparja le a földi trágyát a lábáról,
 Eljön újra szüretkor, az első aratógéppel
 Éjszaka találkozunk, amikor bizonyosak a zajok
 És csöndek csendítenek tiszta hangokat mintha
 A vas harangok szünetelnének

A zarándokok pihenőhelyén, az Idanre Hegy alatt
 A bor-leány, kábultan az isteni enyelgéstől
 Úgy érezte, hogy a bor-gomolyok zajgása a tűzmintákban
benne zajlik

A szeme azt kérdezte, mi vagy te akkor? Ezen az órán
 Mit és miért keresgélisz a hegyeken?

Úszott, mint angolna bele az árnyékba, érezte a végtagjait
 Életre kelni, zivatarok érkeztek és elárasztottak minket
 Egy tök lábra állt és táncolni kezdett közben – odakint

Az éjszaka a növények ünnepére várakozott –
A leány megfogta, és méhéhez húzta.

Légy nyugodt, az értelmezésen túl, a leány leült és kegyesen
Megosztotta velünk a bort. Az éj nyugalma
Kendőt borított ránk, és biztos volt benne, tudása
Ennek az éjszakának az áldása. Ogun békésen
Rámosolygott, és mi felálltunk

Az ég félig elrepedt, mint egy szürke koponya
Véres autótutakon. Megfordultam, gőzök emelkedtek
A ragacsos bitumenből és kigyózott
Indigószín leple belsejében, a köldöke ködbe borult
Egy kökénybokor fölött a gyümölcstől

Sötétség fátyolozta be kis dombjait, melyek
Iker éjszakaként lebegtek az éjszakával szemben,
Töprengő pontok a bor-leány villámló tekintetében
és szomorúsággal telt magányos arcában; a nád
Patakot futtatott két melle között.

Szüret éjszaka, és itt az idő gyümölcsökkel járkalni
Az ajkai között, zsoltárt éneklő lábakon. Sétáltunk
Csendesen a kukoricás homályán keresztül, és Ogun
Csipkedte rojtos fülét, lábnymai
Jövőbeli barázdák az óriás gyökérnek

A feje beleveszett a pálmafa tornyok
És távvezeték oszlopok sorába. A sötétség örökidején
Átlovagolt az örvénylő fehér izzás kövén, és kábelek táncoltak
Vonagló eksztázisokban, pontról pontra, elektromos tekercek
Csomóiról csomóira

Az atommag atomizálódott, új összetapadások kialakulásával
Ivadékváltássá formálódva. Ogun feszítőhuzalokon fekszik
Függőágyba lódítva; éjszakai vitorla-szárnyú madarak
Fészkeltek be hónaljába, villanyoszlop rudakon át
Vénák fonatai, ideges szárnyak és hanghullámok repültek

A vetőmag robbanásában, az éjszakai madarak
azonnali észlelésében, az elemi fúzióban a jelenlévő
Mag beragyogja az istenség lényegét;
Az egyik felgyorsítja a csavarok izzószálakra rögzítését
A másik kovács sodrásához. És mi

Lyukacsossá tettük, megműveltük az energiákkal telt vörös földet
A dombok aljában, ritka és sürgetős érceket kifejtve, és bekenve
Tavalyi vacsorák roncsaival, beburkolva útjait
Kagylóval, lélektelen csontok mér földköveivel
Ogun ilyen követelődző isten.

Áthaladtunk elszakadt acélvezetékeken
És bukott hintapolitikusokon. Az erdők végtelen
biztonsági hálói igazolták a zöld önámítást

A pusztulásra ítélt élet lovagol a halál kerekein, amikor
Az út már vár, éhesen

Barlangra és kastélyra, szentélyre és kísérteties grottákra
Mai gyerekjátékszerekre, szárnyékokra
Kecskék legeltetéséhez. A kerekek darabokra hullottak
Pótalkatrészek eladásán és a prémium feltételein vitázó
Fosztogatók és biztosítási ügynökök szöváltásaiban

A gyomok ösztövérről korróziókon, sebesség csontvázain
Tekeregnek, földből dombok emelkednek
Látszólagos sírfelbontásuk nyomán; a növekedés zöldebb ott,
Ahol a vér gazdagon kiömlött; agy és csontvelő ad
Kövérré trágyát juhok ürülékével

Mint az Első Sziklatömb, mint a halál szekérének
kitörött kereke, mint a teremtő kígyó
Farkat ikrázott a szájba, szélfeszítő vasak és esőből tészták
Rozsdát vetnek acélból és csontokból, szunnyadó magvakat
És felfüggesztett életeket ébresztenek. Hallottam

A csend a lényeghez vezet. Felkeltek ők,
Azok a halottak, akiket gyümölcs és olaj vár
A szentély és az út küszöbén, ajkaik
Nedvesek a szüreti eső első cseppjeitől –
Miközben az istenek tartozásaikat vésik eszükbe.

Ogun, minden lélek keresztapja, örömmel fogadták
Új éjszakai energiákban megmerülve,
Akik az úton hazafelé tartottak, a bőrömre
Fény vetődött szemükből; láttam őket, messzire sodródtak
Hogy csatlakozzanak a gyülekező jelenlevőkhöz

Holnap asztalhoz ülnek, vendégek láthatatlanul
Akik előtt kosok hódolnak, és nyílt torokkal
Elfojtják totemikus szomjukat, a föld szomjúságát
A rejtett hangok korca minden lábat lesöpör
Ezen az éjszakán, harmatosan elhalt lélegzetekkel

*És annak, akinek a lábát megkoszorúzták
Sötét gőzökben a föld lehűlő magasságából
Elföldeltem létemet, a leány, aki érezte az eső próbáját
Szőlőtőke az éjszakai lámpaoszlopon, papnő az üde szentélyeknél
Szent növénylomb, melynek ürege összegyűjti az esőket*

Hatalmasra növekszik az éjszakai paplana az apokaliptikus égboltok
ártatlansága óta, amikor a mennydörgő pajzsok összecsaptak
A magasságokon át, amikor a bikák felpattantak felhődombokra és
Mennydörgések nyitottak szakadékokat a tűz végével egymásnak
Az ég egy lemaratott föliratú palatábla

A kiszélesedő sebektől elhomályosult a füstben, varasan
A sápatag kiégett kéztől a felékszerezett, mágneses elhajlás
nélküli tisztaságokban elfonnyadt feszületig. És kivéve, hogy

Egy bizonyos tudás azt apokalipszisnek nevezte, előjeleket
Állított a nyugtalan éjszakákban

Ahol páncélozott vadállatok szökeltek, azonosíthatatlanok,
Lángfúvókák, reszelő rácsok végei
Szentek transzparenszei, tiszteletet keltő háziurak kavalkádjai
Lángvölgyek fesztiválja, csillagszóró összetörése
És felrobbant bolygók

Fonó orsófejek méret nélküli acélból, kábel háromszögek
Elvadult gömbökben, vas fújtatók vulkáni alagutakban
Húsvétok felfordulásban, energiák serkentették mindezt
Könnyű évezredekéből, keresztes hadjáratokból, birodalmakból
és forradalomból

Fenyegetések és barbár megváltások

Később kicsinyített zebrák versenyeztek a vágányok mentén
Az ágy körül, törpék királyi kürtszót harsonáztak
Egy szeszélyes *ogboni* felemelte sétapálcáját, és átugrotta
Egy zebra hátulját, az felemelte remegő orrát –
Csata fojtogató halotti leplekkel

Opálos fényű óriáskígyók kátrányos spirálokat csurgattak
Zselatin hurkokkal csapkodott szarufákból lógatták fel
A világ egy kígyó-ivadék nedves ölelésében
fuldoklott, várva Ajantala lázadásra kész megszületését
Szörny-gyermek, a mítosz vastagbőrűivel birkózó,

*És egy fénytel telt távoli tér menedékén,
A remény szilánkja az aljas elföldelésből
A leány várt, tartószobor a szentély ajtajánál
Kezei békés ligetek voltak, Oya homloka
Tavakban fürdött és még hipnotikus forrásokban*

*És most a leány egy sötét köpenyt szabaddá tesz
Ogun kardja által, feje kúp alakú copfokkal
Sisak, finom ötvösmunka vasból, maga az erő
az cukornádak és citrombokok között, pálmafa
És eső-illatok*

Az éjszaka ibolyaszínben ragyogott a feje körül
Ő (*Ogun*) nagy kezét nyújtotta a vezetékek megfeszítéséhez
És kihúzta a szálat, a föld szürreális ivókupa volt
Hangokból és misztikus csendülésekből, ujjai
Harcos elemeket vonszoltak a létezés összhangjába

És tanította a patakokat táncolni, a sziklaföldet
A fát, eget, tüzet és esőt, férfi és nő testét.
Ogun az az isten, aki először merészkedik
Saját ösvényére lépni, mely egy időhurok, egy vastekercs
A föld törött gyűrűi meggyógyultak

III. ZARÁNDOKÚT

Idanre oszlopain álltunk, és ő lehanyatlott,
A Vas Valaki, aki gyászol. A melle
Az Idanre Hegy koronája, összegörnyedt, rányomódott
A sötét felhők által, levedlett bűnökkel
És vádolva a formákat

Az összhangot ismerték egészen a Sziklatömbig
Legördülőben a Kezdetek hegyéről
Szétszaggatta a magot egymillió fényre.
Egy áruló szíve örvendett, az istenek saját rabszolgája
A büntől szennyezett

A férfi áthaladása, előre elrendelt, önrendelkezésű szelek
Az újjáépítésben. (A darabnyi étek volt gyors
Újjászületésük, egy csésze alakú teknőshéj, lépcsőzetes
Csempetakaró;) És az emberi monolit továbbra is kereste
A vak éhséget az út rejtett hasában.

Idanre sziklakomplexuma emelkedett előttünk és ő bánkódott
A patakok haldokoltak a rengeteg ragyogástól vérző
Föld testében, az ércelérek szétmorzsolódtak
És a tüzek elhamvadtak. Könnyen, még jobban
Mint ahogy azt az ember-szervezet képes elviselni

Állíts peremeket az istennek, el nem haló megértést
szabadít fel az irányítás. Idanre dombjain emlékezők
Szomorítják őt, Vadász istenemet, Létfontosságú
Tűzkő anyag, a teljes lényeg ismét széthasad
Ismétlődő sziklatömbökön

*Régebben jártam be ezt az utat
A lehullott levelek emléke fölött
A palába fagyott fosszíliafonál fölött, mégis ezt az utat
Ismét meg kell tennem. Várja meg mindenki az idő
Kötéltáncosának körforgását, aki pusztulásért*

*Imádkozik: a krónika agyagszövegekben és fosszilis textúrákban
marad fenn. Követtem félénken őket, az istenek
Archívumai a nehéz ősi sorsokból jöttek fényre; Ogun
A korszak bűnbocsánatát akarta, a genesis szikláin
Az éjszaka hatalmas súlyt helyezett rám*

És egy isten lába nyomán jártam
Kinek a térdére szikrák hullottak, hogy elégessék az éjszakát
Felsodorva önmagukban álló sziklákat a hegyre, fel
Az ő remetelakját a felhőbe veszett barlangok
Sziklapajzsaiba, Száműzött Istenség!

IV. KEZDET BEN

Alacsonyan a sziklapajzsok alatt, a Vas Valaki otthona
A nap tüzet épített a Föld szívköve
Belsejébe. Lángok lázban hozzá illenek
Sziklarepedésekben és dombfelületekben futkároznak
Mindahány a föld átláthatóságától ragyog

Orisa-nla, Orunmila, Esu, Ifa, mindahányan összegyűltek
Hibáztak a kérdésben, hogy testvérré fogadják-e az embert.

Szótlatlanul felkelt ő, és a tudást a hegyekben kereste
Ogun, a magányos mindent látott, a titkot
Az anyag erezeit és a körbeérő ércteléreket
Sango kihunytt villámcsapása kalapács-fejjel szolgált neki
Ujjai megérintették a földmagot, és az hagyta

Gondolkodni, a véges káoszról fakadó merő dögvész
Meggállt az istenek és az ember között

Elemekből hálót készített ő, földgyümölcsben fogant
Tűz kövéből, az energiák méhéből
Készített egy üllőt hegycsúcsokból, és vörös agyagot
Gyúrt öntőformához. Kezében a fegyver
Felragyogott, az ősi gépész megszületett

És azt az ígéretet tette az égnek
Szabaddá teszem az utat az emberhez

Elvégezte feladatát, elutasította az istenségek
Koronáját, fent a magasban keresett visszavonulást. De Ire
Ostromot indított az isteni visszalépés ellen. Jaj
A diplomáciai művészeteknek, Ire Vénjei fölényben voltak;
Leereszkedett hát, és királlyá koronázták

Ki beszél hozzám véletlen szünetekben
Ki vezeti az ujjnak a szemét

Most felmászik, hogy jóvá tegye, akit vérfürdőben
Szenteltek mindenható istenné, Óh, engedd, hogy az ég
Meglazítsa a múlt évad gátjának csavarjait, hogy az ujjait
Fürdesse meg csupán, és a vér részegítő vonalán
Keselyűk megfulladnak. Csupán,

És a kimerült legelők tüdőáramlásain
A föld ellaposodik. Óh, Ogun gyermekei
Arattak ezen a szüreten a vörös földön, esőből
A gyermekek nádasai és az ég mint madár-tó
Mígnem az én istenem meg nem mossa a kezét

Aki vacsorára hoz egy istent, jól vigyázzon rá
És jelölje ki a helyét egy hosszú bambuszrúddal

Ogun az a kéjvagyó isten, aki hét kabaktököt
 Visz magával a háborúba. Egyet a puskaforhoz,
 Egyet a bűbájosságért, kettőt a pálmaborhoz és hármat
 a spermáihoz levegőtől elzárva fényesre csiszolt
 bronz tartóba zárni

Én istenem, Ogun, árvák pajzsa, otthona
 Az égbolt felé maguktól felnyúló teraszos dombokon
 Ogun ösvény-kitaposó, ő az, ki tovább megy, ahol más istenek
 Visszafordultak. Árvák pajzsa, szögren volt akasztva
 Pajzsod azon a napon, mikor életet menthetett volna?

Mégis megfutamodott ő, amikor első feladata elvégeztetett
 Elmenekülve embertől és istentől, mindig hegyeket
 És sziklamezsgyékert keresve. Idanre gránitja békét kínált
 És ő ott időzött, amíg a küldöttek meg nem jöttek
 Vezessen minket király és hadvezér.

Aki hozzám beszél, nem tudom megmondani neki
 Ki vezeti a kalapács repülését

Az istenek unalmukban szundikálnak, és szánalmukat
 Könnyű szolgálalkú részeg rítusokkal felkelteni
 Mivel a rágcsló rágcslált valamennyit a jam-jából,
 A gazda felbérelte a vadászt, bort töltött belé
 És egy fáklyát nyomott a kezébe

Nem gyújtjuk fel az erdőt, hogy csapdába csaljunk
 Egy mókust; nem kérjük a hegyek
 Segítségét, hogy egy diót feltörjünk.

V. A CSATA

*Megelőzve a menekülteket
 Rozsdavörös sáskák rajzanak
 Ebédelve gabonamagvakat*

*Gyors (elefánt)ormányok
 Keresik a hűtőedényeket
 A kutak hamarosan kiszáradnak.*

*Merész biztonsági
 Párkányok, függnek erősen
 Csak ez a menedék
 Visszatérő férfiakkal*

*Ez a lombozatos erezetű
 Ötvösmunka
 Hadd bújjék a hold
 Leprás vigyorába*

*Az igazság kandikál ki
Minden oldalon
Üdvözetek a szélnek
Rémült férfiktól*

Ah, de kezei örült erővel törnek utat
A csínyhez! Szemfényvesztő isten a feje és a végtagja
Között, teljes örökkévalóságot egyensúlyoz
És leereszkedve, ritka hullámhosszakon ugrándozik

Kardja mindent birtokol

Vannak levegő-ösvények, melyeket az ember nem ismer
Fényes arabeszkek, zajos zűrzavar, ahol mindenki
Törekszik stratégiai kapcsolódásokat találni
Ó Vas Valaki

A legrövidebb metszés

Viharok teszik próbára hatalmas mellkasát, mellbimbói
Ragyognak a feketeségtől, haj-gyökereiből
Fekete lángsugarakat köp. Magasan emelkedik a hegyek fölé
A feje esőfelhő, elhomályosította a napot
Orrlyukai jól láthatóan fújtatnak

Kilégzései mint ikerkémények a felhőkön át
Miriád kisebb porszem kavarog repülése közben
És szökellő ködök. Soha a füléig,
Soha hozzá nem érkeznek fel az emberek kiáltása
A halál édes habjában

Minden boszorkányok ura, isteni vadász
Az embereid Ogun, az embereid!

Kardja a nap külső holdsarlója
Semmi szem sem követheti őt, semmi lélegzet sem szívhatja fel
Forró gőzt támasztva. Mégis sírnak ők

Az embereid Ogun, az embereid!

Ezt a pengét ő kovácsolta, haladása
Sose akadozik, a csermelyek futása ilyen gyors
A vér elfelejti az alvadást

Lehullanak a kukorica szárai
És érett dinnyék dőlnek le a zajos nők
Fejéről, sírás

Kéjvágy elvakította isten, halál-részeg Vadász
Szörny istenség, elpusztítod embereidet!

Izzadtan lépked ő, beborítva
Megduzzadt inszalagok sörtéivel
Tarajos süllel és tüskékkel. Ismét embereihez

Fordul, egy hentes balta
Felemelkedik és alámerül

Mögötte, egy vendég senki sem
Tagadhatja meg.

Hol keressük őt, kérdezték?
Ahol viszály tombol, ahol verejték
Esőként özönlik, ahol tiszta források vannak
A vérből megtölteni egyvalamit vágyakozással
Ahogy forr a bor

Tehát ők ott keresték
És ott meg is találták őt

És a fiatalság, fogzani kezd talán a találkozás során?
Mely nagy adomány az tejfölszájúságnak! Az isten
Szárnyai teljesen bezárják őt, nincs itt
Hely a levegőnek

Elfojtva szél-süketségben
Elvakultan napok fény-ösvényein

Vannak légsugarak, melyeket az emberi lélegzet nem érzeke
Látással nem látható, megfoghatatlan. Kinek a torka
Egy isten őrizetében vesz lélegzetet
Belélegzi a tűz szívét

Gyilkos, tartsd vissza vaskezed
A férfiak meggyilkolva hevernek – Kannibál!

Igen, gyűrű rendelkezik a megsüketült istenen
Ujjai vörös földet hintenek el. Megtestesült lénye
Fürdik a vérengzésben, mindenható úrrá szentelődik
A vérengzésben

Istent vacsorázni hívni jámborság, valójában
Egy bölcs házigazda tartja a távolságot
A Szellem Valakitől, aki bőségesen vacsorázott. Mely halandó
Védjegyezhet valamely csodás nevű pecsenyés tálat

Vagy ellátja őt megválasztva a falatokat
Vaszesztyűk nélkül. Az emberi ünnep
Közömbös morzsa egy isten számára.

*A halálos ív
A teljes kört lezárja*

*Meztelen
A tűz
Másik fele*

*Eléget
Minden alattomos
Trónra emelést
A végzetes változat*

A rágcsáló orra felfedezte az árnyékokat
Talált verejtéket és üszkösödést
Ugyanazt az illatot, mint egy bőrszabónál.
Napsütésért elhangzó imádság mögött, milyen érdek
Tesz úgy, mintha egy mozdulatlan pocsolya
Áradó folyó lenne?

*A kosok
A folyóvízhez gyűltek
Áldásért*

*Az ima órája
És ívelt szarvak görbéje behajlik
A hűségesek szíveibe*

*És ivott.
Minden út
Az áldozati késhez vezetett*

*Az a hajnal
Az ima síkságain
Egy sekély állóvíz
És új források*

*Minden imádság egy volt
A Vas Valakihez*

Mindenki keresse a bölcsességet, ahol csak tudja, az élet
Bábjátéka körülöttem csikorog óránként
Embertörzsek és mozdulatok álarcos groteszkekben
Post mortem kuruzslók és krónikások számára
Akik hibáztak a jóslásokban

Esu, az én kis játékos hercegem ráült
A fejére, és süket volt azonosítani
A kiáltásokat. Túl későn érkezett a jelzés, hogy egy isten
Még mindig egy isten az embereknek, és az emberek is emberek,
Amikor eljön a tudás, a halálról.

És ők szelek játékának kitéve vetődtek partra,
Új imák előírása nélkül, kiáltásuk
Elemi segítségért egy totális kezet eredményezett
Amely megfojtotta az életet a skarlátszín síkságokon
Túl sok válaszával

*A királyi majomkenyérfa
Az egyedüli fővel táncol
A szelet birtokolni*

*Akinek nincsenek gyökerei
A földön
Mélyen a szikla-üregekben*

*Fülönfüggői
Boros poharat csinálnak
Menedéket képező fejemből*

Amikor a szél kitartóan fúj

*Akinek nincs gyökere
A földön
A birtokba vett isten
Menedékétől meneküljön*

A fény akkor költözött belém, amikor mint betolakodó
Megfigyeltem egy isten vesszőfutását (?); világosan tudtam,
Emberségem gyalázata vádolóvá növekedett
A fülemben, és elérkezett
A végzetes megbélyegzés megértése

És abban a pillanatban széttörött elkülönülése kérge
És szemének vérmérlege. A szél hízelgésére
Leeresztette a karját, szétszórva a vér ködét; kiderült
Hogy az edény, ami egyedül lett félredobva, széttörött
Árva cserépdarabokká.

Felismerte a forgásban lévő szikla mintázatát
A Szenvedély pedig lassan a megbánásnak adott helyet

Megolvadtak akkor a bortól posványos szemek, parazsak
Soha tök nem lelt nyugalmat, magok, tűzvörösek
Kovácsok fogóin. Az isten nem tudja, hogyan vigasztaljon
És én nem vagyok hajlamos sajnálkozni. Az isteni száműzetett
És a kapitányaid túl merészek

Az ősi tudomány nem pusztította volna el a fény lemezeit
Mint keserves útvesztőt a kovács tanítványai számára?

Túl késő már az örömhöz, a Vadász letámasztotta a kezét
Az igazság csúzdája vörös kemencéből nyílt meg
És Ogun letámasztotta kezét

Igazság, késői hajnal

Az élet, a kereskedő két-kauri átváltása
Csecsebecsékben feküdt körülötte szakadt fonalakban
Óh, a mokus felfutott egy *iroko* fára
És a vadász hajtása
Véget ért.

VI. VISSZAVONULÁS

Egy elhagyatott éjszakán sétáltam
A szüreti gyűjtés előtt, társként egy isten
Korai lakomáján. Idanre hegyei felém intettek
Mint aki elrejtene titkait, bezárva
Egy síremlék gránitjába.

A látás nélküli szemek imádkoztak sietősen
Észelve lassú leereszkedését, közömbösen
Ahogy a nappal karmai széttépik az Isteni elme
Legyengült redőnyeit. Ki tudja, milyen vademberi
Daganatokból árad ki az isten bűnbánata.

A gyermek elfordítja a fejét, ha egy idősebb
Meztelen; vértől hajszolva magányos ereszkedésében
A csend azt mondta: Járj utadon, és ha
Halottunk vezet utadon, haladjanak az útjukon
Amely haza vezet.

Aki elérhetetlen magasságokat keresett, hogy oltalmazza
Az életadó tűzkövet, halld, nem mondja ki, akit a halál
Órája teljesen egyé tett, nem hiábavaló repüléssel
De Atunda önérvényesítő cselekvésével, ezért szegényítették meg
Elismerve a kegyetlen bizonyosságot

Lesz idő elég, tér is, amikor meghaltunk
Hogy egy kanálnyi legyünk a protoplazma-húslevesből
Kifagyva a szél-alagutakban, pokoli világok lávaömléseiben
A fényre vak menydörgéstől süketen, kómában
Egy mindenre érzékeny üstben

Élég idő lesz lemondani az asztrális rendről
Minden egyben, a költő sokszínűségének fölényes
megsemmisítése – óh, szavai hogyan feddik meg őt, aki feltárt
Egy illatot a csillagokból, belezuhant az elme mélységébe
Megszemlélve egy sivatagi kutat

Megmaradok a magam ismeretében, mint Idanre
Merész megkövülése az éjszakában, viseld névtelenségét
Az nem pusztulás. Mert ki fog az isten mellett
Állni, aki örömmel fogadja az esőt, aki Idanrét ünnepli
Ismételgeti az Éjszaka karbunkulusát?

Ki, aki a különböző érzékszerveket, anyagokat összetartja
A gondolatokat, léteket és mozgásokat, ki, aki jár-ke
Bőszülten a Nirvánában – az Áthaladás egy kódja
És az Éjszaka – ki, aki émelgye, mint porszemcse egynemű gélben
Megéri az élőket és a holtakat?

Inkább ünnepelhetjük a sablonoknak ellenszegülő
Kóbor elektront, ünnepeljük az istenek szétválását
Egy rabszolga erős kezének ágyúzását, aki beállt
A forradalom sziklája lenni – és a Sziklatömb nem képes
Feljutni a hegyre az idő legöngyölődésében

Te, aki megszülted az első különválást, maradj
Még erős; ő az, aki őrzi a Teremtő Tűzkő
Sétákat, megtisztult szellem, a méhre-sóvárgást megvető
Ő taníthatja meg nekünk, hogyan gyűjtsuk be kemencéinket
És dicsőítsük őt minden bronz-kialakulás során.

Üdvözet Szent Atunda, Első forradalmár
Nagy tekintélyromboló a genezis során – és a többi sorrendben
Zeusz, Ozirisz, Jahve, Krisztus háromlevelű
Egyességben a teremtéssel, és Orunmila, Ifa bölcsességével
Jóslást sugárzó szemek, sokalakúak

Az önemésztő kígyó fejlődése a terekbe
Mint szimbólum új, a „Möbius-Szalag” akasztóját félredobja
És egymásba illeszti az újra-teremtő gyűrűket, egyetlen felületté
Sőt még a hibátlan szögfésűt is, amely egysíkú, mégis érzéki
az elme és a mozgás bonyolultságaival.

VII. SZÜRET

Az éjszaka szabaddá tesz; elszenvedem az egeket, ahogy
Lehullanak felhajló ívek közepébe, millió
Őztehén óceánjába, szemek és lepkeszárnyak országútjára.
Az éjszaka szabaddá tesz, magház-csöndeken lovagolok
Kísértetek nyomában

Ogun palástja elsöpörte a leveleket, az éjszaka időszaka
Finom bor volt, amelyhez árnyékok gyászdala
csatlakozott, a levegő visszahúzódott sötét patkolású lába
kaszáló mozdulataira, hétrétegű útkereszteződés
Szantálfát nyújt át, indigókék leheletet bocsát ki

Az éjszaka szabaddá tesz, puha üledékek a bőrön
És a talaj alatti elmén... A hajnal fokozatosan érkezett,
A köd felszállt a szikláról és a lépsejtről, Idanre felébredt
Gomolygó párákra, hét fátyol eme táncára
A hétszeres isten szolga és király volt.

Köd hullott, hogy a hegy visszanyert arcáról lemossa
A végtelenségeket, finoman összegyűjtötték tajtékzó morajok
szivacsába pálmalevelekben, kiöblítette
Torkának napfelkeltét habzó borban; én behelyeztem a napot
Az ő réz kabaktök edényébe

Hajnal, ő az, aki irtóztatóan aratott
 És rossz idényben megparancsolta az erdőknek, hogy nyeljék el őt,
 És otthagyta az emberiséget, hogy szüreteljen. A zarándokházban
 A bor-leány magányosan őrködött, összeforrva
 Jósága órájával...

Fényes felvonulások hajnalán a nap páváskodott
 Hangosan, mint az új pénzermék. És azok voltak összesen
 Az éjszakai órákban, a szétszórt tökök csak,
 Esőmosta tömött padló, szálal falak a nap
 Takarékos szítálásában, és a leány...

A fény rézfölddé fényesedett, bőségszaru
 Hullott könnyed zuhogásban a lába köré. Ösvényeink
 Ünneppel teltek meg, amint ő, összehúzott szemmel,
 az éjszaka menyasszonya
 Szűz hajnalok kincsháza, várakozóvá növelte
 távolba néző tekintetét
 És a Szüret eljött, készségesen

Az első gyümölcsök a földalatti tárolókból emelkedtek ki
 Első látásunkra kukoricakötegek emelkedtek a hegy fölé
 Jóval a terményhordók előtt, tojások és hús kúpjai
 Meg pálmagyümölcse, vörös, olajfekete, s hab röpködött
 a nap buborékaiban
 Aranyló tökök tömege fölött szétpukkanva

És haladtak tovább felszívódni az Ő amalgám esszenciájában
 Színültig az összeolvadásban, a nap szétáramlásában
 Elhatárolódással és érintkezéssel, mag-idő és szüret, pálma
 És villanyoszlop, Ogun útja egy Möbius-körpálya, mag
 És elektronok, bor az alkímiához.

• • •

JEGYZETEK AZ IDANRE-HEZ

I. ÁRADÁS

1. fejszét kezében tartó valaki: Sango, a villámlás és az elektromosság istene.
2. Ogun: a vas és a vasmegmunkálás istene, Felfedező, Kézműves, Vadász, a háború istene, az utak őrzője, az Alkotó Lényeg. Évszak szerint: a szüret és az esős időszak.
3. Sango: lásd az 1. jegyzetet.

II. ...ÉS AZTÁN

1. bor-leány: Oya is, előbb Ogun felesége, később Sangóé. (Ogun félelmetes természete megviselte, és ezért otthagyta őt Sangóért.) Egy halott lány is, aki autószerencsétlenségben halt meg.
2. Ez és az ezt követő versszakok két lényege, Ogun és Sango összeolvadását ünneplik, amelyet már közös feleségük, Oya személyében is jelképesen felidéznek. Ma a fémműves Ogun vezeti Sango áramát. Az egyesülés rituális tánca néha elektromos vihar idején látható, amikor a nagyfeszültségű vezetékekből eksztatikus lángok ugrálnak ki. Ez az ideális fúzió – az eredeti egyedi jelleg megőrzése és egy másik lényeg elnyelése érdekében.
3. stb.: Apokaliptikus látomások a gyermekkorról és más delíriumok (önkívületi állapotok).
4. ogboni: A joruba társadalom kultikus vezetője, az öregek titkos tanácsának tagja.

5. Ajantala: A lázadó gyermek archetípusa, tekintélyromboló, anarchista, klánellenes, matriarchátusellenes, a férfi lényeg szemben az anyaméh uralmával.

III. A ZARÁNDOKÚT

1. áruló: Atoóda (más néven Atunda), az első isten rabszolgája. Akár sértett hiúságból, akár forradalmi ötletekből görgetett le egy sziklát gyanútlan mesterére, darabokra törte őt, és megteremtette a megsokszorozódott istent.

IV. KEZDET BEN

1. Orisa-nla: Az istenek feje.
2. Orunmila: Égi isten, a tudás lényege.
3. Esu: az esély (szerencse) és a rombolás istene.
4. Ifa: Jóslás és rend(ezettség).

V. A CSATA

1. Ogun tévedésének napja. Ire királya az ő akarata ellenére rövidesen csatába vezette embereit. Bortól részegen és vértől elvakultan Ogun saját emberei ellen fordult, és lemészárolta őket. Évente újra elkövette szégyenletes tettét.

VI. VISSZAVONULÁS

1. Atoóda: Lásd III, 1.
2. Möbius-szalag: matematikai-mágikus gyűrű, végtelen a független, de összekapcsolt gyűrűkben rejlő ön-újraalkotásban, és ezért az emberi vagy isteni (pl. joruba, olimpiai) kapcsolatok (számomra) legszabadabbnak elképzelhető szimbóluma. Az optimizmus szimbóluma is, mivel a körön belüli „gubanc” illúzióját és egy lehetséges centrifugális menekülést ad a karma örök körforgása előtt, mivel az az ember ördögi történelmévé vált. Csak egy illúzió, de költői, mert a Möbius-szalag az esztétikai és tudományos igazságok és ellentmondások nagyon egyszerű alakja. Ebben az értelemben ez különösen Ogun szimbóluma, és egy kinövés a farkát felfaló kígyóból, amelyet olykor a nyakába akaszt, és vele az ismétlés végzetét szimbolizálja. És még ha az elsődleges ciklus jó és ártatlan is volna, az evilági Atoóda dicséretet érdemel az evolúciós „gubanc” bevezetéséért.

VII. SZÜRET

1. alkímia: A test, a föld és a fémek varázsos közössége (lásd Camara Laye beszámolóját a munkahelyén tevékenykedő aranyműves apjáról). A vér megedzi az acélt, és így tehet a bor is.

A FORDÍTÓ MEGJEGYZÉSEI

A jorubák Nigéria egyik nagy államalkotó népe, bár népes csoportjuk él a szomszédos Beninben (az egykori Dahomeyben), továbbá még jelentős számban található Ghánában, Togóban és Elefántcsontparton. Összes lélekszámuk a legutóbbi adatok szerint kb. 46-47 millió. Közel a felük az elmúlt kétszáz évben zajló (helyenként erőszakos) térítés nyomán iszlám vallásúvá vált, a többiek keresztények, kisebb, bár azért jelentékeny számban őrzik az eredeti animista hitvilágot. A hagyományos afrikai hitvilág sok esetben egyfajta kettősségben él valamelyik felvállalt világvallás mellett. Történelmük néhány száz évre visszamenőleg részletesebben is ismert, bár területükön már a Kr. előtti 7. században éltek emberek (ezek azonban nem feltétlenül tekinthetők a jorubák őseinek).

A 19. században jelentős háborúk zajlottak a hatalomért az *oba* (törzsi uralkodó) irányította számos hagyományos királyságuk között. Mitológiai hagyományaik igen gazdagok. Teremtésmitoszai, istentörténeteik többféle változatban élnek közöttük. A földi világ keletkezése hitük szerint Olodumare (más névváltozatban Olokun) legfőbb teremtő istentől ered, aki rábízta orisájára ('miniszterére'), Obatalára (más változatok szerint kedvencére, Oduduwára) a föld megteremtését és az emberi alakok megformázását, de életet ő lehel beléjük. A teremtésmitosz szerint a földi világ megformálása szent városukban, Ifében következik be. Soyinka eme poémájában a joruba panteon több istenalakját életre hívja, s magának az Idanre hegynek kultikus jellegét is aláhúzza.

Idanréről azonban többet kell tudnunk (a vers megértése érdekében), mint amit Soyinka tudomásunkra hoz. Ezzel a névvel létezik egy kisebb kormányzati terület, továbbá egy völgybe zárt város, amelyet hegyek, délről az Idanre szegélyez. A terület és a hegy az UNESCO világörökség része, különleges flórával és faunával rendelkezik, népszerű turistacélpont. A hegy 910 méteres csúcán rendezik meg évente az Ogun isten tiszteletére rendezett ünnepek egy részét.

Idanre kapcsán ismertté vált a város/államocská/törzsi királyság teremtménye. Eszerint a közösség akkor alakult ki, amikor Oduduwa (a jorubák első őse, vélhetően Ile lfe első királya mint *Olofin*) egyik leszármazottja, a joruba törzs őse ellopta az Ade-Idét, más néven Ade Omo Oduduwát, Oduduwának a koronáját, amely felbecsülhetetlen értékkel bírt. És Ile lfeből, a jorubák ősi otthonából követőivel feltérképezetlen területekre menekült a dzsungelben. Évekig üldözték őket, így amilyen mélyre csak tudtak, olyan mélyre hatoltak be az őserdőbe, mígnem stratégiai menedéket találtak, ahol letelepedhettek. Egy csodálatos dombort pillantottak meg, amely az „Idan ree!” felkiáltást váltotta ki belőlük (a joruba szavak valamilyen varázslatot jelentenek, amelynek az értelme mára elhomályosult). Ez a maroknyi egyed végül egy civilizációt hozott létre a dombokon, amely legalább nyolc évszázadig fennmaradt. Idanre királya minden évben megünnepli az Ade-ide fesztivált, ahol Oduduwa ikonikus koronáját viseli, amely a város felleléséhez vezetett. A koronát egyébként az Ijeszentélyben őrzik.

A poemában említésre kerülő különféle mitológiai személyek kapcsán említjük, hogy míg Sango a mennydörgés és a villámlás férfi istensége, Oya, az említett két isten (Ogun az első, Sango a második) felesége többek között a Niger folyó és a termékenység istennője. Kiegészítve Soyinka megjegyzését említjük, hogy Ajantala egy mitikus házaspár szülötte, afféle Frankenstein típusú sátáni szörny, aki még a saját szüleit is megostorozta. Külön említést érdemel, hogy Atunda tette nyomán Orisanla vagy másként Obatala darabokra törvén a különféle szóbeli változatok szerint, 401, 1000 vagy 4000 istenségben öltött testet. Az *ogboni* értelmezését megadja maga a költő.

Ogun viszont mint az egyik legfőbb istenalakká avanszált mitológiai főszereplő (ma is sok millió nigériai kultuszának tárgya) számos tisztséggel rendelkezik. Így Soyinka szerint (lásd fentebb) „...a vas és a vasmegmunkálás istene, Felfedező, Kézműves, Vadász, a háború istene, az utak őrzője, az Alkotó Lényeg. Évszak szerint: a szüret és az esős időszak.” Egy máshonnan származó megfogalmazása szerint: „A háború és a kreativitás, a fémek, az utak istene, a jogok helyreállítója, felfedező – ő az, aki elől megy.” A mi összegező adatgyűjtésünk szerint ennél azonban jóval több (magára véve más, később említendő istenek felségterületeit is): a vas és a kovácmesterség, a háború, a harcosok, a vadászat és a vadászok, a bosszú, a földművelés és a szüret/aratás/betakarítás, a civilizáció, az utak, újabb időkben az autózvezetők, a technológusok és a technológia, a kreativitás, a felfedezés, az ének és a költészet, mi több, az Új Világban a rumkészítés istene, a hét joruba szent város egyikének, Ile lfe első királya. Attribútumai: a vasfejsze, a kutya és a pálmalomb, mindenféle fémeszközök, továbbá a hetes szám (lásd a *Költemény hetes beosztását*), a föld, a vörös, fekete és zöld (néha kék) szín, valamint a kard.

A viszonylag bonyolult, különféle tisztségeket viselő figurákban különösen gazdag joruba isten-gyülekezetről a következő áttekintést tudjuk adni: Ogun mint az egyik legfőbb orisha mellett, illetve fölötte áll a nyugat-afrikai nagy nép teremtő fő istene, akinek három megtestesülése – Olorun a legfőbb teremtő, Olodumare az alsóbb eggek uralkodója, Olofin az Ég és Föld közötti összekötő isteni megnyilvánulás –, továbbá Orunmila, a bölcsesség, a jóslás, a sors és az előrelátás szelleme, és számos további férfi és női orisha (istenség), mint Erinlé a gyógyulás és orvoslás, Esu az utak, kezdetek, Ibeji az ikrek, Obatala (*mint a darabokra törés nyomán keletkezett egyik orisha*) az emberi test, a fény, a lelki tisztaság, az erkölcsi igazságosság, Sango a mennydörgés és villám férfi istensége, Aje a vagyoni, Ayao a levegő, Egungun-Oya a jóslás, Mawu a nap és a hold jegyében teremtő, Qbà Sango első felesége, a házasság, Olókun az afrikai leszármazottak, Ọṣun a szeretet, az intimitás, a szépség, a gazdagság és a diplomácia, Oxosi az erdő, az állatok, a gyógynövényes gyógyítás, Oya a Niger folyó, a szél, villámlás, termékenység, tűz és varázslat, Yemoja anyaisztennő a nők és az Ogun folyó istensége, védőszentje, patrónusa.

Ami viszont a poema sajátos műfaji karakterére vonatkozik, a kritikusok, de maga Soyinka is az afrikai hőseposzok hatására utal. Nem véletlenül, hiszen az elmúlt évtizedekben Afrika Homérosz kontinensévé változott. Verses epikai témátípusok szövegváltozatainak százai jöttek fényre, elsősorban Nyugat- és Közép-Afrikában. Pusztán csak az afrikai történelmi és kulturális azonosságtu-

dat elsődleges szerepét is betöltő és főleg a mai Mali, Niger, Guinea, Szenegal, Gambia államban élő mandingok (malinke, maninka) államalapítást felidéző Szungyata-eposzának már több mint hatvan verzióját ismerjük.

Soyinka poémája azonban mégsem egészen eposz, a szöveget lírai elemek járják át, Ogunnak, a vas istenének története meg-meg akad, töredékesen bontakozik ki, párhuzamosan tárul elénk a költő személyes hegyi sétájának felidézésével, amely első személyű előadásban fogalmazódik meg. Igazi konfliktus (dráma) csak akkor bontakozik ki, amikor kirajzolódik a véres legenda: Ogun részegen saját híveit gyilkolja le Ire városában.

Úgy gondolom, hogy a verses epika egy másik meghatározó műfaja, a jorubák esetében *orikinek* nevezett dicsérő ének szerkezeti sajátosságai tűnnek elő a költeményből. A főleg déli Afrikában gazdagon virágzó, de Nyugat-Afrikában is bőséggel megtalálható (lásd: ashanti, igbo, hausza, manding, bambara, fulani, volof stb.) *név-dicsérő* sajátos töredezettséget mutat, ugyanis genezisében a névadási szokás áll. Viszont a jeles személyek életük során kiemelkedő tetteik kapcsán újabb és újabb dicsérő-neveket, -sorokat, -emlékeztetőket kaphatnak, és ennek láncolatából alakul ki a lényegében töredékes elbeszélés, bár gyakorta a meg-megismételt megszólaltatások során ezek az énekek módosulnak, a narratív jelleg mindinkább érvényesülni kezd a számtalan alkalommal sorra kerülő előadás nyomán, mégpedig a szóbeli művészet törvényszerűségeinek megfelelően. Úgy véljük, Soyinka poémája epizodikus formájában, gyakori *témaváltásaiban* is ez az elbeszélői technika érvényesül, amelyet aláhúz a sok esetben (a dicsérő énekekre jellemző) himnikus hangütés, és amelynek klasszikus példajaként akár Ekhnaton Nap-himnuszát, Homérosz narratív elemekben gazdag isten-himnuszait, de akár az arabok qasidáit is említhetnénk.

Soyinka poémájáról összefoglalóan elmondhatjuk, hogy az elsősorban Ogun isten legendájának életre hívása sajátos modern interpretációban, amely az alkotó egy, az egész életművén áthúzódó kultusz egyik első tanúságtételének tekinthető. Hiszen Ogun áll másik világhíres poémája, az *Ogun Abibiman* középpontjában is, és később színdarabjaiban, esszéiben ugyancsak minduntalan felbukkan, mígnem költőnk odáig jut, hogy mintegy prófétaként Ogun nevében egy új, emberséges vallást hirdet meg.

Valószínűleg nem tévedünk túl nagyot, ha eszmefutatásunk zárásául (persze nemzetközi említésekre is reagálva) felidézzük T. S. Eliot *Pusztas ország* című versciklusát (címe Vas István fordításában *Átokföldje*), amelyben a Grál-legenda, különféle történelmi és művelődéstörténeti mozzanatok életre hívásai, illetve a költő jelenének epizodikus váltogatása Soyinka költői megoldásaival rokonítható. De egy ilyen összehasonlító elemzésre majd más alkalommal kell időt kerítenünk.

BIBLIOGRÁFIA

- ANYANG-AGBOR, Sarah, *The heroic tradition and narrative structure in Wole Soyinka's Ogun Abibiman*, Lagos Papers in English Studies, 2007/2, 132–147.
- AROWOLO, Bernadett, A tradicionális joruba istenvilágkép, *Afrika Tanulmányok*, 2009/1, 50–54.
- BARNES, Sandra T. ed., *Africa's Ogun. Old World and New*, second expanded edition, Bloomington – Indianapolis, Indiana University Press, 1997, 389.
- BIERNACZKY Szilárd, *Az afrikai eposz típusa*, kandidátusi értekezés, TMB, Budapest, 1996 (1994), 268.
- BIERNACZKY Szilárd, *Wole Soyinka mint Ogun isten prófétája?*, Helikon, Irodalmak Afrikában – különszám, 2020/4, 545–566.
- BIERNACZKY Szilárd, *Soyinka: Gyökerek, ford. kommentárral*, Alföld, 2021/8, 50–53., 59–62.
- BIERNACZKY Szilárd, *Az afrikai hőseposz Magyarországon*, *Kortárs*, 2022/6, 65–76.
- BIERNACZKY Szilárd, *Wole Soyinka: Ogun Abibiman (epikus poéma), fordítás kommentárral*, Tiszatáj, 2022/7–8, 20–39.
- BIERNACZKY Szilárd, *Van-e afrikai hőseposz? (válasz Ruth Finnegan negatív tézisére a Moneblum avagy a kék ember című kameruni bulu hőseposz elemzésével)*, Magyar Művészet, 2022/4, 56–67.
- BIERNACZKY Szilárd, *A joruba kultúráról dióhéjban / A dicsérő énekről általában / A joruba Oriki*, Valóság, megjelenőben.
- CELUCIEN, L. Joseph, *The Arrogance of Faith and Religious Imperialism: Soyinka's Radical Theistic Humanism and Generous Tolerance*, Journal of Pan African Studies, 2015/5, 19–63.
- COSENTINO, Donald, *Repossession: Ogun in Folklore and Literature* = BARNES, Sandra T. ed.: *Africa's Ogun. Old World and New*, 2. ed., Indiana University Press, Bloomington–Indianapolis, 1997, 290–314.
- ELIOT, T. S., *Átokföldje*, ford. Vas István = *Versek–Drámák–Macskák könyve*, Európa, Budapest, 1986, 45–67.
- JEYIFO, Biodun, *Wole Soyinka*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, 322.

KÁRMÁN Marianna, *Tradíció – rituálé – emlékezet / A joruba népi hagyományok jelentkezése Wole Soyinka életművében avagy Ògún, az egúgun és a sàarà találkozása az íróasztalon*, PhD-értekezés, Pázmány Péter Tudományegyetem BTK Irodalomtudományi Doktori iskola, Píliscsaba, 2011, 199. Lásd még: *AHU MATT*, 2018, No. 000.002.729, <http://afrikatudastar.hu>.

MADUAKOR, Obi, *Soyinka's Animystic Poetics*, *African Studies Review*, 1982/1, 37–48.

MIGLIAVACCA, Adriano Moraes, *Myths and symbols in Wole Soyinka's "Idanre"*, *Cadernos do IL*, Porto Alegre, 2017/54, 248–263.

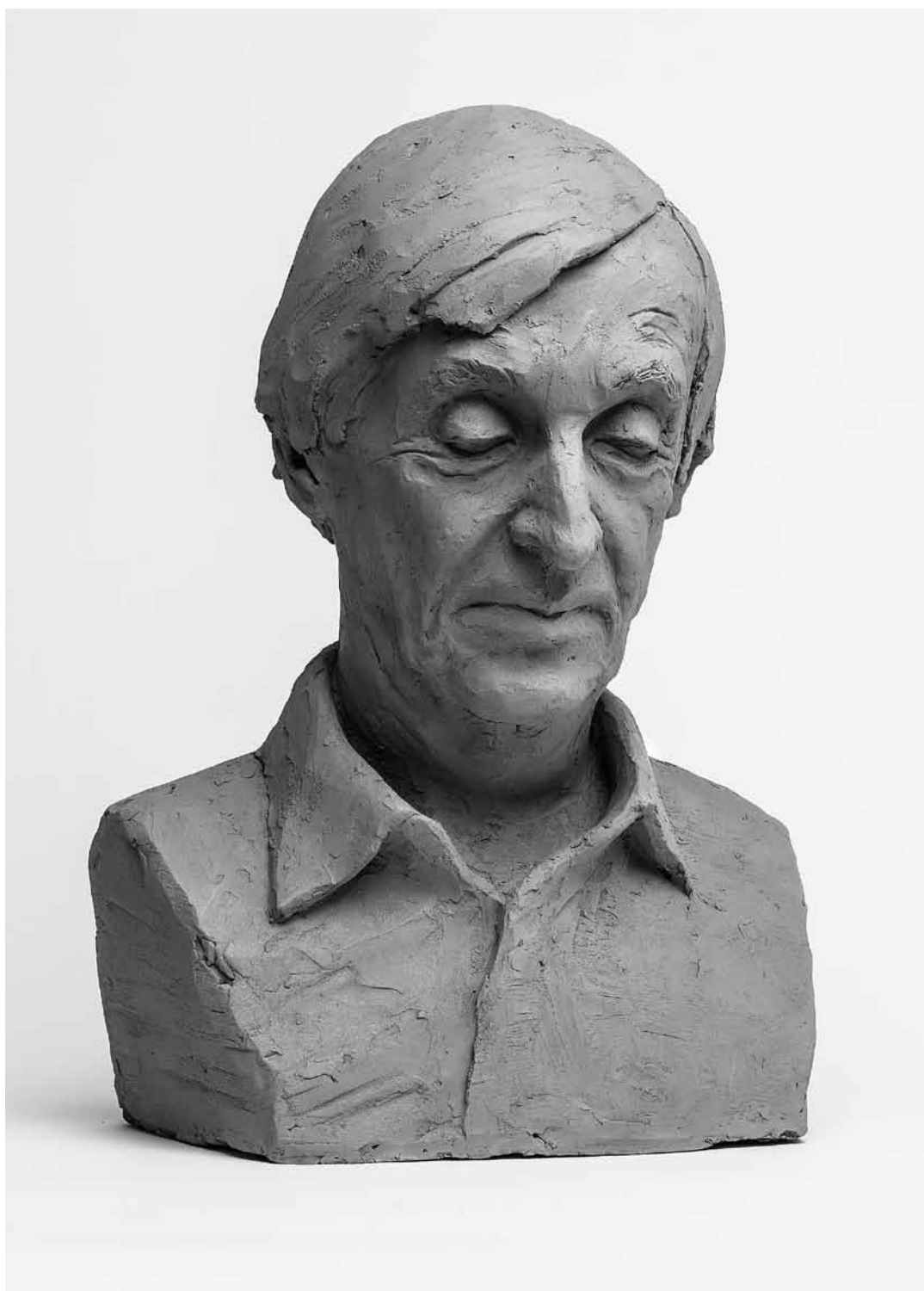
OGUNBA, Oyin, *Soyinka as an Evangelist of Ogun*, *Gege: Ogun Studies in English*, 2005/1, 1–18.

SOYINKA, Wole (Akinwande Oluwole), *The Fourth Stage: through the misteries of Ogun to the origines of Yoruba tragedy = Myth, Literature, and the African World*, Cambridge, Cambridge University Press, 1976, 140–160.

SOYINKA, Wole *Ogun Abibimāñ*, Rex Collings, London–Ibadan, 1976, 24.

SOYINKA, Wole, *Idanre = Selected Poems*, Methuen, London, 2001, 61–91. (1965-ben keletkezett, 1967-ben jelent meg először kötetben.)

SOYINKA, Wole, *Of Africa*, Yale University Press, New Haven, Connecticut, 2012, 224.

RÁCZ KATALIN, A műértő, 2014, terrakotta, 36x25x23 cm

KULCSÁR GÉZA

A kultúra megölte magát, de mi öltük meg

KULCSÁR GÉZA (1988) Budapest

A világ nagy tükre meghasadt. Duchamp volt az utolsó, aki ezt még élvezte. Arcán a mosoly az utolsó művész mosolya. Később inkább már csak sakkozott. A sakkjáték szimbolikájáról sokan, sokat írtak. A sakkjáték romantikájáról (melynek kulisszája a füst: a kocsmá vagy a parkok levelein átszűrt város füstje – ennyiben jellegzetesen ipusztériális jelenység, dacára az archaikus mázának) úgyszintén. De a sakkjáték teleológiája valójában a kozmikus ember kudarca. A második Deep Blue meccsen a rítus felszámolja önmagát, és a magába omló Kaszparovon, azaz az utolsó nagy antropológiai típusnak, az agnosztikus utópizmus immanens (egydimenziós?) paradigma-emberének alakján átdereng a véglegesen széthasadni vágyó valóság posztumán kódja.

A jövő transzarcheológusai (hiszen az idő digitális önmagára tekeredésével a minden prefixumtól mentes mai archeológia hamarosan nem lesz értelmezhető) számára sokkoló, centrális, transzcendens jelentőséggel fog bírni az a tény, hogy ugyanabban az évben halt meg II. Erzsébet királynő és Hermann Nitsch.

Nitsch: Nietzsche utolsó embere. *Creo* [sic!] *quia absurdum*, lehetne a sírfelirata. A humanista ál-Tertullianusból elhagyva a kemény, modoros 'd'-t (hiszen az új Pilátus nem azt kérdezi: mi az igazság?, hanem hogy: mi a hit?), a Háromság teremtő, újjászülető és megtartó arcát olyan transzrituális narratívába helyezte, ahol Dionüszosz a kánai menyegző borától mámoros. Az ember előtti állapot azonos az ember utáni állapottal, és ez a kettő közötti árnyékhíd, amelyek vagyunk, és amelyen áthaladunk, nem több, mint egyetlen, felvillanó lángnyelv a világ önmagának kínált és önmagát emésztő égőáldozatán. De ez a láng egy időtlen pillanatra mégis megvilágítja az égboltot – és ami még lényegesebb, árnyékban hagyja azt a rémisztő, de szükséges foltot, ami Isten helye.

A kultúra nem más, mint Isten helyének tudata. Ez minden körülhatárolás értelme: birodalom, város, szentély – ház, fekhely, test. A kultúra eredendő skizofrén hajlamú: egyszerre tartja fenn a kultuszt, a hely szentségét és a szentség helyét, azaz a megvalósult egyházat (úgy is, mint közösség, azaz ekkleszia), és teremti meg az ember formájú kozmoszt, azt az állandóságot nem ismerő, végtelen sokszor végtelen alakot öltő technoprotéziszt,

amitől az ember hirtelen nem érzi magát mezítenek, és néha-néha átok helyett talán még meg is áldja Prométheuszt és Epimétheuszt, a két ősapát, az előre és az utólag fontolót, azaz az első idő és a végidő atyját.

Úgy tűnik, a kultúra nem viselte el a kettős terhet, és mivel hasadásra képtelen, így inkább saját szakadékába zuhant. Persze az, hogy a kultúra két hagyományos megnyilvánulási köre, a művészet és a tudomány rég lecserélte saját inherens logikáját a haszon logosztalan logikájára, az senkit nem lep meg, aki a modernizmus mint létező valódi jelentéséhez valaha elég közel került.

A modern szó nagyjából ugyanazt jelenti, mint a kortárs. A „mindenki művész” beuysi elve nem önmagában ad programot a kortárs művészetnek, mindössze észrevételei vele, hogy itt és most el kell indulnia az abszolútum: az abszolút szabadság vagy az abszolút profit irányába. A nyitott műtárgy piaca úgy kebelezi be az esztétikát, hogy közben folyamatosan meg tudja őrizni saját nyíltságának látzatát. Konceptuális: azt kellene jelentenie, szellemből fakadó, tényszerűen azonban azt jelenti: programhoz igazodó.

Ahogy Kaszparovot a Deep Blue ereje, úgy sokkolja a nézőt a Nitsch halála utáni első akcióról készült fotó. Az „Áldozd fel önmagad!” keresztényi-vallásfeletti maximája helyett a kultúrától megfosztott világ pokla tárul a szemünk elé. Örülhetek, hogy a posztapokapitalizmus mókuskerekének megfelelő erejű megforgatása után az kapott annyi lendületet, hogy most kicsit félreállhatok, és a korszerűségemet, *kulturáltságomat* adekvátan visszatükröző kastélykulisszák között némi színes festéket, afféle nemzőképtelen logosz szpermatikosz permetezhetek szét a világban? Demonstrálandó, hogy igenis van humánus, van, ami mentes minden érdektől (Kant, ha ezt látnád – vagy bármit), ez a pillanat most csak az enyém, önmegvalósítva önvalósulok, és a haszon démonai ellen a pazarlás szívárványpallosával indulok. Persze nem, hiszen a kardnak a posztmodern szellemi nirvánában már semmi keresnivalója, ezt csak amúgy képletesen, vigyünk is haza némi Nitsch-brandelt bort a birtokról, a béke jegyében. Pont futja, drága, de azért polgári árazású, természetesen.

Ezt a bort kortyolják azok a művész-élőhalottak is, akik saját genetikus potenciáljukat hibernálva a kreativitást feláldozzák a percepciók egyértelműség a-kulturális és a-kultikus mintáin keresztül realizálható profit nevében. A művészet maga persze, reméljük, nem szűnhet meg (?!), de biztosan nincs jelen – ahogy Krisztus feláldozta magát, hogy ha képében már nem láthatjuk, legalább hiányában megérthessük.

Amíg van még világ, addig helye lesz benne valaminek, amit művészet utáni művészetként aposztrofálhatunk (posztkunszt, ha nem unnánk már ezt a sok posztot). Rövidesen megkülönböztethetetlen lesz egymástól ennek a metaművészetnek a pozitív és negatív arca, úgyhogy ezt még gyorsan leírom, mielőtt a szememet nekem is végleg befedi a por.

Vegyük például a WOFT (Bús Martina és Kophelyi Dániel) friss kiállítását a PINCE galériában. Ez az apokalipszis pozitív olvasata. A patmoszi átadás öröme, még ha ennek az alkotók (helyesebben, ebben az új történeti helyzetben talán inkább már befogadók) nincsenek is feltétlenül tudatában. Az élmény az érzékelés határáig jut, sőt, azon feltehetőleg túl is halad – az erről való meggyőződés tulajdonképpen az emberen túli állapotok realizációjának kell, hogy tápot adjon. A kultúra mint profitábilis technoráció felszámolja önmagát, és másik énjébe, a bacchusi kollektivitás neonos izzásába hanyatlik. Közben áthalad az emberközpontúságból kibillent tekhné elemein, árnyalatain és vívmányain, a fényeken és fémeiken, a festésen, a szavakon, az íráson, a mesterséges intelligencián (ami persze nem kevésbé természetes, mint a természet), hogy végül a galéria előtt az ekkleszia nyoma-

it keresgélő (néhai) hívek zavarodott kis csoportján állapodjon meg a tekintete egy pillanatra. Elérzékenyül, de eszébe jut, hogy hivatása ennél sokkal ridegebb és ahumánabb. Cthulhu nem jár kiállításra.

Csápjaira máshol van szükség: az okos gyárak véget nem érő, Turing-gépeket megszügyenítő szalagjaiban konfigurálja folyton újra önmagát, a termelés szörnyen túli szörnyének mindenkori vágyélete mentén. A termelés soha nem állhat meg. A fosszilis energia rövidesen elfogy: a földből, a Földből, azaz a kultúra alanyából és tárgyából kinyertünk minden időt, ami ott felhalmozódott. A technológia eleddig erre az időtartalékra irányult, innentől viszont önmagára fog. Teljességgel indifferens számára, hogy színes pigmentet szül-e, amit az apokalipszis hibrid aktorai fecskendeznek az utolsó ember koporsójába (perverziónak sok, reanimációs kísérletnek kevés), vagy a virtuális szabadság transzmateriális felszíne alatt meghúzódó szilícium- és kobaltóceánba kerül újabb csepp.

Mi pedig állunk, tekintetétől megdermedve, a kis pincegalériában. Ahogy a fűtés leáll, lassan hibernálódunk (hiszen ez volt az álmunk), hogy teret adjunk az új kor művészeinek, a féktelen vegetáció, a domesztikáció mérgező programkódját végre felöklendezni képes állatvilág és az ezekhez erotikusan vonzó technohibriditás értelmet meghaladó triadikus elegyeinek.

A kultúra végső kikristályosodásakor mégis, mindennek dacára termikus energia szabadul fel, amit a jövő örökké égő kohója (ugyanolyan nagy és nemes paradoxon ez, mint Róma alapítása vagy Nikodémosz második születése) fűtésre használ. A galéria bezárt, a gyár még jár.

SÁFÁR PÁL, Bikaistálló, 2017, lavírozott tusrajz, papír, 15,2x28,8 cm

NOVOTNY TIHAMÉR

Az igazmondás realizmusáról

A Gyulai Iskola 1969–2019

Gyulai Művésztelep Egyesület, 2021

NOVOTNY TIHAMÉR (1952) Budapest

Szólj igazat, betörök a fejed – tartja a régi magyar szólás, ám ezzel szemben ott áll egy másik, nem kevésbé helytálló közmondás is: *legtovább jut az ember igazmondással*. Kétségtelen, a Gyulai Iskola (másképp Gyulai Művésztelep) immár több mint ötvenéves történetére vonatkozóan mindkét megállapítás igaz. Tudniillik míg az első mondás állítása a szóban forgó – *igazat szóló* – képzőművészeti csoportosulásnak, szellemi körnek és nyelvnek a mindenkori ideológiai fősodor által történő el- és agyonhallgatására, ignorálására, netán lebunkózására vonatkozik, addig a második tartalma egyértelműen a hosszú távban gondolkodó, kitartó és következetes munka eredményére – vagyis az *igazmondás* beérő gyümölcsére – helyezi a hangsúlyt.

Tehát 2021-ben megjelent egy könyv. Nemcsak könyv, annál sokkal több! Egy 312 oldalas, majd 250 színes reprodukcióval ékeskedő, alapos filológiai munkával felszerszámozott (bibliográfiával, kiállításjegyzékkel, a Gyulai Művésztelepre meghívott előadók névsorával, a Gyulai Iskola alkotóinak szakmai életrajzával, valamint képjegyzékkel ellátott) hiánypótló képzőművészeti album, amelynek négy komoly textusa nemcsak az időközben egyesületté alakult társaság történetével foglalkozik, de legfőbb profiljának – tudniillik realista szemléletű stílusmagatartásának – körülírására, meghatározására és megmagyarázására, valamint a hazai, illetve az egyetemes művészettörténetbe történő elhelyezésére vállalkozik.

De hogy a realista Gyulai Iskola megítélése mennyire nem egyszerű és problémamentes feladat, jól tükrözi Sturcz János művészettörténész megnyitószövege is, amelyet a kötet megjelenésével összefüggésben rendezett kiállítás alkalmából mondott el 2021. szeptember 21-én a Széphárom Közösségi Térben. Ebből idézek: „A magyar közelmúlt képzőművészetét feldolgozó művészettörténeti kutatásoknak rengeteg feladata lesz abból a történelemhamisításból [eredően], ami a kulturális életen belül is elmaradt rendszerváltásból, a kultúrán belüli hatalmi viszonyok változatlan-ságából fakad. Az újraértékeléseknek és korrekcióknak csak egyik, szakmai és morális oldala, hogy a művészettörténet és az egész művészeti szcena végre méltó helyén értékelje, elemezze és legalább utólag rehabilitálja azokat a művészeti törekvéseket és alkotókat, amelyeket s akiket az elmúlt 50 évben a központilag irányított művészeti élet, valamint a kánon egyedüli kritériumaként a nyugati művészet mintáinak való megfelelést szem előtt tartó – művészettörténelemszövegekből, folyóirat-szerkesztőkből, múzeumi és galériavezetőkből, kritikusokból, egyetemi oktatókból, művészekből, megmondó emberekből összefonódó – hatalmi hálózat szinte teljes mértékben figyelmen kívül hagyott. Ennél még fájdalmasabb lesz azoknak a szellemi, művészeti, de politikai-társadalmi veszteségeknek a feltárása, ami ebből a belterjességből, kirekesztésből fakadt. Merthogy csak ezen az ignorált magyar képzőművészet egy fontos és színvonalas szegmensét bemutató kiállításon végignézve is világossá válhat, hogy a magyar képzőművészet nemcsak jóval gazdagabb, mint a nyugati művészet provincializmushoz vezető, szimpla, felületes, sokszor meg nem értett és dekoratív utánzása, de a perifériára került törekvések sokkal érvényesebb társadalomértelmezési alternatívákat is nyújthattak volna, mint az önmagát roppant mód társadalomkritikusnak beállító, valójában a késő Kádár-kor hivatalos művészetévé váló neoavantgárd mainstream.”

Nincs mese! Ez a nagyformátumú képzőművészeti feldolgozás – mind a stílusmeghatározás, mind az értékelés, elhelyezés tekintetében – erre az igazságtételre vágyakozik, vállalkozik. Hogy milyen eredménnyel? Talán az írás végére érve megkapjuk a választ.

A jelző nélküli, az igazmondó vagy egyszerűen csak hiteles realizmusok vizsgálatával kapcsolatban, ahol a valóság, az esztétikum és az élet összekapcsolódik – már ami az utóbbi hatvan év ilyen irányú hazai törekvéseit illeti –, született egy másik remek könyv is, amelynek tanulságait, megállapításait, példáit és összehasonlításait a gyulai jelenség értékelésének és elhelyezésének tekintetében igyekszem hasznosítani (BÁRDOSI József, *Évek és képek – Történelem és/vagy esztéti-*

kum 1960–2010, MMA, 2017). Tudniillik a váci Tragor Ignác Múzeum művészettörténésze csaknem harminc éve foglalkozik a jelzett időszak realista tendenciáinak és előzményeinek történetével, a mindenkori hatalom és a különféle realizmusok viszonyával, legfőképp a „képromboló”, a képtagadó avantgárd törekvésekkel szemben és/vagy mellett „feltámasztott mimézis” azon képviselőivel, akik kétségtelenül maradandót, a szerző értelmezésében úgynevezett „időképeket” és nem „időszerű képeket” készítettek, mint például a Gyulai Iskola alkotói. (A kik közül három művészt [Marosvári Györgyöt, Balogh Gyulát és Szakáll Ágneszt a példamutatás nyilvánvaló szándékával] be is válogatott tankönyvként is olvasható, használható, feltáró kötetébe.) Ugyanis Bárdosi teóriájában: „az időképek évtizedeken és politikai korszakokon átívelve megőrzik értéküket, míg az időszerű képek [lásd pl. a szocialista realizmus alkotásait] a politikai rezsim megszűntével esztétikai, művészi értéküket elveszítve történelmi dokumentummá egyszerűsödnek”.

Bárdosi művének egyik legfontosabb tanulsága – legalábbis általam így értelmezett felismerése, mondhatni, alapállása –, hogy az úgynevezett *nagybetűs realizmus* minden más izmus azon alapja, ha tetszik, főáramú normalitása, amelyhez a szélsőségeket (a képtagadásoktól az absztrakciókig) viszonyítani, illetve ellen- és/vagy mellérendelni lehet. Így kaphatnak méltó értékelést és méltányolható helyet a görög mimézisen és művészi utánzásán (a platóni idealizáláson és az arisztotelészi naturalizmuson) alapuló különféle realizmusok a kizárólagosságra törekvő, ignoráló, tagadó ideológiákon alapuló izmusokkal szemben, amelyekben a „kétféle ábrázolási mód külön-külön soha nem jelenik meg”, mert ezt a kettősséget „leginkább egymásnak alárendelve alkalmazzák a művészek”. A Gyulai Iskola esetében ezt úgy kell értenünk, hogy a szellemi közösségnek kezdetben nemcsak a szocialista realizmussal szemben, de a legújabb kori más „realista” (valójában művészetakarás nélküli) tendenciák ellenében is meg kellett határoznia önmagát (lásd a remix, remake [újrakevert, újravett, újraalkotott], recycling [visszaforgatott], appropriation [kiszajátítás], stolen form [lopott forma] művészeti fogalmakat), hiszen három fő cél vezette a kört: a valóság feltétlen tisztelése, az igazság kimondása, valamint a mesterség tökéletes ismerete.

Ha ránézünk egy gyulai művésztelepi tag képére vagy szobrára (netán fotójára) – persze figyelembe véve az időtényezőt is –, akkor azonnal kiütözköznék azok a sajátosságok, amelyek megkülönböztetik ezeket a műveket az egykorvult és mai realistának mondható stílusirányzatoktól. Tehát minden félreértés elkerülése végett le kell szögeznünk, hogy a Gyulai Iskola tagjainak stílusa, valóság szemlélete még látszólag sem érintkezett a kommunista eszmék vízióiról „daloló”, a hamis, hazug valóságot naturalisztikusan ábrázoló, doktriner szocialista realizmus (1948–1956), a semleges, érdektelen és zavaros „kockafejű realizmus” (1957–kb. 1968), valamint az alternatív, ironikus, parodisztikus és humoros szoc-art (1970-es, '80-as évek) munkáinak stílusával és szellemiségével. 1956 előtt és után, jószérivel egészen a rendszerváltásig a tisztességes művészeket az motiválta, hogy miként léphetnének ki a kommunista ideológia spanyolcsizmájából, majd hogyan bújjanak ki annak hosszúra nyúló árnyéka alól. „Az egyik mű azt mutatta meg, hogy a szocializmus egy sötét aluljáró (Fehér László), a másik azt, hogy egy árnyékvilág (Fillenz István), a harmadik az üres kirakatról – a hiánygazdaságról – lebbentette fel a [fátylat] (Kocsis Imre), a negyedik pedig kimondta a harminchárom évig tiltott szavakat: forradalom, 1956 (Kéri Ádám). Más alkotások pedig azt mondták ki, hogy a múltat nem eltörölni, hanem épp ellenkezőleg, megőrizni kell (Marosvári György, Balogh Gyula, Szakáll Ágnes)” – összegzi véleményét Bárdosi József.

De térjünk vissza a *Gyulai Iskola 1969–2019* című könyv szerzőihez, ők hogyan látják e szellemi kör legfontosabb kérdéseit, vonásait, sajátosságait.

Albrecht Júlia szobrász-festőművész, alapító tag bevezetője remek, lényegre törő, tisztafejű írás, mintha a Gyulai Művésztelep és Iskola tézisekbe foglalt sajátosságait fogalmazná hasznos kiskátává. Érződik a szövegen az ügy iránti személyes elköteleződése és aprólékos háttértudása, amelyet egyáltalán nem ereszt bő lére. Ez nem is csoda, hiszen szíves közlése szerint ő volt az egyesület elnöke, amikor készült a könyv, amelyben öt év szorgos, kitartó, mégsem sziszifuszi munkája fekszik. A Gyulai Iskolára vonatkozó megingathatatlan értékpreferenciáját egy telitalálatos Einstein-idézetrel támasztja alá, amellyel egyben (megtéveszthetetlen realitásérzékkel) utal az alkotócsoport eddig nem eléggé méltatott, mostoha sorsára: „nem mindent lehet megszámlálni, ami számít, és nem mindig számít az, amit meg lehet számlálni”. További „posztulátumai” közül csak néhányat emelnék ki. Például azt, hogy a Gyulai Iskola nem gyulai, hanem magyar: „Gyulán találtuk meg azt az egész országra jellemző kór- és kortünetegyüttest, amit tartalmilag megörökítendőnek tartot-

tunk. Tényszerűen, »magyarkodás« nélkül.” Ez a kijelentés arra a tényre is vonatkozik, hogy az alkotók közül csak egy kötődik szervesen a városhoz: Székelyhidi Attila festőművész. Szerinte még senkinek sem sikerült egyértelműen megfogalmaznia, hogy mi is az a művészeti stílus, amelyet a csoport képvisel. „Nincs rá skatulya – még. A realizmus mára szitokszóvá vált, jelzői: hiper-, mágikus, új-, dokumentarista, szociografikus, lírai, drámai, kritikai stb.” – ahogy ő érzi, gondolja. Ennek ellenére egyértelműen állítja, hogy manapság (is) igény van a valóság ábrázolására, a természetelvű látásmódra, az igényességre, a mesterségbeli tudásra, a közös nevezőre, az individualizmus és a torzítás mellőzésére, még akkor is, ha ez nem mindig inyére való a mainstream művészetnek. Érveit Szokos Iván és Novák András festőművészek nyilatkozataival igazolja: „Napjainkban, amikor az igénytelenség és a semmitmondás cunamija előnti a kiállítótermet, megszületett »a műalkotásnak látszó tárgya« fogalma, amit én más szóval »intellektuális giccsnek« szoktam nevezni.” – „Mára mindenki művész, minden művészet. A »mesterség« űzhetőségének demokratizmusa, megengedettsége – állampolgári jog – egy mechanikus szabadságot szült, ahol a vad individualizmus, a magamutogatás, a deviancia a »mérték«, és ez világjelenség. Ez az atmoszféra a maga zavaros »értékrendjével« von érdemtelenül fénybe vagy hagy árnyékban életműveket. A magyar kortárs művészet mutat még ebben a folyamatban némi késétséget, vagy merném hinni, hogy valami tartást, ellenállást.”

A GYULAI ISKOLÁRÓL – Pogány Gábor művészettörténész gondolatai az 50. Gyulai Nyári Művésztelep kapcsán című interjú is (amelyet Albrecht Júlia készített a szakemberrel) tartogat számunkra újabb kiemelendő információkat a témával kapcsolatban. A riportalany többek között felhívja a figyelmet arra a tényre, hogy a Gyulai Iskola „zászlóbontása”, mondhatni, egyidős a magyar neoavantgárd indulásával. Lásd például az Iparterv csoport megjelenését 1968–69-ben: „amiben még az avantgárd volt a botrány, 3-4 évvel később pedig már az ábrázoló művészet vált önmagában gyanússá és »nemszeretemmé«”. Pogány természetes párhuzamot von az Alföldi Iskola (szociológiai láttelep, a szegény emberek művészete, jellegzetes témák [kertvég, tornác, baromfiudvar stb.] keresése, ahol a tartalom messze túlmutat a festményen lévő objektív látványon), az amerikai hiperrealizmus (annak is főleg a farmokat festő nyugati ága), az olasz újrealizmus, a magyar szürnaturalisták (másképpen mágikus realisták), a 2003-ban induló, a figuratív festőmesterség klasszikus kiválóságainak rejtélyes közös nyelvét kereső-kutató Szenzária [Sensaria] csoport és a Gyulai Iskola törekvései között. Véleménye szerint a Gyulai Iskolát le lehetne védeni, mint Barbizont vagy Nagybányát, amelynek jellegzetességei közül kiemeli dokumentatív „szocio-jellegét”, összevonva: „doku-szocio-realizmusát”.

Garami Gréta művészettörténész *A Gyulai Nyári Művésztelep és a Gyulai Iskola* című tényfeltáró, alapos tanulmánya sok mindent megmagyaráz és helyre tesz a csoport eredetével kapcsolatban. Bár már az írása elején leszögezi, hogy ő csak az induló korszakkal és Tóth Tibor (1923–2004) festőművész hatásával foglalkozik, becsületes, okos dolgozata nemcsak alapvető információkat hordoz a szellemi közösség kialakulásával kapcsolatban, de a művészeti kör jellemzőit, szemléletének sajátosságait és stílusjegyeit is példaértékűen összegyűjti, összefoglalja.

Garami is egy reflektorfényű idézettel indítja tanulmányát, amelyet az egyesület remekül szerkesztett weblapjáról (gyulaimuvesztelep.hu) kölcsönöz: „A Gyulai Művésztelep [...] 1969-ben jött létre, és máig működik. Szemléletének bemutatásával a művészettörténet-írás régóta tartozik, hiszen a progresszió elsődleges kvalitását számon kérő művészettörténeti gondolkodásmód számára a Gyulai Iskola látásmódja nehezen értelmezhető és értékelhető. A Gyulai Iskola szellemisége jó pár évtizeden keresztül rejtélyesen anakronisztikusnak minősült a magyar avantgárd fősodrával szemben, ami jócskán hozzájárult feldolgozatlanságához.”

A szerzőtől megtudjuk, hogy az a Tóth Tibor volt ennek a „mozgalomnak” az elindítója és szellemi atyja, aki tanulmányait 1942 és 1949 között végezte a Magyar Képzőművészeti Főiskolán, s aki szabadgondolkodó lévén 1962 és 1970 között (betiltásáig!) Rákoslígyeten egy olyan kerületi szabadiskolából kinövő komplex képzőművészeti szakkört és Művészetbarát Kört szervezett, amely nagy hangsúlyt fektetett a szakmai-technikai képzésre, a művészetelméleti ismeretek megszerzésére, a kortárs művészet megismerésére, a tiltott és túrt kategóriába tartozó alkotók bemutatására, a közönség–művész találkozóakra, a tárlatvezetésekre, a vitakészség, a kritikai gondolkodás kifejlesztésére. Nem csoda hát, hogy magas mércét jelentő művészetmissziós mozgalma hamar fővárosi, majd megyei hírvé vált. Tóth ebben az időszakban külsős, megbízott munkatársként dolgozott a

Népművelési Intézetben, így módja nyílt olyan nyári művésztelepek szervezésére, ahol a megkezdett képzés folytatható volt. Először Hajdúböszörményben (1965), majd Mohácson (1966–68), s csak harmadszori nekirugaszkodásra sikerült Gyulán (1969) végleges, a mai napig működő nyári művésztelepet alapítania, amelynek 1982-ben átadta szervezési feladatait azoknak az időközben művészeti főiskolát végzett hajdani növendékeinek, akik az egykori rákosligeti szellemi körből indulva váltak professzionális alkotókká.

És most lássuk, hogy milyen kritériumok, jellemző tulajdonságok alapján beszél Garami Gréta a Gyulai Iskola szellemiségéről, művészeti stílusáról. Csak a legjellemzőbbeket hangsúlyozva, az itt dolgozó művészek: a realizmus lángjának hordozói; a festmény mint ablak metaforájának (fundamentumának) képviselői; a késleltetett, lazúros, nagyméretű akvarellfestés és a tiszta technikák fontosságának hangsúlyozói; a szakmai igényesség, a virtuozitás, a fény- és anyaghatások érzékeltetésének, a speciális beállítások, perspektivikus csavarok, a különleges tükröződések, tér- és reflexhatások megtestesítői. A Gyulai Iskola alapítói az úgynevezett nomád nemzedék szülöttei (lásd például Csoóri Sándor, Kósa Ferenc, a táncházmozgalom, Samu Géza és a Fás Kör, Bukta Imre stb. tevékenységét). Ők azok, akik az eredetet és tisztaságot keresve újra a falusi, a tanyasi világ, a paraszti környezet felé fordultak, s a pusztulásra ítélt tárgyak, környezet, életforma és kultúra világában felfedezték az elmúlás esztétikáját. Innen eredeztethető szociografikus (a szocializmus, valamint a posztszocializmus, illetve a kapitalizmus szegény embereket kifosztó, tönkretévő, panelekbe költöztető magatartásának következményeit, hatásait vizsgáló), tény- és valószerű, igazságtevő és igazmondó szemléletük, kritikai magatartásuk. És innen fakad a megalázottakkal és megnyomítottakkal szeretetközösséget vállaló, az esendőségek iránt érdeklődő empátiájuk. Tóth Tibor valamikor azt tanácsolta a köréje gyűlő művésztelepieknek, hogy mindenki azt fesse, amit lát. Így alakultak ki azok a túléles objektivitásra támaszkodó egyedi realizmusok, amelyeknek egyértelmű közös vonása a szeretetgerjesztő szemlélődés.

Ám Tóth Tibor adott még más tanácsokat is hajdani növendékeinek és későbbi eszmetársainak. Például azt, hogy kerüljék a „felvett modernizmust”, a sikerorientált magatartást, mert az leértékelődéshez vezet. Vagy azt, hogy ellent kell állni az izmusok csábításának, ki kell állni az örök értékek mellett, ki kell kapcsolni az individualista szándékokat, mert csak a közös célok vezetnek el a hiteles művészet képviseléséhez. Sőt, azt is vallotta, hogy a hagyományos képformáknak (portréknak, életképeknek, tájképeknek, enteriőröknek, csendéleteknek) identitáshordozó funkciójuk van.

„Ha a tárgy, a mondanivaló ugyanaz, akkor ne a személyek különbsége alkossa a kép minőségét, hanem az objektív tényezők határozzák meg a festmény minőségét. Úgy gondoltuk akkor, hogy nincs kánon, összevisszaság van, nincs egyértelmű eszme a kortárs művészetben. Ezért kiszűrve az egyénieskedő lehetőséget, az objektivitás vált céllá. [...] Ez az egész egy provokatív kísérlet. Nemcsak a szocreállal szemben, hanem az izmusok kavalkádjával is szemben állt a csoport. Ezzel ellentétben, a valóságban, a természetben láttuk a biztos igazságot” – összegzi és adja tovább a Tóth Tibor-i tanítás lényegét az a tanulmányban idézett Balogh Gyula, aki egyben meg is magyarázza a kötet három részből összeillesztett nyitóképeinek, a *Pis-ta-bá-nak* (1982) eredetét, amelynek egész alakos portréját három művész (Szakáll Ágnes, Balogh Gyula, Székelyhidi Attila) festette meg.

Tóth Csaba festőművész *A Gyulai Művésztelep küldetésstudata* című esszéjében a hivatalos huzugság ellenében az identitásra és az őszinteségre helyezi a hangsúlyt, s egyet kell értenünk azzal a véleményével is, hogy a valódi avantgárdnak is ilyennek kell lennie. Pozitív példaként a Zuglói Körre (1958–1968) hivatkozik. Számára egyetlen központi kérdés létezik, az érvényes, a hiteles mű létrehozása, amely az avantgárd/transzavantgárd által felszámolt hagyományos képformák és műfajok felkarolása és képviselése által valósulhat meg. Ő a mainstream művészettörténet által ignorált Gyulai Művésztelepet két történelmi konstellációban szemléli: a rendszerváltás előtti és utáni összefüggésrendszerben. Figyelemre méltó, hogy a szerző formai és tartalmi párhuzamot talál egyrészt az elhunyt Zoltánfy István (1944–1988) festőművész és a „gyulaiak” művészeti mesterséghez, valamint a nemzeti közösséghez fűződő ethoszában, másrészt a Sensaria csoport küldetésstudatában. Ez utóbbi esetben azonban látja a különbséget is, amely a fotóhasználat terén érhető tetten: „A Gyulai Iskola alkotói gyakorlatilag látványalapú festők, a látvány inspirációja alapján több »ülésben«, rajzos, dokumentarista szemlélettel festik meg témájukat, lélegzetelállító alapossgal, hajszálcsetet is előszeretettel használva. Ha kell, több napon keresztül a helyszínen fejlesztik képüket ugyanabban a napszakban, fény- és színviszonylatokban. (Ez gyakorlatilag klasszikus plein air

festészet.)” Tóth Csaba azt is helyesen látja, hogy Tóth Tibor, mint „elhalt mag”, saját művészetét feláldozva, tanítványaiban sokszorozta meg önmagát.

Végezetül (mintegy tanulságképp) visszatérnék az írásom elején látóköriünkbe vont Bárdosi József-féle könyv bevezetőjének néhány tanulságos sorára: „1989-ig az ideológia és az elhallgatás ollójában éltünk. 1990 után pedig annyit változott a helyzet, hogy gazdagodtak a manipulálás módszerei. Az ideológiai agressziót és az elhallgatást később megerősítették az irányított értelmezéssel. Az alkotáson túlburjánzó értelmezés célja, hogy elfedje, időnként már feleslegessé tegye a műalkotást. [...] Elegendő, ha elhangzik a megfelelő ideológiai vezényszó, és máris emelkedik a kasza, a minden eddiginél hatékonyabb szellemi guillotine.” – A Gyulai Iskola azonban valószínűleg akkor is és mindenkor igazmondó marad.

MAROSVÁRI GYÖRGY, Emlékkonzerv, 1979, olaj, vászon, 120x100 cm

TÖMPE EMŐKE, Ideál 400, 1979, anyagában színezett kőgyagy, 47x19x30 cm

SZÉKELYHIDI ATTILA, Pista bácsi, a téli vendég, 1979, akvarell, papír, 40,5x72,5 cm

BALOGH GYULA, Még két vendégem volt – Kiss István férfifodrász portréja, 1979,
akvarell, papír, 48x69,5 cm

SZAKÁLL ÁGNES, Bauer János szabómester és műhelye, 1983,
olaj, tojástempera, vászon, 100x150 cm

ALBRECHT JÚLIA, *Kriszta átváltozásai I.*, 1983, anyagában színezett porcelán, 40x20x28 cm

SZŐKE SÁNDOR, Király néni, 1988, terrakotta, 32x32x32 cm;
TÓMPE EMŐKE, Mérleg, 1980, mázas kőgyagy, 15x50x17 cm

BALOGH GYULA, *Konyhaasztal*, 1980, akvarell, papír, 69x96,5 cm; **SZAKÁLL ÁGNES**, *Ezt a lakást már leltárba vették az illetékes szervek*, 1980, olaj, tojástempera, vászon, 146x187 cm

LAKATOS JÓZSEF PÉTER, A sufni,
1989, olaj, vászon, 90x70 cm

ALBRECHT JÚLIA, Mintegy ajtó II., 1980, kőagyag, 45x45x30 cm;
MAROSVÁRI GYÖRGY, Parókia volt Gyulán, 1981, akvarell, papír, 43x62 cm

BODOR ZOLTÁN, Iskola, 1982, olaj, vászon, 50x30 cm

LAKATOS JÓZSEF PÉTER, Kalap, táska, ernő, kabát és fogas, 1982, nyárfa, 43,5x14x14 cm;

TÖMPE EMŐKE, Fűrészelt fa, 1989, samottos kőagyag, vas, 51x25x18 cm;

LUKÁCS ISTVÁN, Nyugodt erő, 1995, körtefa, magassága 21 cm

SZAKÁLL ÁGNES, Egy magára hagyott éjjeliszekrény, 1980, színezett ecsetrajz, 45x32 cm

◀ **MAROSVÁRI GYÖRGY, Hombár volt Gyulán, 1981, akvarell papír, 43x62 cm**

BALOGH GYULA, Mosókonyha, 1993, akvarell, papír, 67x95 cm

SZAKÁLL ÁGNES, A Munkaéremrend Arany fokozata [...], Nádházi András arcképe, Gyula, 1980, olaj, tojástempera, vászon, 100x120 cm (részlet); Üres ház, elvadult kert, 1994, olaj, vászon, 100x100 cm

**SZABÓ ÉVA MÁRIA, Hideg lesz, 2004, akvarell, papír, 55x76 cm;
Hátso kerítés, 2000, akvarell, papír, 60x80 cm**

LUKÁCS ISTVÁN, Felhőjáró, 2012, színezett akril, 24x24x14 cm; Vánkos, 2013, márvány, 10x46x32 cm; Trabant ponyvagarázsban, 2016, gipsz, 36x60x38 cm

BODOR ZOLTÁN, Szent István tér 15. előtt, 2012, olaj, vászon, 68x 144 cm (részlet)

**HUSZÁK ZSUZSANNA, Csángó utca 6., 2014, olaj, vászon, 70x130 cm;
SAFAR PÁL, Máriásház Gyulán, 2010, olaj, vászon, 50x70 cm**

VANCSURA RITA, Hatodik emelet 1., 2014, akvarell, papír, 31x47 cm

THIMÁR ATTILA

Látképek, vázlatok, térképek

A magyar irodalom helyzeti nehézségei és nehézkedései napjainkban

ördöglakat – irodalmunk nehézségei

THIMÁR ATTILA (1969) Budapest

Amikor arról gondolkodunk, hogy milyen az irodalom helyzete napjainkban hazánkban, rengeteg egymástól eltérő benyomást, tapasztalatot kell összevetnünk, amelyek értékükben, hangulatukban vagy akár hatókörükben igen különbözőek. Kevesen vagyunk, akik a fiatalok olvasási szokásait ugyanannyira ismerjük, mint az írói pályán alkotók egzisztenciális és intézményi gondjait, s eközben még a különféle könyvkiadási stratégiák mozgásait is, sőt, nagy vonalakban érzékeljük a kultúrpolitika szándékait a különféle támogatások mentén, és betekintésünk van az oktatási rendszer működésébe is. A sok különböző jelenség, tény, adat mögött igen bonyolult összefüggésháló rejtőzik, amelynek feltérképezéséhez szükséges, hogy elkülönítsük az egyes folyamatok és kapcsolódások szinkron, tehát modellszerű, és történeti, tehát az utóbbi negyven év külön magyarországi és Kárpát-medencei sajátosságaiból adódó változásait. A következő gondolatmenet nem tudja feltárni, még csak nagyjából sem, ezt az összefüggésrendszert, és számos olyan pont van, ahol – terjedelmi okok miatt is – egy-egy problémának csak jelzését tudom megtenni, de teljes leírására talán majd egy másik esszében vállalkozom. Remélem ezzel együtt, hogy többekben sikerül elindítani egy-egy gondolatfolyamatot napjaink magyar irodalmáról, s ennek következtében esetleg párbeszéd is kialakul a témában.

Kortárs irodalmi életünk tárgyalásakor azért fontos a modellszerű és a történeti típusú leírás elkülönítése, mert bármilyen megállapítást, helyzetleírást és abból adódó következtetést tévútra vezethet, ha e két nézőpont összekeveredik. Könnyen rövidre zárt igazságokhoz érkezünk, ha nem vagyunk tekintettel arra, hogy mi az, ami az éppen működő modellből következik – illetve amire a modell lehetőséget adna –, és mi az, ami sajátlagosan a mi irodalmunk alakulástörténetének függvénye. (Egy másik megközelítésből: milyen feltétellehetőségeket ad a modellszerű működés, és ezekből konkrétan mi valósul meg?)

Egy példát említek az egymást keresztező viszonylatokra. Az államilag monopolizált könyvkiadás az 1990 előtti időszakban egyszerre volt mo-

dellszerű nézőpontból piactorzító hatású, s ezzel együtt az olvasási szokásokat meghatározó jellemző hatás, hasonlóan minden centralizált és monopolizált könyvkiadási piachoz. Másrészt egyszerre volt egy politikailag felügyelt, az MSZMP által a társadalom különféle rétegeire gyakorolt politikai-ideológiai nyomás. A kettő azonban nem közvetlen szükségszerűségből kapcsolódott össze. Igaz volt ez is, az is, egymástól függetlenül működött a két hatás, és ebből adódtak olyan érdekes anomáliák, amelyeket nem lehet figyelmen kívül hagyni akkor, ha a napjainkhoz vezető utat vizsgáljuk.

Különös helyzetben voltak például Moldova György könyvei, amelyek az 1970-es, 1980-as években a monopolizált piacon jól tudtak érvényesülni, nagy példányszámban jelentek meg, s ezzel erős hatást tudtak elérni. Ezzel együtt szociológiai indíttatású, élesen bíráló hang jelent meg bennük a fennálló rendszer irányába, mert Moldova szerint a hatalom több, elsősorban a „munkásosztályból” származó, szegény helyzetben élő társadalmi réteget kizsigerel, kihasznál (*Akit a mozdony füstje megcsapott, A szent tehén*). Egyfelől, politikai szempontból kellemetlen volt Moldova több könyve, másfelől a könyvkiadónak a piaci mozgások szempontjából kifejezetten előnyös volt a monopolizált piacon elfoglalt népszerű pozíciója, s mivel a rendszert baloldali nézőpontból bírálta, a hatalom engedélyezte a könyvek megjelenését.

Egy másik érdekes példát is érdemes szemügyre venni. A Kádár-korszakban hivatalos cenzurális intézmény nem működött, tehát nem volt olyan ügyosztály, ahová be kellett volna adni minden megjelentetendő művet. A hatalom úgy oldotta meg a felügyeletet, hogy a publikációkkal foglalkozó intézmények vezető pozícióiba olyan embereket ültetett, akik elfogadták és érvényesítették a kultúrpolitikai irányvonalat. (Rajtuk kívül természetesen besúgók is segítettek a hatalmi gépezetet.) A folyóiratok tehát elvben függetlenül működtek, saját profilt alakíthattak ki, s ez többnyire meg is történt a regionális adottságok és a folyóirathoz kapcsolható szerzői kör révén. Többnyire nem léptek túl bizonyos pontokat, határokat, mert ez óhatatlanul azzal járt, hogy az adott főszerkesztőt felmentették állá-

sából, és másik, a rendszer iránt lojálisabb személyt nevezetnek ki. Ezzel együtt a kiszámíthatatlan személyi paraméterek rendszeresen megmozgatták a kedélyeket, többször kirobbantak folyóiratbotrányok, többnyire főszerkesztőváltással.

1990 után a helyzet hirtelen radikálisan megváltozott. A hatalom nem kívánta többé felügyelni a szerkesztőségek munkáját, viszont csak nagyon minimális pénzügyi segítséget nyújtott azok működéséhez, s ennek következtében az irodalmi életnek ezek a fórumai egy lassú és sajátos átalakuláson mentek keresztül. Egyrészt igyekeztek megtartani a komolyabb irodalmi-esztétikai színvonalat, másrészt viszonylag hamar fel kellett ismerniük, hogy az olvasói táborokon belül olyan lapokkal kell felvenniük a versenyt, amelyek piaci alapon, hirdetési bevételekből készülnek, s az olvasói igényekhez igazodva nagy példányszámban tudnak megjelenni. Ezekben a – főképp hölgyeknek szánt – magazinokban is megjelentek irodalmi szövegek, s a példányszám miatt sokkal nagyobb reklámértékük volt, mint az irodalmi folyóiratokban a szigorú szerkesztők által beválogatott szövegek megjelenésének. Az intézményi működési modellt – bármennyi lap indulhatott – keresztelte az a történeti szempont, hogy az olvasóközönség egy fontos része éppen ekkor váltott át arra, hogy szórakozásból, a divatos trendek megismerése miatt olvasson, s e két mozgás egyszerre szívta el a hagyományos lapok olvasóközönségét.

Mindezeknek volt még egy – voltaképpen szomorú – következménye. 1990 előtt az állampárt több más mód mellett éppen úgy próbálta felügyelni az értelmiségiek hangulatát, szándékait, terveit, hogy különféle állásokban alkalmazta őket – hogy szem előtt legyenek –, így például a folyóiratok szerkesztői pozícióiban. Ez a politikai indíttatású értelmiségi túlfoglalkoztatás szűnt meg egy pillanat alatt 1990 körül. Ennek másik oldalán viszont mind a lapok, mind a könyvkiadók egy része nem tudott reagálni a hirtelen megváltozott helyzetre, s voltaképpen komolyabb működési újítás (profilváltás?) nélkül működik azóta is, immár több mint harminc éve.

Az intézményi/modellszerű és a történeti nézőpontot azért is érdemes elkülöníteni, mert ha a történeti folyamatot akarjuk felrajzolni, a dátumok esetleg máshová esnek, mint a modellszerű, intézményi működésnél. Jó példa lehet erre az 1990-es évszám, amely elsősorban a politikai természetű eseményeket ragadja meg (választások Magyarországon). Az irodalmi életben is hozott újdonságot, hiszen ekkor vált lehetővé, hogy gazdasági alapon bárki könyvkiadót alapítson vagy lapot indítson. Lehetővé vált olyan művek megjelentetése, amelyeket korábban

a háttérbe szorítottak (pl. Márai könyvei). Intézményi szempontól mégis az 1993-as évet tekinthetjük fontosabbnak, mert ekkor alakult meg az azóta is működő Nemzeti Kulturális Alap, a kormány, illetve a minisztérium kulturális célokra szánt pénzének elosztási intézménye, s ezen keresztül a mindekorai hatalomnak a piaci hatásokat részben módosító beavatkozása. Az NKA működésében nem azt látom a legfontosabbnak, hogy azon tépelődjünk, ki mikor kapott támogatást, és mikor nem, hanem azt, hogy az intézmény működése felerősítette a határidőre dolgozás teljesítménykényszerét mind a szerzők, mind a kiadók, folyóiratok részéről. Az 1970-es, 1980-as években még bőven lehetett kiadói szerződéseket kötni és nagyobb előlegeket felvenni olyan művekre, amelyek csak évtizedek múlva vagy sosem készültek el. 1993-tól az alkotók kénytelenek voltak hozzászokni, hogy ne saját tempójukban dolgozzanak, és zárjanak le egy kéziratot, hanem a pályázati határidőhöz igazodva. Természetesen nemcsak az NKA pályázatai erősítették a határidők figyelését, más szervezetek (pl. a Magyar Könyv Alapítvány) támogatásai, pályázatai vagy akár az ösztöndíjpályázatok is. Mindezek egyik nem közvetlen, inkább járulékos következménye volt, hogy az „évenkénti” (de legalább kétévenkénti) megjelenés, jelenlét előfeltétele lett a támogatások elnyerésének. 1993 után csak kivételes esetben volt elképzelhető az, ami Ottlik esetében még működött, hogy több évtizeden keresztül dolgozott a *Buda* kéziratával, amely végül életében nem jelent meg.

A két különböző változás – a kiadói szabad pálya az egyik oldalon, a teljesítési határidő kényszere a másikon – nem szükségszerű összekötésben van egymással, mégis nagyjából egyforma erővel határozza meg még napjainkban is az alkotói munkát egyik oldalról, a befogadók szokásait a másiktól.

A MODELLSZERŰ INTÉZMÉNYI MŰKÖDÉS

Minden nemzeti irodalom létezésének, működésének megvan a saját történetileg kialakult modellje, amely több évszázados változás során nyerte el mai állapotát. A magyar irodalom esetében a főbb csomópontokat a felvilágosodás magyar nyelvűség programjában, a reformkorszak politikai aktivitásában, az írószerep politikai vonatkozásaiban, a dualizmus korának irodalom-ipari kialakulásában, a 20. század elejének művészeti önérvényűvé válásában, 1920 után a Trianon utáni magyarság szellemi integritásának megőrzésében látom. A II. világháború alatt sok esemény és viszonylat feltorlódott, amelyeket az 1947-es politikai átalakulás egy mozdu-

lattal elsodort abbéli igyekezetében, hogy központosítsa az alkotók működésének felügyeletét, és ezzel együtt a befogadók szokásainak kialakítását és ellenőrzését (iskolai oktatás). Az 1950-es évektől a politikailag erősen felügyelt és egyértelmű politikai-ideológiai alapon álló esztétikai elvekkel megalapozott, központilag újraszervezett irodalmi életben a tényleges érdeklődésen, igényeken alapuló irodalmi versenyhelyzet megszűnt. Ezzel párhuzamosan egészen az 1990-es évek elejéig megszűnt az irodalom piaci reklámozásának lehetősége, illetve plurális modellje, azaz csak a központi ideológia által erőltetett értelmezési kánonban lehetett hivatalosan gondolkodni az irodalomról. Ezt erősítette, hogy a megjelenő kritikák nagyobb része is ezeket az ideológiai-esztétikai elveket támogatta, illetve kérte számon az alkotóktól, a másik, kisebb része pedig éppen a hivatalos ideológia ellenében fogalmazta meg álláspontját, ítéleteit.

A kommunista hatalomra jutás után, az 1950-es évek elejétől indulva, az 1960-as évek közepétől kiteljesedve azután az irodalom befogadómezője polárisan kétértelművé vált. Az egyik póluson az irodalom iránt érdeklődő, többségében értelmiségiek álltak, akik a hivatalos kritikán túli, attól eltérő véleményeket vagy legalábbis összekacsintós, kétértelmű kritikákat vártak el. Ennek a valójában nem kis létszámú, virtuális közösségnek kialakult a saját nyelve és az ehhez rendelt értékészlete, valamint irodalomszemlélete. Nagyon fontos látnunk közben azt is, hogy a másik póluson halmozódott fel az irodalom iránt különösebben nem érdeklődő, de az irodalom fontosságát elismerő és ezért valamennyire olvasó emberek igen nagy létszámú tömege, amely a könyvkiadás működése szempontjából nem volt elhanyagolható tényező. Ez a nagy vásárlóréteg teremtette meg a lehetőségét annak, hogy a könyvkiadás Magyarországon aránytalanul nagy példányszámban jelentessen meg könyveket. Ennek a széles rétegnek az irodalmi befogadási szerkezetét és annak értékműködését elsősorban a hivatalosan dirigált oktatás határozta meg a maga leegyszerűsítő (sematizáló) szemléletével gyakorlatilag egészen az 1980-as évek elejéig. Intézményi szempontból azért fontos ez az összefüggés, mert az olcsó árral és jó minőségű kivitelezéssel népszerűvé tett könyv és a hozzá kapcsolódó olvasás eljutott ugyan tömegekhez, de anélkül, hogy a hivatalos ideológiának és az általa preferált műveknek versenyezniük kellett volna másokkal. Ez a helyzet változik meg nagyban 1990 után, amikor a hivatalos ideológia szerepe csökken az újonnan kialakuló piaci versenyhelyzethez képest, a nagyobb tömegek elérése és olvasásra csábítása azonban nem könnyű feladat, mert ők a korábbi típu-

sú, a véleményeket, ítéleteket generálisan befolyásoló elvekhez szoktak hozzá. Innen magyarázható például, hogy bizonyos szerzőket hirtelen felkap a „reklám”, amely a korábbi központi ideológia szerepét veszi át, s azok a szerzők úgy lesznek népszerűek és sok példányban kelendőek, hogy nem valódi olvasói érdeklődést elégítenek ki. Ha az átmenet lassabb lett volna, jobban kialakultak volna a társadalom különböző szegmenseinek, közösségeinek olvasási és értelmezési szokásai és a véleményeket befolyásoló reklámmozgások is összetettebbek, többregetűek lennének.

Mindez azért válik nagyon fontossá e mostani gondolatok szempontjából, mert ez az intézményi környezet kiválóan alkalmas volt arra, hogy az alapvetően versenypiaci mozgásokból épülő irodalmi rendszerbe átemelhető, transzponálható legyen a korábbi irodalmi élet nagyon sok szerkezeti eleme. Ezek közül elsőként az írószerep kiemelt társadalmi presztízsét és az ehhez járó kivételezéseket említeném, de ilyen volt a központi rangsorra építő irodalmi értékszemplélet (ki számít írónak, ki nem), és ilyen volt az a helyzet is, hogy az irodalmi vitákat elsősorban eszmei-ideológiai alapon folytatták írónk, nem írástechnikai vagy nyelvi, esetleg esztétikai, értékminőségi alapon. Tehát a nemzeti-népi és a liberális-urbánus törésvonal mentén alakultak ki a viták (és az érvelések is), és nem, mondjuk, nyelvi alapon, hosszú és rövid mondatokkal, bekezdésekkel, a szavakkal vagy a stílussal újíto, illetve szándékosan nem újíto írók között (mint pl. ortológus és neológus viták százhetven évvel korábban), esetleg a humor és írónia erősségének mértéke kérdésében.

Mindezeknek egyik következménye lett, hogy az irodalmi életben belüli, az írócsoportok közötti vitákból is elsősorban ezeket a politikai nézetekkel párhuzamosítható véleményeket, álláspontokat erősítette fel a média, s ebből adódóan kívülről egy folyamatos belső, politikai-világzemléleti alapú harcnak tűnt mindaz, ami az irodalom berkeiben lejátszódott, még az olyan esetek is, amelyek elsősorban poétikai természetűen voltak, mint a 2010-es évek közepén a közéleti költészet körül kialakult polémia.

A modellszerű működést erősen meghatározta még a magyar irodalom alapvető földrajzi meghatározottsága is, amelynek egyik fontos erővonala (tengelye) a főváros-vidék kettőssége (ellentéte?), a másik az anyagországi és határon túli (trianoni határokon túli) irodalom megosztása. 1945 után egyértelművé vált, hogy nincsenek olyan lehetőségek (álmok), amelyek bármiféle politikai-területi visszarendeződést eredményeznének, tehát a vidék és központ kérdésében – ahol a főváros a maga 20%-os lélekszámával túlsúlyos fej volt – sem lesz

elmozdulás, valamint világos lett az is, hogy a más országokban élő magyaroknak kisebbségi nemzeti-ségi szerepben kell élniük, alkotniuk. Ezzel a „menni vagy maradni” éles választási helyzete elé kerültek. Az egyéni döntéseken túl intézményi szempontból most azt érdemes kiemelni, hogy 1990 után az egymást követő kormányok különböző érzékenységgel, de mindig figyeltek arra, hogy a „maradni” álláspontot is támogassák a határon túl élő szerzők anyagi, pályázati segítségével. Igaz mindközben az is, hogy az irodalmi élet motorja, működési centruma, főleg az 1990-es években, a főváros lett, s ezért aki aktívan részt akart venni az „új irodalom” kialakításában, az többségében a határon túlról vagy vidékről a fővárosba költözött, vagy igyekezett minél több időt ott tölteni.

Nem tartom véletlennek, hogy a fővárosi fókuszú irodalmi élet volt a terepe annak, hogy a magyar írószervezetek 1998 és 2004 között éppen a lokálisan itt artikulálódó véleménykülönbségek miatt osztódtak több szervezetbe, s nem, mondjuk, egy Nyugat felé orientálódó nyugati és egy helyben maradó keleti szervezetcsoporthoz alakult ki.

Az irodalmi élet regionális eloszlásának térképe erősen meghatározta a szerzői kánon kérdésének alakulását is, főképpen abból a szempontból, hogy egyes szerzői csoportok hogyan, mikor léptek fel – többnyire együtt, egymást segítve. Fontos számon tartani, hogy a társadalomföldrajzilag egyébként kézenfekvő nagyvárosaink egyben egyetemi központok is, itt tehát nemcsak a regionális (esetleg lokális) jellemzők kerültek előtérbe, hanem az egyetemekhez, különösképpen azok magyar szakjaihoz kapcsolódó irodalomtudósi, irodalomtörténeti potenciál is, és ezek együtt támogatták meg egy-egy szerzői közösség feltűnését. De éppen az egyetemi közeg sajátosságaiból adódóan a diákok folyamatos cserélődése egy folytonos „kis generációváltást” eredményezett, amelynek látható jele, hogy az egyes földrajzi helyekhez kötődő alkotói csoportok ritkán tudtak hosszabb ideig, netán több évtizedig működő hagyományfolytonosságot teremteni. Ez visszahat oda, hogy a generációk egymáshoz való viszonya erősen zilálttá vált, mert ezek a lokális különbségek erősen átszínezték a képet.

A regionalitás kérdéseire tartozik még, hogy az egyes területi csomópontok eltérő módon tudtak forrásokhoz jutni, s ez is nagymértékben meghatározta, hogy miként jelentek meg (s itt a konkrét megjelenésekre is gondolok) irodalmunkban. A jól adminisztrált alkotói-könyvkiadói bázis eredményesen segíthette egy-egy alkotó kánonba kerülését – így például a szegedi, a pécsi, a miskolci, a debreceni egyetem esetében is –, más helyek szük-

ségszerűen háttérbe szorultak. Budapest helyzete pedig azért volt különleges, mert noha központi helynek számított, mégsem volt olyan karaktere (vagy akár egységes olvasói bázisa), amelyre építeni lehetett volna az itt napvilágot látó lapoknak, könyvkiadóknak.

Az irodalmi élet képe az 2010-es évektől változott ismét jelentősen, amikor az állam által támogatott nagy és anyagi szempontból jól ellátott intézmények beléptek az irodalmi folyamatok alakításába. Ilyen volt a Magyar Művészeti Akadémia állami rangra emelése 2011-ben, majd később a Kárpát-medencei Tehetséggondozó Nonprofit Kft. létrehozása, illetve a Petőfi Irodalmi Ügynökség, majd ebből a Petőfi Kulturális Ügynökség (2020) felállítás. Ezek az intézmények nagy anyagi forrásbázissal rendelkeztek, amellyel egyrészt a hozzájuk csatlakozó szerzők pályájának alakulását tudták segíteni, másrészt az állami kultúrátámogatás új formáit, csatornáit jelentették, központosítva a forrásokat, s rögtön a csatlakozás vagy nem csatlakozás polaritásába kényszerítve az alkotókat.

Az új intézmények létrejötte magával hozta, hogy nominálisan jóval nagyobb állami támogatás érkezett a magyar irodalom életébe, igaz, nem egyenlően terülő elosztással, hanem az intézményi csomópontok köré tömörülve. Egyelőre még nem látszik jól, hogy ezek a források hasznosulnak-e nagyságrendjüknek megfelelően. Ennek egyik fő kérdése, hogy ezek az intézmények tudnak-e olyan alkotókat, szakembereket magukhoz csatlakoztatni, akik minden szempontból – akár például az eredmények marketingelése szempontjára is tekintettel – olyan kvalitásokat tudnak felmutatni, amely a központi és jól formált támogatási csatornának megfelelő.

Azt mindenképpen érdemes számon tartanunk, hogy az új intézmények létrejötte tovább erősítette a határidős teljesítménykényszer nyomását a szerzőkön és a programokban részt vevő alkotókon.

A TÖRTÉNETI NÉZŐPONT

Hagyományosan itt egy irodalomtörténeti összefoglalás következne, ám erre területi okokból nincsen mód, ezért inkább csak kiválasztok két fontos összetevőt, amelyeket ritkábban szoktak emlegetni az irodalomról szóló beszélgetések, viták alkalmával.

Nagyon fontos kérdés például, hogy az 1990-es változás mely generációkat milyen életkorban ért, s ők éppen hol tartottak pályájukon. Ez nagyon sokat meghatároz abból a dinamikából, sőt egyáltalán a pragmatikus helyzetkezelésből, amivel reagáltak az

eseményekre. A nagy írók legidősebb generációja (Ottlik, Nemes Nagy, Mátyás) már nem kívántak beleszólni az ügyek alakulásába, csak figyelemmel kísérték egy rövid ideig a változásokat. Mészöly és Petri már aktívabban próbált részt venni az irodalmi és közpolitikai ügyekben, őket azonban életkoruktól viszonylag függetlenül a „nagy öreg”, az idős mester pozíciójába tolták a fiatalabbak. Nádas, Esterházy, Csoóri generációja volt életkori szempontból a leginkább olyan helyzetben, hogy alakítani tudja a folyamatokat, közülük mindenki egyéni alkata szerint vett részt ebben az újja formálódott irodalmi életben, és mindenki kialakított önmaga számára egy olyan pozíciót, amelyben jól érezte magát. Azért fontos ez, mert ez a szerepkialakítás nagyon erős lenyomatot hagyott egész irodalmi életünkön, a következő generációk által a későbbi évtizedekben felvehető szereplehetőségeken is. Központi kérdés volt a közülethez, társadalmi kérdésekhez való viszony, amelyben az egyik szélsőséges pozíció az elzárkózó, az irodalmi életet önálló, független mezőnek elgondoló szerep és szereplés volt, a másik véglet pedig az, hogy az íróknak kell vezetniük a társadalmi átalakulási folyamatokat, tehát egy írónak már eleve szükségszerűen részt kell vállalnia ezekben az ügyekben. A két szélsőség között természetesen igen sokféle változat kialakult, de az mindegyikre jellemző volt, hogy ehhez a két szélső ponthoz képest határozta meg önmagát, és nem egy másik koordinátatengely mentén, például stílusi, nyelvi vagy poétikai kérdések alapján.

Ez azért lett nagyon hátráltató tényező, mert a későbbiekben is eme két viszonyítási ponthoz képest robbantak ki viták, ellenségeskedések, s nem közvetlenül az irodalom alkotói területének egyes módszereit illetően. Az irodalom általános szerepével kapcsolatos polémiaikat az írók folytatták egymás között, lényegében anélkül, hogy mások, akár a kulturális élet egyéb szereplői ebbe beleszóltak volna. Ebből szükségszerűen következett, hogy ezeknek a vitáknak, „harcoknak” kevéssé volt reflexiója más művészeti, kulturális területek felől, legkevésbé a közönség vagy éppen az irodalommal az oktatás területén foglalkozók részéről. Az eszmecserek (pl. a kritika-viták) belügyek maradtak, kifelé mindig csak a marakodás jelei jutottak el, s a média közvetítése miatt ez is rögtön politikai színezetben.

Nem feledkezhetünk meg arról a felelősségről, amely az írókat terheli abból a szempontból, hogy mivel ők tudják (kellene tudniuk) legjobban használni a nyelvet, a közbeszéd témáit és stílusminőségét, az érvelések hangütéseit is nekik kellene meghatározni, s nem átengedni ezt a politikusoknak vagy a politikusok által irányított, befolyásolt médiának. A napjainkban már elég súlyossá vált

társadalmi helyzetben ugyanis nincsen semmi olyan erő, amely a közbeszéd témáit és tereit visszatudná vezetni a politika teréből a hétköznapi társadalmi közbeszéd normális területeire, módjaira.

A szereplehetőségek lenyomatai azért adnak ki nagyon érdekes mintázatot, mert az 1990 körül fiatal, húszas éveikben járó írónemzedék azóta már idősebb korba lépve nehezen tudott magának másfajta, más típusú írói, alkotói szerepet kialakítani, mint az előttük járó korosztályok, a közönségelváráások a hagyományos írói szerepek kontúrjait szerették volna látni körülöttük. Ezért a most éppen alkotói erejük, éveik kiteljesedésében élő szerzők nem nagyon tudnak más utakra lépni, s ez végül is inkább a régi keretek szilárdulásához, mint oldódásához vezet.

A történeti változások között mindenképpen szükséges kiemelni az oktatás szerepét és helyzetét, mind a köz-, mind a felsőoktatás területén. Noha a közoktatásban már az 1980-as évek első részében a Szegedy-Maszák Mihály-féle reformtankönyvvel történt kísérlet arra, hogy legalább csekély szinten, de mégis megjelenjen a kortárs, alakuló irodalom a középiskolai (gimnáziumi) oktatásban, de ez a próbálkozás elhalt, s voltaképpen azóta (tehát immár negyven éve) a középiskolai tananyagban csak elhanyagolhatóan kicsi része az, amely felkészíti (felkészítené) a diákokat arra, hogy kortárs irodalmi műveket befogadjanak, illetve hogy egyáltalában lehetővé tegyék a nem fix mintázatú, nem megrögzült irodalomértésmérési/befogadási modellek (módszerek) kialakulását. A helyzet tehát napjainkig is az, hogy a középiskolai irodalomanyag és a körülöttünk alakuló irodalmi élet, a születő művek szinte hermetikusan vannak elválasztva egymástól. Ezt sajnos erősíti, hogy az irodalomtudomány végváraiban sem történtek meg azok a kutatási munkák, feldolgozási kísérletek, amelyek komolyan – tehát filológiai, monografikusan, kontextust vizsgálva – foglalkoztak volna a kortárs szerzők életműveivel. Ennek következményeként a kritikai recepció és a szórványos (néha heroikus) tudományos vállalkozások igazi párbeszédet nem tudtak kialakítani egymással, és nem hoztak létre egy olyan tudás- és értékbázist, amely alapja lehetne annak, hogy a középiskolai oktatásban nagyobb mértékben részt kapjon a kortárs irodalom tanítása. Lássuk be, ha ma az oktatásért felelős miniszter azt a rendeletet hozná, hogy szeptembertől átalakítja a magyaroktatást, amelyben két évet tenne ki a Radnótiig tartó irodalomtörténeti rész, két évet pedig az utána következő, az irodalomtudományos szakma nem tudná rögtön átadni azt a rengeteg anyagot, amiből könnyűszerrel össze lehetne állítani a második két év anyagát. Vannak mo-

nográfiai, vannak tanulmánykötetek, vannak egyetemi segédkönyvek, de rendszeres, módszeres tudományos kutatás, feltárás nincsen.

(Mindez azért lehet így, mert irodalomtudományunkban még most is a módszer élvez elsőbbséget a személyes képességekhez, írástechnikához, egyéni megformálásokhoz képest. A kortárs irodalom értő befogadásához pedig éppen az utóbbiak lennének szükségesek, mivel ezt a területet nem szabdalja még sokfelé a tudományos felosztás rendszerezése. Több más tényező mellett ez is oka lehetett, hogy nem születtek meg azok a csomópontok, gravitációs erőterek, amelyekben ez a munka megindult volna.)

A történeti folyamatok között érdemes tárgyalni a kritikai élet alakulását is. 1990 előtt ennek elsődleges terepe a folyóiratok és napilapok voltak, az 1990-es évek második felétől párhuzamosan megjelentek az internetes online fórumok, amelyek sokkal nagyobb terjedelmi lehetőségekkel és közönségelérésekkel tudtak dolgozni. Ebben az új helyzetben az a tér, amelyben kritikák jelenhettek meg, rendkívüli módon kiszélesedett, s ezzel párhuzamosan ellenőrizhetetlenné vált, hogy egy-egy kritikai véleménynek mekkora az értéke és a megalapozottsága.

Az 1990-es évek középső részében megtörtént az első kritika-vita, majd később a második. Ezeknek a tétje elsősorban az volt, hogy újrapozícionálják a kritika helyzetét, s végeredményként azt érzékelhetjük, hogy a kritikai megszólalások az olvasóközönséggel folytatott párbeszédűl a szakmaiság felé tolódtak el. Ennek következtében a kritika egyre inkább irodalmi belüggé vált. Igaz, ezt nagyban elősegítette, hogy a piaci alapú könyvkiadás megtalálta azokat a formákat, amelyekben a kritika műfajához megtévesztésig hasonló módon tudja befolyásolni az olvasói érdeklődést és vásárlóerőt. A kiadó füzetek, brosúrák, online blogok olyan hatást kelthetnek az olvasóban, mintha objektív megmértetésről volna szó, nem csupán a reklámfelületek véleményformáló, vásárlási ingert generáló gesztusáról. Közönségelérésük és közönségtájékoztatójuk nagyságrendileg sokkal nagyobb, mint más fórumoké, a kritika hagyományos feladatai közül az olvasók tájékoztatásának (és befolyásolásának) munkáját részben elvégzik.

Időközben a folyóiratokban megjelenő folyamatos irodalomkritika meglehetősen sokat veszített szakmai értékéből, s ez azzal is járt, hogy a kritikusok díjazása lényegében elenyészett. Ma már olyan kis összegeket kapnak a kritikusok az írásaikért, hogy igazán nagy munkát nem érdemes ezekbe az írásokba fektetni. Ennek következménye az lett, hogy sajnos lényegében teljesen elhalványult a magyar

irodalmi kritika, s egyre inkább elszaporodtak a nem az anyagi javadalmazásért, hanem a jó pozíciók megszerzéséért, a kapcsolatépítés szándékával készülő, dicsérő (baráti) bírálatok. Ennek a végeredménye az, hogy a folyamatosan születő művek közötti (körüli) értékelési folyamat lényegében megszűnt. Ha valaki ma nem követi saját maga a megjelenő irodalmi alkotások sorát, nem tudja megmondani, melyik mű jó vagy kevésbé sikerült. Hozzá kell tenni ehhez, hogy éppen a nagyszámú publikáció miatt immár nem is a jó–rossz tengely mentén történő értékelés a kritika elsődleges feladata, s nem is az értelmezés, hogy kulcsot adjon az olvasó kezébe a mű befogadásához, hanem típus- és zsánerezés – meghatározni, vajon kinek tetszhet az adott mű.

A történeti folyamatokból nyilván sokat lehetne még bemutatni, de csak egyet, a legszomorúbbat emelem ki – lehet, hogy hosszabb távon ez befolyásolja leginkább irodalmunkat. A 2016–2020 közötti időszakban jeles szerzőink és irodalmi értekezőink közül számosan távoztak e világból, nagy úrt hagyva maguk mögött. Sok irodalmi pozíció üresedett meg, s ennek olyan hatása lehet, mintha gyors generációváltásra volna szükség. Érdekes módon úgy tűnik, ez a fiatalabbakat, a legfiatalabbakat arra sarkallja, hogy belépjenek ezekbe a pozíciókba, igaz, nem kellően felkészülten, nem számottevő szakmai tudással, de igen nagy ambíciókkal.

MIT LEHET TENNI? MI VÁRHATÓ?

Ahogy irodalmi életünk jelenleg működik, abból a következő állapot jósolható meg: A gazdasági élet egyre nehezebbé válása és ebből következően a kultúrára és az irodalomra szánható fogyasztói energia és pénz csökkenése miatt az irodalom veszít értékéből, bezárkózik saját rezervátumába, és erősen kétfelé szakad. Az egyik csoportban a kifejezetten a közönségnek író, a megfelelő technikákat ismerő és jól alkalmazó szerzőkkel, akik az egyre szűkülő piacot próbálják megszerezni, a másokban az egyre inkább csak egymásnak író, csak saját pozícióikat féltő és biztosítani akaró „elit” alkotókkal, akiknek egzisztenciáját többnyire csak az állami kultúrpolitika tudja biztosítani. Ez esetben az irodalom megszabadul – elveszti – a nemzeti identitás ideológiai terhét, ezt más diskurzusok (művészeti ágak?) veszik át, mert az „elit” irodalmat már olyan kevesen olvassák, hogy jelentős hatást nem tud kifejteni. Ha a középfokú oktatás nem mozdul ebben a helyzetben, akkor végleg csak olyan témákkal fog foglalkozni, amelyek nem lesznek relevánsak a 14–18 éves korosztály számára.

Alternatív továbblépés az lehetne, ha az irodalommal foglalkozó intézménytípusok valamilyen párbeszédet kezdenének egymással, s ezek nyomán kialakulna egy élő kommunikációs kapcsolat a különböző részt vevő felek, táborok, intézmények, sőt akár a döntéshozók között. Az irodalmi csoportosulások (akár nemzedéki, akár esztétikai, akár geográfiai alapon csomósodnának) egymással párhuzamosan léteznének, és saját működésüket részben arra a piaci alapra tudnák helyezni, amit saját közönségük megszervezésével el tudnak érni, részben olyan állami támogatással, amely ennek a nagyjából tizenöt-húsz csoportnak egyenletes és kiszámítható működésére szétosztható lenne. Ez nem jelenti feltétlenül az állami támogatás nominális növekedését, de jelenthetné annak egyenletesebb, többbretű elosztását. Ez esetben szintén számolni lehet az ideológiai teher csökkenésével, s ez egy önelvű, de a párhuzamosságok miatt több lehetséges módszert felmutató irodalmi működést tenne lehetővé.

•

Zárásként még annyit, hogy nyugodt szívvel merem megkockáztatni azt a merésznek tűnő kijelentést, hogy a magyar nyelvű irodalom összességében másfélszer jobb, mint bármelyik nagy, nemzeti nyelvű irodalom a világban, legyen az az angol (a brit, amerikai, koloniális angolt három nyelvnek véve), a francia, a német, a spanyol nyelvű irodalom.

Leginkább azért, mert irodalmunk folyamatosan sokszínű, sokféle. Hol találunk még egy ilyen csokor szerzőt, és most csak azokat sorolom, akik 2000 óta távoztak közülük, és hirtelen eszembe jutnak: Bertók László, Borbély Szilárd, Csoóri Sándor, Csukás István, Deák László, Esterházy Péter, Fodor Ákos, Gion Nándor, Grendel Lajos, Határ Győző, Hubay Miklós, Juhász Ferenc, Kalász Márton, Kányádi Sándor, Kertész Imre, Lázár Ervin, Mészöly Miklós, Nagy Gáspár, Oláh János, Petri György, Rubin Szilárd, Sütő András, Szabó Magda, Szócs Géza, Térey János, Tandori Dezső, Tornai József. Focinyelven szólva: ebből bármikor kitelik nemcsak egy kezdő tizenegy, hanem még egy olyan cseresor is, amivel bőven játékban vagyunk bármely más csapattal. A cél persze nyilván az, hogy ezt a másfélszeres minőségi előnyt kétszeresre növeljük. Ehhez kéne összegyűjteni az erőket, összefogni a lelkesedéseket, megnövelni a türelmet egymás írásai iránt. A legfontosabb jelen helyzetben, hogy a fiatalokat, az új generációt olyan módon tudjuk integrálni az irodalomba, hogy annak fontosságát és nagyszerűségét érezzék, s le tudják vetkőzni azokat a berögzöttségeket, rossz reflexeket, amelyeket mostani korunk rájuk kényszerít (a mediális virtuális világhoz igazodás, a valós és látszatértékek összemossása, az igazi teljesítmény nélküli érvényesülés lehetősége), s mindezeket túl olyan komoly szakmai képzést kapjanak, amivel felszerelve érebben tovább tudják vinni irodalmunk ügyét.

Kedves Olvasóink!

Irodalmi infúzió címmel egynapos szakmai workshopot tartunk 2023. május 6-án a Püder Bárszínházban (Budapest, Ráday u. 8.).

A workshopon négy műhelyben folyik a munka (líra, epika, kritika, műfordítás). A műhelyek létszáma korlátozott, jelentkezni előzetesen elkészített írásokkal lehet a szeminariumkortarsfolyoirat@gmail.com emailcímen április 3-ig. Kérjük, csak azok jelentkezzenek, akiknek jó a május 6-i időpont.

Délután nyitott programra várjuk olvasóinkat.

17.00–18.00 Beszélgetést szervezünk a fiatal kritikusok helyzetéről
 18.00–18.45 A Kortárs folyóirat és a Tempevölgy folyóirat lapszámbe mutatói
 18.45–20.00 Fiatal szerzőink felolvasóestje

Május 6-án találkozunk egy minőségi Kortárs-programon!

BALOG HELGA (2000) Kiskunhalas

BALOG HELGA

Csöngetnének

Semmiségekbe révedő tekintete fókuszot kapott. A plafonon pók himbálózik, szövi a lakását. Az ő lakásába. Neki meg nincs szíve leverni. Meg amúgy is, annyira romantikus egy pókháló. Ha most csengetni találnának, annak örülne. Azzal szórakoztatja magát, hogy különböző lehetőségeket vázol fel az esetleges csöngető személy kiléte felől.

A legvalószínűbb, hallott már ilyenről, hogy a szomszéd olyan csengőt szereltet fel, mint az övé, ezért itt is megszólal. Akkor ő kimenne körülnézni. A szomszéd kék háza előtt egy hosszú szikár férfi állna, kancsalul, bután bámulna be a kerítés léceit tapogatva, közben a kutyákhoz beszélne. A munkás lenne, aki a múlt héten segített ott felhúzni egy melléképületet. A szomszéd persze ki se dugná az orrát, holott otthon lenne. Így jár, aki egy szerencsétlen bolondot, koldust alkalmaz. Ez napokig csengetni fog pénzt és munkát kérni, nála napokig szólni fog a csengő, és ő napok múlva bele fog bolondulni.

Csöngetnének, ő kimenne, senkit sem látna, a szomszéd háza előtt sem, de a postaládából kikandikálna egy megviselt papír. A meglepetéstől a láda kulcsa nélkül menne ki, de anélkül is ki tudná húzni felülről a lapot. Egy aláírás nélküli, titokzatos levél lenne. Talán csak az utcagyerekek szórakoznának vele. Azt írnák göcsörtös gyerekbetűikkel, hogy éjjel kettőkor a démon ott fog állni az ágya mellett, a lelkét fogja kérni, de ha kitesz három jégkrémet neki a kapu elé még ma, megmenekül. Ő az öklét rázná, gonosz csirkefogók (ennyire besavanyodott volna?), de azért egy kicsit félve térne nyugovóra, talán még jégkrém után is kutatna kissé a fagyasztóban.

Ha gyerekbetűk helyett parfümtől illatozó férfibetűk lennének, ő remegő kezeibe venné a vallomást, könny csorogna le egészen a nyakáig, viszketne tőle a bőre. Elmosódna a tinta, siratná a szép férfiírást, szétmállana a papír, ő már nem tudná, hova hívták és mikorra, nem tudná, milyen bókkal illették: gyönyörű volt vagy szép, istenem, gyönyörű vagy szép? Nem törődne az ablakokban leskelődő szomszédokkal, csak várná, várná a kapuban őt, folyna ki a kezéből a szétmállott, megpépesedett levélpapír.

Csöngetnének, a szomszéd lenne, kezében egy tálca sütemény. Neki hozná, buli volt ma náluk, s ez megmaradt. A meghatottságtól remegne a lába, remegne a keze, a tálcat leejtené, szanaszét potyognának a linzerek. Egyet talán elkapna, zavartan a szájához emelné; isteni, mondaná. A szomszéd rosszszallóan megcsóválná a fejét, mohón bámulna a kárba vesztett sütemények után, majd a tálcat a sárban felejtve, köszönés nélkül hazasétálna. Ő arra gondolna, hogy soha többé nem fog süteményt kapni, ez a szomszéd soha többé nem fog még csak rámosolyogni sem, talán még köszönni is elfelejt neki ezentúl.

Csöngetnének, egy rongyos cigányember lenne, rozoga biciklijének csomagtartóján egy kócos, maszatos kislány ülne. A férfi a kertjében lévő bodzabokorra mutatna, leszedhetné-e a dús, fekete termést, szörpöt akar csinálni, a gyerekek kell az iskolába, mert mindig rinyál otthon, hogy neki csak víz van a kulacsában, a padtársának meg Fanta, nem Fanta ez, de az asszony úgy megcsinálja szörpnek a bogyókat, hogy többet se sír ez a purdéz, náluk nincs

semmi gyümölcs, a Devla vigye el, minden kiszáradt, elzárták azt a közkutat, ahonnan a vizet hordták vödörszámra az öntözéshez. Megengedné, hogy szüreteljenek maguknak, nagyobb szükségük van rá, de azért reménykedne, hogy hagynak neki is egypár liter bodzaszörpnyi termést, de megkérni őket erre már nem merné, legfeljebb majd vesz magának Fantát. Vödört és létrát is hozna a kamrából, meg egy félig megolvadt jégkrémet a gyerekeknek, egy félig eltörött porcelán nyulat a gyerekeknek, egy félig leeresztett labdát a gyerekeknek. Szégyenkezve tördelné a kezét, csak ezek vannak, csak ennyivel tud szolgálni, a lányra mosolyogna, a lány elsírná magát.

Csöngetnének, a postás lenne, számlát hozna, vagy valami hivatalos értesítőt, vagy a hetilapot. Ő behívná egy kávéra, elmesélné neki, hogy Dezső, a pók hogyan szövi a plafonját, mert neki nincs szíve kirakni, mennyire otthon érzi itt magát, persze talán jobban tenné, ha kitakarítaná, nem tudta, hogy pont most jön a postás úr, akkor talán ideiglenesen áttette volna a kamrába a pókot, el, szem elől. A postás köszönné szépen, nem várná meg, míg lefő a kávé, mert talán elszámolta, sok levelet kell még kihordania, ha nem kapják meg időben a címzetten, abból galiba lenne. Igazán jó szíve van önnek, mondaná, biztos szereti érte Dezső, akinek persze jó egészséget kíván, a viszontlátásra.

Csöngetnének, a kéményseprő lenne. Kimenne, felkísérné a tetőre, mert unatkozik, miért nem jutott előbb eszébe, hogy unalmában a tetőre másszon, közben folyamatosan a gombját fogná, még jó, hogy inget húzott, van gombja, csak sajnos világoskék, összekoszolódik, talán kormos is lesz. A tetőről minden olyan más lenne, úgy érezné, birtokolja azt a pár utcát, amit belát, miért is nem ment kéményseprőnek? Az az ember nem törődne vele, pedig egy pillanatra eszébe jutna, hogy leugrik, miért is ne, de a férfi csak takarítaná a kéményt, nincs értelme leugrani, senki nem venné észre.

Csöngetnének, két idős nő állna a kapuban egymásba karolva. Tudná, mi következik, de kimenne, unatkozik, mi baj lehet, legfeljebb egy órával később egy szekta tagjai közt találja magát, kimenne, majdnem felbukna a küszöbön, rohanva botlana a nők karjai közé. Ismeri ön a Bibliát? Szegeznék neki a kérdést, hogyne ismerné, de nem, nem hisz Istenben. Aztán csak rábeszélnék, hogy próbáljon meg hinni, fenyegetnék mindenféle elkárhosszal, legalább jönne el egy gyűlésükre, legalább jönne el egy istentiszteletre, ő pedig már nem tudna nemet mondani, olyan erőszakosak. Végül is nem tök mindegy? Úgyis unatkozik, tényleg egy szekta tagjai közt találná magát.

Csöngetnének, a gázórát jönne leolvasni egy férfi. Koszos lenne, izzadt az egész napos óraleolvasásoktól, de szeme fáradtsága ellenére is buján csillogna, ahogy meglátná a mellén feszülő világoskék inget, itthon nem hord melltartót, a férfi szemérmetlenül az ing szövetén átsejlő bimbóit bámulná, az ajkát nedvesítené nyelvével lassú, megfontolt mozdulatokkal, miközben arról beszélne, hogy hol található a gázóra. Zavarba jönne, felháborodna, mit képzelsz, forróság öntené el a fejét, az egész testét, lefeküdné vele, miért ne.

Csöngetnének, egy rendőr lenne, szigorúsága még az ő rémült, szép tekintetére sem törne meg, feljelentették, közszemérem sértés, állítólag póló nélkül szokott járkalni az utcában, nem szokott ilyet csinálni, bár csak csinálna, hogy nem jutott ez eddig eszébe unalmában. Kiderülne, hogy a szomszédal összekeverték, a szomszédal, aki a bolondot alkalmazza, s ebbe belebolondult. De azért bevinnék a rendőrségre, mielőtt ez kiderül; azért megjárna a rendőrséget, kihallgatnák. A tiszt szép ember lenne, de tekintete megvetést sugározna felé. Biztosan kormos az inge, vagy csapzott a haja a gázórassal való hancúr után, esetleg Dezső hálója akadt bele, gondolná. A férfi sokáig nem hinné el, hogy nem ő járt meztelen az utcán, az ilyen magányos nőkből

bármit kinéz az ember. Kényelmetlenül érezné magát, úgy érezné, összeroppan a lenéző pillantások súlya alatt, úgy érezné, megfullad a kihallgató tiszt fölényeskedő, gúnyos hangjának szorításától, szép szemének hideg közönyösségétől, hányingere lenne, talán még hányna is.

Csöngetnének, kétségbeesetten, sorozatban; egy zilált hajú fiatal nő lihegne a kapuban. Érthetetlenül hadarna, üldözik, meg akarják ölni, az exe, kés van nála, engedje be. Ő görcsösen szorítaná a kilincset, lassan érnék tudatát a szavak, állna az ajtóban, nézné az utcát, mikor bukkan fel a férfi, vajon hogyan néz ki egy gyilkosjelölt. Az üldözött nem várná meg, hogy beengedje, bemászna a kerítésen, felszaladna egy szem a harisnyáján, felhasadna a szoknyája, beesne az ajtón, közben őt is belökné. A váratlanul betörő vendég megzavarná, ijedtében bezárkózna a fürdőszobába, altatókat és népdalokat énekelne.

Csöngetnének, hallgatná a csöngőt, a hamis *Für Elise*-t, későn nyitna ajtót, már nem lenne ott senki; csöngetnének, nem is ide akartak csöngetni, hanem a szomszédba; csöngetnének, nem is csöngettek, csak az ő füle csengett.

Nézi a pókot, Dezsőt, már az egész plafont beszötte, már nincs egy szabad felület, minden ragad a sűrű szövettől, már az ajtót szövi, ha csöngetnének, ki se tudna menni a mindent ellepő pókselyemtől.

Sosem jönnek egy napon

Elesett látványt nyújtott, ahogy felhúzott, vézna lábai közé szorított fejvel gubbasztott a fűben. Térdei piros nyomokat hagytak az arcán, tágra nyílt, halvány-szürke szemeivel egyre csak az őt körülvevő vadvirágokra meredt. Így találtak rá a szülei – már megint. Demi, szólították, de tudták, hiába hívják őt ebédelni, észre sem fogja őket venni. A következő órákban a talajt fogja bámulni, ki tudja, hogy utána békés lesz-e, vagy dühödt roham jön rá.

A szomszédasszony régóta gyözködte a szülőket, hogy gyermeküket ilyenkor az ördög szállja meg, vigyék el a falu papjához. Ők csak a fejüket ingatták, hümmögtek, megígérték, hogy megfogadják a tanácsot, de nem hittek már az efféle babonákban. A többi gyermekük nem volt ilyen, de hát mit csinálhatnak? Ha Demit az nyugtatja meg, hogy virágokat szagolgat, csinálja csak.

A fiút most egy százsorszép varázsolta el. Mikor az árokparthoz ért, a virág kiabált neki, ő azonnal lerogyott hozzá, fülét a szirmokhoz illesztette. Szomjas. Demi a lehető leggyorsabban akart segíteni, nyálát percekig csorgatta a szár tövébe, majd kiszáradt garattal, remegve bámulta a művét, a ragadós, habzó pocsolját. Így találtak rá a szülei, mielőtt bementek volna a házba megnézni az esti híradót.

Tegnap látta, ahogy Magdi néni, a füves asszony százsorszépet szedett. Fejvesztve rohant hozzá, mit csinál a barátaival, de az csak nevetett, ez orvos-ság, mondta, minden növény orvosság, ebből italt fog készíteni. Most, hogy erre gondolt, Deminek könnyek gyűltek a szemében. Nem baj, ezzel is öntözi a gyászoló százsorszépet.

Hirtelen ezerféle hang, mélyek és magasak törték meg a csendet. Szédült, kapaszkodott csontos kis térdeibe, szíve egyre gyorsabban vert. Sírt a négylevelű lóhere – ha megtalálják, biztosan leszakítják –, kiabált a vérehulló fecskéfű – mert letaposták –, bájosan csevegtek a seprencék, kacagtak a csalánok, miközben felidéztek a véletlenül hozzájuk érő emberek szitkozódásait. A fiú lázasan csillogó szeme fókusz nélkül meredt a virágok közé, arca kipi-rult, izzadt, kifehéredett ujjait görcsösen nyomta járomcsontjához. Tudta,

hogy nemsokára a bohóc is megjelenik, reszkető kezeivel ezt a gondolatot próbálta kiszorítani fejből, hátha kibuggyan, kifolyik onnan. Nyomta, taszította, már azt sem tudta eldönteni, a kezében vagy a fejében érzi-e a fájdalmat.

Végre elült a hangzavar. Kellemes dallamot dúdoltak a nefelejcssek, a vérehulló fecskéfű kiabálása halk nyöszörgéssé csitult, a seprencék halkan duruzsoltak tovább. Demi karjai ernyedten hullottak a fűbe. Alkonyodott, távolról mintha a nevét hallotta volna, de nem reagált; megbabonázta az egyik rózsza véres esti meséje az ifjúról, aki letépte társát. Egymás után tértek nyugovóra barátai. Nem vette észre, hogy édesapja egyre kétségbeesettebben hívja. A férfi csak a feleségével együtt merte megközelíteni Demit. Az asszony dühösen kirontott a kapun, és erőszakosan megragadta fia karját. A gyerek görcsbe rándult, és hadarni kezdett:

– A bohóc, a bohóc, tudtam, hogy figyel valaki, engedj el, ne bánts, ne gyere mindig utánam... Azt mondta a rózsza is, a gonoszokra nem hat a szép szó, valamikor nem hat még a bántás sem, a szúrás, ütés, de ha nem próbálok meg, biztos vérezni fogsz, biztos meghalsz és leszakítanak – egyre hangsúlyosabban beszélt, majd dühösen csapkodni kezdett anyja felé, a felkarját el is találta, megdöbbsentően sok erő volt abban az apró ökölben. A férfi és a nő elhűlve nézte a gyereket, hátráltak, majd vissza-visszatekingetve a házba menekültek.

Demi egyedül csapkodott tovább, nem vette észre, hogy a bohóc már kiemelkedett az árokból, kacagva nyújtogatta felé pöttyös kezeit. Rátaposott a nyáltól ragadó százsorszépére, nyúlós massa csüngött le cipőtalpáról minden lépésénél. A Hold halványan megvilágította a hófehér bőrű, vékony, földön térdeplő Demit; kísértethez volt hasonlatos, ahogyan kikerekedett szemekkel nézett a semmibe. Pöttyös ruhát látott, hófehér ujjakat, kicserepesedett, büzös ajkakat, pirosan villódzó arcot. Rémuült tekintete visszatükrözte a jelenséget. Ha a szomszédok kinéztek az ablakon, csak egy marionettbábut láttak: mintha Demi tekintetét madzagon rángatnák.-

Jövünk, Demi, hol a bohóc, leharcoljuk, hallotta a háta mögül. Tétovázva fordította el a fejét a felé kígyózó pöttyös karoktól, megfeszült tagjai elernyedtek a megkönnyebbüléstől. Ott álltak mögötte az aszfalton barátai, Magor és Marci, nincs már egyedül, nincs már magány, itt a segítség. Hol a bohóc, Demi, ismételtette Magor; Demi remegő mutatóujját az árok felé emelte. Magor és Marci kitágult pupillákkal bámult a jelzett irányba, Demi tekintete rettegve táncolt a bohócon, barátai a semmibe révedtek. Tudták, mit kell tenniük, hárman üvöltöztek torkuk szakadtából, öklüket rázták, réműletes sámántáncot jártak. Halványultak a pöttyök, halványult az arcpír, tompult a kacagás. Eta néni összeszorított ajkakkal nézte az ablakán keresztül, ahogy Demi egyedül beszélget, ordítozik, és rángatózva, lüktetve táncol. Megcsóválta a fejét, szeméi villámokat szórtak, a szomszédok megint kiengedték az utcára örült fiukat, motyogta, a mi békénk nem számít, hogy is tűrheti ezt a polgármester, dühöngött férjének.

A fiú kicserepesedett száját nyalogatta, kimerülten elterült a fűben, legyőzte a bohócot, a fehér asszonyt mára már nem várta, sosem jönnek egy napon. A rózsákra nézett. Túléltem, suttogta, majd megsimította a tövet, így mind kapnak az érintésből, közös a szár, felkúszik az összes virághoz a gyengédség. Ujjbegyéből vér serkent a tövis nyomán. Sajnos a barátotok nem élte túl, pedig hogy tudtok szúrni. Nem tehettek róla, a gonoszság erősebb volt. A rózsák nem feleltek. Egy szírom sem rezzen, elnémult az utca, hiába cirógatta a nefelejcsket, hiába szólongatta a seprencéket, a csönd nem engedett fel. Még az éber estike sem szólt egy szót sem. Csalódottan tápázkodott fel, mint akit cserbenhagytak, csupasz karja libabőrözött, lehűlt a levegő, hazament.

Szülei még a tévé előtt ültek, pedig már elmúlt éjfél. Apja fel se nézett, anyja szemében bosszúság villant, karon ragadta, a szobájába vezette, lefektetette, betakarta, majd rázárta az ajtót. Nem akarta, hogy a fiú felébressze őket a zavaros históriáival, nem akart hallani a fehér hölgyről. Talán meg kellett volna fürdetnie, de nem volt hozzá türelme, majd holnap reggel. Elég kimerültnek tűnt a fiú, remélhetőleg mélyen és sokáig fog aludni, talán sosem ébred fel, gondolta.

Demi meredten nézte a plafont, ujjait járomcsontjához nyomta, a lila foltok sosem múltak el, legfeljebb színüket változtatták barnára, kékre vagy zöldre. A fiú nem bánta, hogy arcán levendula, búzavirág és menta nő, csak azt nem szerette, mikor növényei barnára rohadtak. A szobában kevés bútor volt, félt, hogy ha jön a bohóc vagy a fehér hölgy, nem lesz elég búvóhelye, csak a takaró biztonságában bízhat. A helyiség hidegnek tűnt, és Demi tudta, hogy a fehér hölgy lehetőségétől csak még hidegebb lesz.

Kedves Olvasóink!

A Kortárs folyóirat aktuális számát az **Írók Boltjában**, valamint az alábbi helyeken biztosan megtalálja:

Budapest: Árkád (Relay és Inmedio), Blaha Lujza tér (Relay), Boráros tér (Relay), MOM Park (Inmedio), Nyugati téri aluljáró (Relay), Széll Kálmán tér (Relay)

Debrecen: Árkád Fórum (Inmedio), **Eger:** Széchenyi út (Inmedio), **Győr:** MÁV váróterem (Relay), **Miskolc:** Szinvapark (Inmedio), **Solymár:** Auchan (Inmedio), **Sopron:** Széchenyi tér (Inmedio), **Szeged:** Dugonics tér (Inmedio)

SZIGETHY GÁBOR

Egy korty magyar bor XXI.

SZIGETHY GÁBOR (1942) Budapest

(Figula „borzsongás”) Az első, lelkemet gömbölyűre gombolyító korty bor: *Figula Száka-dűlő Olaszrizling, 2018*. A sokértelműen muzsikáló magyar szó jut eszembe, amelybe Sajgó Szabolcs jézusita szerzetes, költő írásában baráti borozgatások hangulatát sűrítette: *borzsongás*. „A borvidékek országosan újra szerveznek egyszerre és külön-külön borutakat, borzsongásokat, nyitott pincéket...”

Ma este magamban, dolgozószobámban, öreg könyvek társaságában *borzsongok*. Van, akit már az első, van, akit a sokadik korty ital sodor vissza saját múltidejébe. Emlékszem, emlékezem idősebb Figula Mihály bölcs szavaira: „A szőlő csodálatos növény. Képes túlélni a gonosz időket, megnyugvást, hitet, örömet, vigaszt, jókedvet, Urambocsá’ kellemes bódulatot nyújtva megfáradt gazdájának. Ám, hogy szerény megélhetést is biztosítson, ahhoz, úgymond, »borivókra« van szükség. Igen, borivókra, akik érzik, értik a műveket, a kompozíciókat, hiszen a jó borok finoman hangszerelt alkotások. A jó bor halkan és tisztán szól, akár egy gregorián ének, mely feledhetetlenül simogatja a pincék templomi csendjét.”

Kortyolom a bort: *Száka-dűlő Olaszrizling, 2018*. A pincék templomi csendje helyett a nagy lombú, öreg gesztenyefák szegélyezte budai utca némaságában rabul ejt a bor. Sajgó Szabolcs verseskötetét – *meztelen Isten* – olvasgatom. A bor: költészet. A költészet: bor. Morzsolom magamban a szót: *borzsongás* – a bor néha zsongás, ébredés, feltámadás, néha borzongás, elmúlás, álomba hullás; ma este gregorián ének, de van úgy, hogy pokolbéli trombitaszó...

Kortyolom a bort: élvezem, nem magyarázom a balatonfüredi Figula Pincészet pompás nedűjét. *Gregorián ének*: egyszerűségében világlátásokat sűrítő vallomás az élet nagyszerűségéről.

*belém álmodtak
s engem beléd
minden kortyban falatban
írva áll
borod vagyok
kenyerem vagy
pokolra mennybe így hull
naponta együtt a világ*

Kortyolom a bort: hajnalodik. A lassan világosodó, fényesedő derengésben ez a bor már nem egyszerű lamú gregorián: varázslatosan bonyolult szakrális szimfónia. Kézen fog a költő, együtt álmodunk magunknak édes örök életet.

*mikor gyermek voltam
s az ebéd végén elvitték
a használt eszközöket tálakat
érintetlen kisvillák maradtak
néha az asztalon*

*megtanultam
ilyenkor valami finomság
még érkezik*

*végakaratom nem tévedés
kisvillával temesetek*

Kortyolom a bort: igaza van az immár másfél évtizede égbe költözött Figula Mihálynak: *a jó bor finoman hangszerelt alkotás*. A jó bor felhangolja, összhangba rendezi érzelmeimet, pengeélesre hevíti gondolkodásomat, merészen álmodozóvá ostorozza képzelőerőmet. A *Figula Száka-dűlő Olaszrizling, 2018*. segít okosan dönteni, becsülettel helytállni, hitemet bátran megvallani életem nap mint napi forgatagában – gregorián egyszerűség idején éppúgy, mint korunk dodekafon zűrzavarában.

Verseket olvasok, jó bort is jobb úgy inni, ha az itóka mellett költő költeményei fűszerezik az élvezetet.

(Figula Öreghegy-dűlő Olaszrizling, 2018) Nézegetem a palackot, csak annyit tudok a borról, hogy hatvanéves balatonszőlősi ültetvényről származik, ifjú Figula Mihály barátom szerint *rendkívül ásványos-sós* és igazi *termőhelyi* bor. Képzeltben utazom: a balatonszőlősi Öreg-hegy felől pillantom meg a magyar tengert. Ha 1846-ot mutat a naptár, akkor a költő Garay János az útitársam.mint mikor valamely tündéres melodrámban a kárpit felvonul, úgy nyílt ki egyszerre szemünk előtt a gyönyörű látkör. Hazánk tengere, a háborgó Balaton, a partok szép koronái, a távolas szőlőhegyek, változtatva az előttük fekvő dús rónájával: mindezek föl-ségeen hatának reám...”

Rám ez a bor hat *fölségesen*, a négyéves Öreg-hegy-dűlő Olaszrizling. Feleségemmel egymásra nézünk, egyszerre mondjuk: *Weöres Sándor!*

A bor illata tavasz-pompájú, de íze bújócskázónak, számban a savakat érezzük, csak ha lenyeltük a bort, találkozunk az alkoholban oldott gyümölcsök ízeivel.

– Becsapós bor – mondom –, uzonnabornak indul, s csak ha lenyeltem, érzem, hogy több fogásos ünnepi vacsora valamely fogásához (mondjuk, zöldspárgával körített mandulás balatoni fogas) innám legszívesebben.

– Olyan versek illenek hozzám – töpreng hangosan feleségem –, amelyek első hallásra játékosak, könnyedek, s majd ha újra olvasom, döbbenek rá, milyen titkokat rejtő mélységekbe rántott a költő.

Állapot

*ülök a titok tengere szélén
és lábam belelógatom.*

A jó bor mindig titkokat rejteget. Koccintunk, kortyolunk, egyetértünk: ennek a bornak üdvére válik, ha újra és újra megajándékozunk magunkat egy-egy zamatos korttyal. Mert ha a „titoktengerbe” belelógatjuk a lábunkat, a távolból minden hullámmal más és más érkezik felénk: tajték, medúza, alga, kis halak, nagy halak... Minden korty ebből a borból új, tajtékos ízhullám: ásvány, só, gyümölcs...

Ürül a palack, lapozgatom Weöres Sándor versesköteteit. Megtalálom a verset, amely tökéletesen – mint rézlapokba a sav – belénk marja ennek a bornak az emlékét.

Közelség és messzeség nélkül

*Ha kezembe fogok egy darab sötétséget
és letöröm a sarkát: máris
átjutottam egy másik teremtésbe,
mely talán nincsen;
de mi van, ha van?*

(Figula Lőcze-dűlő Olaszrizling, 2018) Harmadik örömfényes este kóstolok négy éve született, külön-külön dűlőkben szüretelt Figula Olaszrizlingeket. Tegnap este – költő és bor – az első korty után feleségemmel egyszerre kiáltottunk fel: *Weöres Sándor!* Ma az első korty után hosszú percekig mosolyogva, töprengve hallgatunk. A *meghatott némaság bora* – gondolkodom magamban; *nyárvége illatú bor* – töri meg a hosszú csöndet feleségem.

Mindkettőnk poharában ugyanaz a bor: illat és íz között tökéletes az összhang. Feleségemet gyermekkorában elvarázsolták a festmények, én éjt nappallá téve faltam a versesköteteket. Némán kortyoljuk a pompás bort: nekem költő, neki festő jut eszébe.

– Ez a bor – bukik ki belőle a szó –, mint Renoir festményei: mosoly, harmónia, életöröm, kertek, virágok, szép, lassú mozdulatok, asszonyi pompa, tánc, vízesés, csillogás... visszafogott tobzódás... Madách Imre halhatatlan látomása: „Egy cseppje a mondhatatlan fájdalomnak.”

Feleségem szerint a 2018-as Figula Lőcze-dűlő Olaszrizling: *asszonyi bor*.

Számomra ez az ital bölcs öregurak bora: nyárvégi alkonyat, buján bozótos kert széljárta tisztásán nádfontatú, öreg karosszékben üldögélek, és Arany János elbeszélő költeményét olvasom, a régi helyesírású, 1883-as, aranycirádás címlapú, Ráth Mór-féle kiadást.

*Ég a napmelegtől a kopár szik sarja,
Tikkadt szöcskenyájak legelésznek rajta...*

Nyárvége illatú vers... Kezembem könyv... Néha-néha egy-egy korty bor, duruzsolnak körülöttem a darazsak, ölembe hull a verseskötet, bámulom a naplementét. Visszalapozok a könyvben.

*Mint, ha pásztortűz ég őszi éjszakákon,
Messziről lobogva tenger pusztaságon:
Toldi Miklós képe úgy lobog fel nékem
Majd kilenc-tíz emberöltő régiségben.*

Valamikor, felfoghatatlanul régen, tízéves sem lehettem, a mesétől elbűvölten olvastam a *Toldi estéjét*. Belezuhanam a múltba, olvastam, olvastam, olvastam... és egyszer csak vége lett a hős magyar vitéz győztes párvidaloktól fénylő történetének.

*Nem jelölte a sírt drága érc vagy márvány:
Bence volt az emlék, lába felől állván.
Egy ásót ütött le, arra támaszkodék,
S elborítá a sírt új havával az ég.*

A lassan sötétedő szobába lépett be édesanyám.

– Miért sírsz, kisfiam?

– Édesanya, meghalt Toldi Miklós...

Otthonunkban, kettesben, 2022 őszén bort kóstolunk. Mindkettőnk poharában ugyanaz a bor: *Figula Olaszrizling Lőcze-dűlő, 2018*. Illat és íz tökéletes összhangban van. *Asszonyi bor* – mondja feleségem. *Öregurak bora* – állítom én. *Renoir* – mondja ő. *Toldi estéje* – mondom én.

Mindkettőnknek igaza van.

(Gella-dűlő) A negyedik este: még mindig Figula Olaszrizling, még mindig 2018, ma a számunkra titokzatos nevű Gella.

A bor illata varázslatosan bódító, tökéletesen szabálytalan: csokoládé borította rumos meggy jut eszünkbe, noha fehérbort kóstolunk. Feleségem csokoládéba mártott kandírozott narancshéjat kóstol hozzá: remek! Sós, olasz grissinit: az is remek!

Úgy érezzük: római tálban sült rakott krumpli mellé éppúgy elképzelhető kísérőül ez a sűrű szövetű Olaszrizling, mint valamely veretes Wagner-operához.

Egyszerre jut eszünkbe a pontos szó: ez a Gella Olaszrizling *multifunkcionális* bor. Az illata sem állandó, pillanatról pillanatra alakul, változik. *Szirén* bor, édes illata csábít, észre sem vesszük, már rabul ejt, magasságokba emel, érzéki vágyak felé sodor. Lehet örömmök, lehet szomorkodások kísérője, csábíthat szerelemre, megkísérthet bűnre. Vonzóvá simulnak benne a szélsőségek.

Szirén bor: emlékműltba csábít. Fehér falú kolostorfolyosón ballagok, zoltárokat olvasunk – „Füvet nevelsz az állatoknak, és növényeket, hogy az ember jóllakhasson, hogy a földből kényeret nyerjen, a szívét meg borral vidíthassa” – eskető atyánkkal, barátunkkal, a bencés szerzetes Domonkossal; ifjú emberként homokban mezítláb talpalok az őrszi, olaszoknak már hűvös, nekem mámorosan vonzó tengerparton, a velencei Lidón, homályba hulló naplementekor; hetven éve árvaházi társaimmal labdázom, sziklafal karéjjal övezett játszóterünkön, Hűvösvölgyben, ahogy mi gyerekek neveztük, a Tojásvárban, a mára múltba tűnt *grundon*.

Gella-dűlő Olaszrizling, 2018 – ilyesfajta bort ihatott Babits Mihály, amikor évszázada lelkében az *Esti kérdés* megszületett.

*miért a véget nem lelő idő?
vagy vedd például a parányi fűszálat:
miért nő a fű, hogyha majd leszárad?
miért szárad le, hogyha újra nő?*

Szirén bort kortyolunk: játékosan szétzilálja, új rendbe kordázza érzelmeinket, gondolatainkat.

– Rakott krumpli és Wagner: ez Fernando Pessoa – *értelmezi* feleségem e bor szabálytalan sokféleségét.

Keresem könyvtáram lassan áttekinthetetlen labirintusában a portugál költő magyarul 1969-ben megjelent verseskötetét. Pessoa – kortársai sem sejtették! – valójában négy költő volt: hol ilyen, hol olyan, néha emilyen, máskor amolyan – mint ez a poharunkban hívogatóan csillogó bor.

*Istenben sincsen egység,
hát bennem hogy legyen?*

Ezt Fernando Pessoa írta 1930. augusztus 24-én. Egy évvel korábban így vallott.

*Egynek lenni: börtön,
én, az: senki sem.*

Mint a Gella-dűlő sokféleképpen zamatos borának, Fernando Pessoaé is sokféle egyénisége volt. Néha úgy érezte, ő Alberto Caeiro.

*Sohasem tudom megérteni, hogy s miképp lehet
szomorúnak látni egy alkonyt.
Hacsak azért nem, mert az alkony nem virradat.
De hogyha alkony, hogy s miképp is lehetne virradat?*

Emlékezetemet sokfelé – Tihany, Velence, Hűvösvölgy – „zilálta” a Gella-dűlő bora. Pessoa nem ihatta ezt a remek Figula-bort, mégis többször önmagát cserélte el önmagával. Egy kötetnyi versben mint Ricardo Reis hirdette 1932-ben az *igét*.

*Amit teszel, azt tökéletesen tedd.
Ha már csak emlékezni lehet itt,
jobb többre, mint kevesebbre.*

Minden korty bor másképpen *hosszú*. Pessoa saját nevén tömören rövid verseket írt, Alvaro de Campos álnévén végtelen hosszú poémát: *Tengeri óda*.

*A névtelen rakparton, e nyári reggelen, egymagamban
báméskodom a gát mellett, a határtalant bámulva,
báméskodom és örömmel látom, ahogy
ez a picike gőzös befut fekete-fehéren.*

A bor *sűrűbb* áldás, mint a költészet. Pessoa négy költőbe parcellázta szét önmagát, a 2018-as Gella-dűlő Olaszrizling egy kortyba sűríti a mindenséget: rakott krumplit és Wagnert, rumos meggyet és Velencét, kolostorfolyosót és tojásvári számháborúcsatát...

Komoly bor: titkai kifürkészhetetlenek.

(Sóskút) Teljes, anyakönyvezett nevé: *Figula Sós-kút, Balatonfüred-Csopaki Olaszrizling, Sós-kút-dűlő, 2018*.

Láttam már tudós könyvekben *színes aromakorongot*: szakemberek nyolcvanöt borillatot különböztetnek meg, amely felismerhető, ha beleszipantunk (feleségem szerint: *szípózunk*) a kortynyi bort tartalmazó borospohárba.

Mély levegőt veszek: ilyen illat nincs följegezve az aromakorongon, a számon tartott, színes rubrikákba osztályozott illatok között nem szerepel Parajd, a sóbánya nagytermének sószagú levegője. Ha senki másnak nem, de nekem az első levegővétel után az a pillanat jut eszembe, amikor húsz éve a föld alatt kiszálltam a kisvasútból, és beléptem Parajdon a sókristály falú, hatalmas csarnokba.

A Sós-kút-dűlőben a borász szerint olyan mezszes a talaj, hogy itt szőlőn és mandulán kívül más meg nem terem.

Behízeltgősen sós íze van a bornak. Feleségem szerint *férfi*: egyenes, határozott, nem rejteget titkokat, becsületes. Balatoni bor, ezért arra gondol, hogy nyílt vízben, vitorlázás közben kell inni, amikor fúj a szél, permetez az eső, páradús a levegő. Igazán izgalmas tengeri vitorlázáskor ez a fehér nedű: „kísérőül” sós tengervíz szoríthat szánkba a szél. Sportvezetőknek javasolja: kifulladás, levegő után kapkodva célba érő versenyzőinek tegye kötelezővé egy pohár Figula Sós-kút Olaszrizling gyors felhőpintését, hiszen ennek a bornak az a *küldetése*, hogy a felforrósodott érzelmeket lehűtse, csillapítsa a felkorbácsolt indulatokat, megnyugtassa a légszomjas, kifárasztott testet.

Azon töpregek, hogy nekem mikor esne jól (azon kívül, hogy bármikor!) ez a sós illatú bor. Úgy érzem, ez téli bor.

Ürül a palack, álomba ringat az ital. Szélben, hóesésben, félóra gyaloglás után érkezünk meg barátaink dombtetőre varázsolt Balaton-felvidéki présházába. A boltíves tornácra rázzuk le magunkról a havat, a házigazda pohár bort kínál, Sós-kút Olaszrizlinget. Amíg kabátunkról, kucsmánkról, bakancsunkról leolvad az égi áldás, elszopogatunk még egy pohárka bort. A pincében terített asztal vár: többféle szalonna, házikolbász, barátom készítette körözött, fehér kenyér, hagyma, ecetes paprika... lélekmelegítő szilvapálinka...

Borosphárral kezünkben néha-néha kísérelünk a tornácra, *Isten szabad ege alatt* bámulni a holdat és a hóesést. Nem beszélünk a borról, csak minden korty után elismerően csettintünk, igen, izgalmas és lelkünket *harmóniás* rendbe rendező ital ez a Sós-kút Olaszrizling.

Valakinek eszébe jut egy verssor, hangosan idézi a hóesésben.

*Mint a Mont Blanc csúcsán a jég,
Minek nem árt se nap, se szél...*

Elakad, visszabotorkál a tornác fedett védettségébe. Senkinek nem jut eszébe, miképpen is folytatód-

dik Vajda János költeménye. Szakad a hó, sóhajtok, hangosan.

*Apám után szeretnék futni,
Ki a városba vezetett,
S míg a boltok közt báméskodtam,
Elengedte egyszer a kezemet...*

– Szép Ernő, szép vers, 20. századi érzelmes mélabú – szólal meg valaki –, a 19. században is szerették a költők a jó bort, de egészségesebben néztek farkasszemmel a téli világra.

*Mint befagyott tenger, olyan a sík határ
Alant röpül a nap, mint fáradt madár...*

Vitatkozunk a téli éjszakában: amikor ezt a két sort 1848. január végén leírta Petőfi Sándor, gondolt-e vajon arra, hogy mi lesz majd tavasszal Pest-Budán, *március idusán*?

Ideje kijózanodni! *Irtsátok ki a délibábot* – javasolta hajdan forrófejű magyaroknak Nagy László.

*Menyasszonyunk hófúvás, behoztuk a kocsmáajtón,
lakkcipős ördögi násznép mi vagyunk, mi vagyunk,
fejünk búbján tarajosak, kárhozattól sugarasak...*

Visszapottyank a jelen időbe: késő nyár van, nagyon jó ez a Figula-bor. Feleségemnek igaza van, de nemcsak sportvezetőknek, hanem lázasan álmodozó íróembereknek is házi orvosukkal felíratnám ezt a Figula Sós-kút Olaszrizlinget – nyugtatónak, boldogságitalnak.

Sajnos ez a remek bor receptre nem kapható a patikákban.

(Hetedik) Hatodik este, hatodik Olaszrizling: *Figula Hetedik, 2018* (Öreghegy-dűlő, Parcella szint). Telefonon tudakolom Figula Mihálytól: miért *Hetedik* a bor neve?

– Mert a hat dűlőről – Száka, Öreghegy, Lőcze, Gella, Sáfránkert, Sós-kút – szüretelt szőlő után Isten megajándékozott egy hetedikkel, az Öreghegy-dűlőben, a kései szüretelésű Olaszrizlinggel.

Ma este, feleségemmel kettesben borkóstoló sorozatunk utolsó napján azért hatodik bor a *Hetedik*, mert amikor egy éve Balatonfüreden jártam a Figula Pincészetben, már nem volt *Sáfránkert Olaszrizling, 2018* – elfogyott.

A *Hetedik* „2018 legkülönlegesebb Olaszrizlingje, amilyen még sosem készült pincészetünkénél” – meséli a borász. Kései szüretelés, ötvennyolc gramm (tehát sok!) maradékcukor, és (nem akarok hinni a szememnek!) tizenöt százalék alkohol.

Nyitom a palackot, töltöm poharunkba a bort.
– Illatorgia, mámorító, tömény boldogságbomba... – lelkesedik elbűvölten feleségem.

– Veszélyesen bódító alkoholpára – fejezem be a mondatot.

Asszonyom a szokásos apró korttyal kezdi a borral barátkozást, nem érez semmit, rádöbben: ezt a bort nagy kortyokban kell inni, csak semmi finomkodás, ezt a nedűt érdemes boldogan habzsolni.

– Lehet, hogy a szakemberek az első korty után felismerik, hogy ez a bor valójában Olaszrizling. Ha nem láttam volna a palackot, ha nem tudom előre, hogy mi van a pohárban, őszintén azt hinném: tokaji bort iszom. Ez az ital számomra pótolja a betiltott háromputtyos aszút. Itt és most, ma este igaza van Hamvas Bélának, ebben a borban „sok kis angyal lakik, aki, ha az ember a bort megissza, nem hal meg, hanem az emberben lakó megszámlálhatatlanul sok kis tündér és angyal közé kerül...” Pompás név a *Hetedik* – ez a bor a *hetedik mennyországba* röpít.

Mosolyog, letörli a könnyeit.

Igaza van teremtő tehetségű borász barátunknak, Figula Mihálynak: ez a kései szüretelésű Olaszrizling Isten ajándéka. Ilyen bort ihatott két és félezer évvel ezelőtt a *Példabeszédek* bölcs írója, amikor a királyhoz intézett tanácsát megfogalmazta:

Nem illik a királyokhoz a borivás, nem illik az a királyokhoz, sem a fejedelmekhez a szeszes ital kívánása. Mert ha iszik, elfeledkezik a rendeletekről, és helytelenül ítélkezik a nyomorultak ügyében. Adjatok szeszes italt a veszendőnek, és bort az elkeseredett ember-

nek. Igyék, hogy megfeledkezzék szegénységéről, és ne gondoljon tovább nyomorúságára.

Kortyolom a bort: sok édesség, sok bódító alkohol.

Példabeszédek a múltban – örökérvényűek. Királyok (kiskirályok, ispánok, kormányzók, párttitkárok, miniszterek, elnökök, földi hatalommal bíró gyarló emberek) tartózkodjanak a nehéz borok mértéktelen fogyasztásától, mert kötelességük betartani és betartatni a törvényeket – és jaj annak az országnak s lakóinak, melynek hatalmasai boros mámorukban megfeledkeznek a törvényekről.

A bor: *felejtés*. Király a törvényekről, szegény ember nyomorúságáról feledkezik meg, ha nem tart mértéket az italozásban.

Ha a királyok (stb.) nem tudják országukat naggyá s népüket boldoggá tenni, akkor ajándékozának *nemes* italt a szegényeknek, hadd feledkezzenek meg nyomorúságukról, remény nélkül elpergő mindennapjaikról.

Mi ketten ma este gazdag szegények vagyunk: betartjuk, tiszteljük a törvényeket, és *nemes* bort, négyéves kései szüretelésű Figula Olaszrizlinget iszunk. Feleségem mosolyog, könnyeit törölgeti, muzsikál bennünk a bor: Mozart *G-dúr hegedűverseny*... Kezemben kétszáz éves bőrkötésű *Biblia*, lapozom, olvasok: *Böltkés Sirák' könyve. 40. Rész. 20. vers* „A bor és muzsika felvidámítják a szívet; de mind kettőt meghaladja a böltsesség' szeretete.”

Bölcs, boldog békesség uralkodik a szívünkben.

HANKA NÓRA (1987) Budapest

HANKA NÓRA

A ház, ami soha nem megy ki a divatból?

Kádár-kocka kortárs szemmel

A „vidéki panel”-nek is csúfolt, sokak által unalmasnak vélt épülettípusban jóval több van, mint ami elsőre látszik. Identitásformáló szerepe, formavilága, ornamentikája még a szocializmus után, a rendszerváltáson túl, napjainkban is időről időre új értelmezést nyer a képzőművészetben.

Az, hogy egy-egy kultúrtörténeti jelenség vagy alkotás milyen hatással van az utókorra, sok mindentől függ: ötven-hatvan év távlatából, vagy mire megéri a nyugdíjaskort, már több generáció értéklésén átesik, ugyanakkor az aktuális trendeket követve az is előfordulhat, hogy egyszerűen elfelejtődik. A Kádár-kockák rendületlenül tartják magukat a művészi köztudatban, aktív részét képezik az építészeti diskurzusoknak, és témát biztosítanak az idősebb és a fiatalabb alkotóknak egyaránt.

A VÁGYAK KOCKÁSÍTÁSA

Elnevezésükkel ellentétben a kockaházak megjelenése nem a Kádár-korszakhoz köthető, noha nagyszámú elterjedésük kétségkívül erre az időszakra tehető. Kialakulásukat legtöbbször két fő okra vezetik vissza: az egyik a kollektivizálás, vagyis a tanyák, gazdaságok szövetkezetbe tömörítése, a másik pedig az árvizek, amelyek a negyvenes évek végén, majd az ötvenes-hatvanas évek során végeztek pusztítást. Előbbi hatására az addigi földművelők tömegesen kerestek más megélhetési forrásokat, így lakhatási igényeik is megváltoztak, akik pedig az árvizek miatt elvesztették otthonukat, már az új trendeket követve építkeztek.

MERÉNYI DÁVID, Countryside Houses, Békéscsaba (2021, részlet). Kép forrása: a művész jóvoltából

A kockák a (kis)városiasodást is megtestesítették: a többnyire összkomfortos házak lakói új szerepet kaptak a társadalomban, és új céljaik voltak.

Mindez egyet jelentett a paraszti sorból való kitöréssel, a munkásosztályba való integrálódással és a következő nemzedék számára kívánt előrébb jutás biztosításával. Tóth Zoltán *Melyik ház a „kockaház”? Mit mond a művelt középosztály egy munkásházról?* című írásában így fogalmaz: „A kockaház tehát nem egyszerűen az alsó társadalmi rétegek mozgalmá, hanem – mint azt a kevés, lakóiról és építetőiről szóló adatunk is bizonyítja – az alsó rendnek mindig a legzavaróbb felső vagy felfelé törő rétegei, olyanoké, akik műveltségükben érettek voltak a tulajdonszerzésnek erre a formájára, és saját társadalomszervezetükkel képesek is voltak annak fenntartására. Ha földben nem (mindenkinek) lehetett vagyont gyűjteni, gyűjtötte díszruhában, pehelypaplanban, mint Erdélyben, és a nemzedékekben gondolkodó falusiak számára a ház lett az, ami örökíthető vagyoni fedezetet jelentett.”

SZEGÉNY EMBER VASARELYJE

A kockaházak legszembetűnőbb jellemzői a látszólagos egyformaságot megtörő, homlokzatokon látható egyedi ornamentikák, amelyek a kőporos vakolat festésével, tükrös és csempés díszekkel jöttek létre. A kőművesek a díszítősablonjaikkal kis túlzással olyan fontos szerepet tölthettek be, mint egykor a reneszánsz mesterek. Akárcsak a régiek, a kőművesek

Különböző generációk a Kádár-kocka építésénél (1968). Kép forrása: Fortepan/Reményi József

is a festékréteg visszakaparását alkalmazták a min-ták létrehozására, melyet korábban *sgraffito* eljárás-nak hívtak. A díszítésre való igény megjelenését kü-lönböző okokra vezetik vissza. Az egyik elmélet szer-int kapcsolatban áll a „kivetkőzéssel”, vagyis a két világháború között elinduló tendenciával, amely so-rán egyre többen hagyták el a népviseletet, majd a népi díszítőművészet alkalmazása is fokozatosan háttérbe szorult, azonban a vakolatmintákkal egyfaj-ta „kompenzálás” következett be.

A kockaházak falain látható erős ornamentikák geometrikusságát ugyanakkor gyakran hozzák pár-huzamba Vasarely festményeivel. Érdekes, hogy miközben a képzőművészeti fősodor támogatott irányzata a realizmus volt, és a geometrikus absztrakciót egyfajta nyugati elfajzásnak tekintették, és tiltott kategóriába sorolták, addig az épületeken – a kockákon, sőt helyenként a paneleken is – nem szűrtak szemet. Vasarely nem tagadta magyar gyö-kereit, mi több, *Színes város* című könyvében így fo-galmazott: „Ha a magyar népművészet színforma gazdagságát nem örököltém volna a véremben, va-lószínűleg sohasem született volna meg művem lé-nyege, a planetáris folklór.” Az ekkor már Francia-országban elismert művész Magyarországra is meghívást kapott, így kiállításán keresztül a hazai közönség is megismerhette, de erősen kérdőjeles, hogy mindez mennyire volt elérhető a vidéki embe-rek számára.

MODERNISTA VS. TÖRTÉNETI FORMAVILÁG

A kockaházak úgy írták át az addigi vidéki építésze-tet, hogy annak alapjait nem títustervekben fogad-ták el, és nem előzte meg tudatos településtervezés sem. Míg a szintén ebben a korban virágzó panel-épületeket tömegesen adták át az állami építkezé-sek részeként, addig a vidéki vállalkozó szellemű építkezők egymástól lesték el a házak készítését, és kalákában dolgoztak.

KATHARINA ROTERS, Hungarian Cubes, Kutas (2012). Kép forrása: <https://punkt.hu>

Több mint nyolcszázezer ház épült így fel, ame-lyek a vidéki emberek számára a kitörést és a mo-dern társadalomhoz való tartozást jelentették – az építésszakma viszont fejét fogva próbálkozott, hogy a kubusok terjedését megállítsa.

A Kádár-kockák esztétikai megítélése alulma-radt a történeti építészet emlékeivel szemben. „Fel-előssé tették” a hagyományos parasztházak eltű-néséért, illetve erősen kritizálták, mert az új elren-dezés mellett bizonyos hasznos funkciókat nem lá-tott el, így gyakran külön építettek mellé egy nyári konyhát, hogy a gazdasághoz kapcsolódó különbö-ző tevékenységet ott végezzék el.

Hogy a Kádár-kockák megtörhetetlen népszerű-sége és ennek okai mennyire aktuális téma volt a korban, jól példázza Zolnay Pál *A ház* című dokumen-tumfilmje, mely a hetvenes években készült. A film-ben az Ybl Miklós Építőipari Műszaki Főiskola akkor végzős és korábbi hallgatói vidékre utazva próbálták meggyőzni a lakosságot a hagyományos elrendezést preferáló, hivatalos títustervek használatáról. Az építészek által unalmasnak vélt sáttortetős, négyze-tes alaprajzú házak helyett maketteket mutattak a történeti formavilágot követő nyeregtetős házakról, amelyeknek terveit ingyen közreadták volna, ha az építetők nyitottságot mutatnak. Bár a helyiek végig-hallgatták a javaslatokat, válaszaikból egyértelműen kirajzolódik, hogy számukra nem tudtak olyat mutat-ni, ami érdekesebbnek és modernebbnek hatott vol-na a kockaházaknál.

A házak megbecsülését jelzi, hogy ebben az időben indult útjára a ma már inkább csak a falvé-dők szövegéről ismert „*Tiszta udvar, rendes ház*” mozgalom. Az ötvenes években dr. Seres Géza kör-zeti orvos egyfajta népnevelő, közegészségügyi és köztisztasági céllal kezdeményezte olyan dicsőség-táblák kiosztását, amelyeket a legrendezettebb porták után kaphattak a lakók. Noha az értékelés elsősorban az előkert és a homlokzat megjelenése alapján történt (vagyis a házba nem mentek be az

Részlet Zolnay Pál *A ház* című dokumentumfilmjéből (1975). Kép forrása: <https://epiteszforum.hu>

ítészek), a táblák megszerzése és kihelyezése valódi presztízsértékkel bírt.

Bár a társadalom és az építészszakma közti véleménykülönbség sokszor még ma is felfedezhető, a Kádár-kockákkal kapcsolatos diskurzusok sokat változtak az elmúlt időkben. Az emberek egy része ragaszkodik a kockáihoz: mint korábban a parasztházakhoz, úgy ehhez a típushoz is kialakult egyfajta kötődés az emlékezés révén, az építészek pedig megpróbálják elhelyezni ezeket az épületeket a történelmi idősíkon, bár már lassan eltűnően vannak, és helyükre léptek a mai amerikai vagy épp skandináv épülettípusok. A kockaházakhoz köthető kulturális hagyomány hatással van a képzőművészekre is, az alábbiakban ezekből közlünk egy változatást a teljesség igénye nélkül.

KÜLÖNBÖZŐ FORMÁK, KÜLÖNBÖZŐ ATTITÜDÖK

Ha a Kádár-kockák homlokzati ornamentikájának eredetét nem is lehet egyértelműen meghatározni, utóélete már annál több forrással szolgál. A szabályos, mégis egyedi kinézetű házak a korabeli művészek és a mai kortársak számára is inspirációt jelentenek. A legkorábbi művek között említhető Birkás Ákos hetvenes évekbeli sorozata, melyet fotók alapján festett, és témái a Kádár-kor miliője, a tipikus épületek és enteriőrreszletek voltak. A művész 2006-ban megjelent katalógusában így fogalmazott: „Úgy mondanám, hogy a saját képeimen a tanult felfogással és a hivatalos ideológiai állásponttal szembeni »esztétikai realitás« kimondása érdekelt.” Ez a fajta realitás látható például az *Új ház* című képen. A szabályos vízszintes sávokra felosztott festményt uralja a szimmetrikus homlokzat, még a redőnyök is egyforma rést hagynak az ablak előtt, a kerítés sormintaként vonul végig a kép teljes szélességében, de a felhők és a növényzet is mintha meghatározott formákat követne. A lényegre törő,

KATHARINA ROTERS, Hungarian Cubes, Harkány (2012). Kép forrása: <https://epiteszforum.hu>

tárgyilagos ábrázolásmód egyfajta elidegenítést eredményez, amivel a művész rögzíti ugyan a valóságot, de anélkül, hogy bármilyen politikai vonatkozást adna, amitől saját megfogalmazása szerint ekoriban undorodott volna.

A fentivel ellentétben sokkal kevésbé távolságtartó Gyenis Tibor, aki némi abszurd humorral nyúlt a kockaházak témájához, és a szocialista épülettípus modern voltát tette idézőjelbe. Az *Ilonka néni a tiszta formák geometriájával álmodott* című alkotás „főhőse” épp eltűnteti háza szabályos mintáit, fehérre meszeli a falát, amivel nemcsak szakít a korábbi motívumokkal, hanem egyfajta szemléletváltást visz végbe. A mű egyszerre tartalmaz művészettörténeti és kultúranropológiai utalást: a létrejövő fehér kocka hivatkozás az absztrakció alapművére, Malevics fehér négyzetére, de arra is, ahogyan a vidék rendre változik, a maga módján megújul, modernizálódik.

A GULYÁSMODERN

A Kádár-kockák sokszínűségét bemutató eddigi legátfogóbb kortárs művészi projekt Katharina Roters és Szolnoki József nevéhez köthető. A német fotográfus és a magyar rendező, médiaművész

GYENIS TIBOR, Ilonka néni a tiszta formák geometriájával álmodott (1999).
Kép forrása: <https://www.ludwigmuseum.hu>

BIRKÁS ÁKOS, Új ház (1973).
Kép forrása: <https://ludwigmuseum.blog.hu>

munkája nyomán egy addig példa nélküli vizuális anyag jött létre. A kutató- és gyűjtőmunka alapját Roters 2003 és 2012 között készült több száz fotója adja, amikről így nyilatkozott: „Én nem fotósnak látom magam, hanem festőnek. Ezekon a fotókon látjuk is, hogy a szín nagyon nagy szerepet játszott. A házakat díszítő elemek is kedvezőek voltak, mert az esztétikájukban is van egy popos színhasználat. Egyszerű, élénk színek használata. Az analóg technikával készített fotók a digitális utómunka során – a redundáns elemek (villanydrótok, antennák, a növényzet stb.) eltávolítása által – úgynevezett tiszta jelekké alakultak át. Mindegyik fotó frontális. Tehát nem egy építészeti térről, formáról vagy volumenről van szó. Az esztétikailag absztrahált épületportrék tipológiáján keresztül lehetővé vált, hogy a homlokzaton megjelenő centrális esemény kirajzolódhasson.” A fotók kontextusához kapcsolódó történelmi, társadalmi hátteret Szolnoki infografikái, animációi jelenítették meg, aki interjúkat készített a tulajdonosokkal, és adatokat gyűjtött a házak építésének körülményeiről. Roters és Szolnoki egy új fogalmat is létrehozott műveikkel kapcsolatban, amit így határoztak meg: „Gondolatkísérletünkben a népi kultúrát a hivatalos néprajztudomány paradigmájától eltérő módon, azzal mintegy szembehelezkedve ragadjuk meg. Feltételezésünk szerint a kapart kőporos ornamentikával díszített kockaház egyszerre volt a klasszikus folklór utolsó nagy korszakának és a lokális modernitásnak a kulcsépülete. E kettősség leírására alkottuk meg a gulyásmodern kifejezést.”

A közös alkotás eredménye a *Magyar kocka*. A *Szocializmus szubverzív ornamentikája* című könyv, amely elnyerte a Frankfurti Könyvvásár és a Német Építészeti Múzeum közös DAM Architectural Book Award nevű díját. A könyvet kerekasztal-beszélgetések, előadások kísérték, majd 2017-ben az acb Galéria mutatta be a sorozatukat, 2018-ban pedig a Római Magyar Akadémia galériájában is kiállították. A művészpáros egy-egy alkotása tematikus tárlatokon is megjelent, így például a *Fuga Nyolc év-*

tized otthonai című csoportos kiállításán 2017-ben, majd két évvel később a Ludwig Múzeum *Bauhaus 100 – Program a mának* című kiállításán. Utóbbin a *Gulyáskommunista apokrif #5* című animációjukat láthatták a látogatók, amelyben a Kádár-kockákat Molnár Farkas *Vörös kockaház* című Bauhaus háztervével kapcsolták szellemesen össze.

Roters és Szolnoki több mint tizenöt éves együttműködése új rangra emelte a magyar kockákat, témafeldolgozásuk a mai napig hivatkozásként szolgál, és hatással volt a fiatalabb alkotókra is.

BUKTA IMRE MEZŐGAZDASÁGI MŰVÉSZETE

A magyar táj, a természet és az ember együttélése, a vidéki életmód, a növénytermesztés és az állattartás, valamint az ezekhez kapcsolódó hétköznapi helyek, tárgyak Bukta Imre művészetének fő elemei, amelyet ezért sokszor a *mezőgazdasági* szóval jellemeznek. A Mezőszeremén született és – kisebb szünetekkel – máig ott dolgozó művész számára autentikus környezetet jelent a falu világa, nem tanulmányozta vagy megtanulta, hogy milyen ott az élet, hanem maga is aktív tagja a közösségnek, és ez a fajta bensőséges közvetlenség látszik az alkotásain is. Érzékenyen mutatja be az ott élőket, finoman árnyalja lelki világukat, mindennapos tevékenységeiket, küzdelmeiket. Bukta a hagyományos

BUKTA IMRE, A ház (2012)
Kép forrása: <https://galeria.index.hu>

KATHARINA ROTERS, Hungarian Cubes, Székelyzabar (2008). Kép forrása: <https://epiteszforum.hu>

BUKTA IMRE, Az év madara (2012)
Kép forrása: <https://www.kieselbach.hu>

műfajok mellett (festészet, grafika, szobrászat) gyakran él a performanszok és installációk eszközzével is, a felhasznált anyagok tekintetében pedig szintén egyéni megoldásokra törekszik: műveibe beépít olyan anyagokat, mint például a búzaszál, a kukorica vagy épp egy-egy gyufaszál.

A kockaházak jellegzetes formái több alkotásában fellelhetők, de az egyik legmarkánsabb műve ehhez kapcsolódóan *A ház* című installáció, melyet a *Másik Magyarország* retrospektív kiállításon mutattak be a Múcsarnokban 2012-ben. Az életnagyságú, 1:1-es arányú épület csak elsőre látszik valódinak, ugyanis körbejárva feltűnik, hogy minden oldala különböző, más-más nézőpontból mutatja meg a fiktív otthonokat és a benne élőket. A bejutást lehetővé tévő ajtó hiányzik, csak ablakok nyílnak a külvilág felé, így az épület négy homlokzatból áll. Az egyik oldalon a hagyományos Kádár-kocka-motívumok, geometriai díszek láthatók, a másik oldal ehhez képest fehérre meszelt, muskátlival az ablakban, a harmadik már az új lakók vagy „betelepültek” ízléstelen házára emlékeztet rikító sárga színével és műterméskő-talapatával, a negyedik pedig az eltűnő vidéket juttatja eszünkbe omladozó falaival. A homlokzatok középpontjában látható ablakok LCD-kijelzők, amelyeken fel-feltűnnek a lakók: kikukucskálnak a házaikból, azonban egy idő után öszszerezzenek, megijednek, elfordulnak, és inkább behúzzák maguk mögött a függönyt.

A mű utal a vidéki élet zárkózottságára és a kiszolgáltatottságra, melyben a szereplők nem aktív részesei a történeteknek, legfeljebb nézői elfordítják a fejüket, ahelyett, hogy irányítanák, mi történik velük.

WEILER PÉTER ÉLETKÉPEI

Az első magyar NFT készítője, Weiler Péter gyakori témái közé tartoznak a szocializmus szimbolikus szereplői, tárgyai, emlékei. Képein megjelennek egykori politikusok (például Hruscsov vagy Brezsnyev), történelmi események (a Nyugati téri

WEILER PÉTER, Csillagösvény (2021)
Kép forrása: <https://peterweiler.com>

felüljáró hibás építése) és személyes történetek (mint a családi Trabant kivonása a forgalomból). Az alkotó nem nosztalgizál, sokkal inkább ironikus humorral kezeli témáit, és a mai ember fejével visz egy kis csavart a művekbe. 2021-ben a Kieselbach Galériában látható kiállításához Szalai András *Kis Magyar Snassz és Neociki* című könyve adta az inspirációt: az ebben látható fotókat vette alapul, hogy saját képeit létrehozza. Bár a szocializmus építészeti emlékei több műben jelen vannak, ezek közül a *Csillagösvény* című giclée print az egyik, amelyiken a Kádár-kocka központi szerepet kap. A hagyományos, négyzetes, díszített homlokzatú épület előtt egy alak munkásruhában egy vörös csillag ásása közben látható, és bár elsőre nem eldönthető, hogy épp eltüntetni vagy felszínre akarja hozni, a cselekvéssel utal a kétféle kor közti különbségre.

A FIATAL MŰVÉSZGENERÁCIÓ KOCKÁI ÉS A POPKULTURÁLIS UTALÁSOK

Míg az idősebb alkotók számára a szocializmus hagyatéka saját múltjuk részét képezi, melyre gyakran fanyar humorral emlékeznek, addig a fiatal generáció ezekhez a történelmi emlékekhez a megismerés és megőrzés gesztusával nyúl.

Merényi Dávid egyike azoknak a művészeknek, akik az építészeti és kulturális örökséget nem kizárólag a grandiózus műemlékekben látják meg. Azonos témára készült művei is színesek, változatosak, és ugyanúgy megtalálja az egyediséget az aluljárók vagy kapualjak felnagyított szegleteiben, mint a vidéki házak homlokzatában vagy udvarában. Utóbbiak olyan kortárs tájképek, amelyeken az utcák, az épületek ismerős, otthonos érzést keltenek a nézőben, és szinte elképzelhetjük az ott élőket. Merényi *Countryside Houses* című sorozatát 2022 márciusában mutatták be a Kelet Kávézó és Galériában, az alkotó így írt ekkor műveiről: „A valóság formai gazdagsága és sokszínűsége foglalkoztat, ami kife-

MERÉNYI DÁVID, Countryside Houses, Medgyesháza, (2021). Kép forrása: a művész jóvoltából

jezett összhangban van az ábrázolással, a rajzzal és a festészettel. A nyaralók, Kádár-kockák, parasztházak mind-mind sajátos, jellemző esztétikával rendelkeznek, valamit megmutatnak az ott élők-ről, gyakran afféle portrék a tulajdonosaikról. A kockaházak a hatvanas évektől jellemző elemei a magyar falvaknak. Amellett, hogy egy kor emlékeit testesítik meg, ma is mindenki számára ismerős hangulatot idéznek. Ez a hangulat a déli napsütéshez, a hosszan kifeszített és tán végtelen nyárhoz van társítva. Ahhoz a »vita quotidiana«-hoz, mindennapi élethez, melyhez annyira illik a realista ábrázolás, ami egy bokron vagy egy napsütötte járdaszegélyen keresztül képes különös rezgést közvetíteni a festett képekben.”

A szocializmus formavilága, épületei és lakásbelsői Sibitka Annát is foglalkoztatják, aki mintha csak egy sajátos mai filteren keresztül nézné a korábbi tárgyakat, miközben megtartja azok eredeti karakterét. Már-már poposnak mondható színvilága izgalmas, új jelentéssel ruházza fel a sorozatgyártott típusbútorokat vagy épp a *Quarantine picture* elnevezésű épületeit. Utóbbiak megőrzik a kockaházak alakját és geometriai mintáit, de erősen sematizált módon. Szándékát az alkotó így összegzi: „A szocializmus az elnyomásban kialakult modern hangulatú design miatt fogott meg, amit még izgalmasabbá tesz számomra a sosem ismert érzés, a benne élés. Munkáimat az erős vonalak, kontrasztok és a geometrikus, letisztult formavilág jellemzi. Ami eredeztethető a modernizmusból, a korszak iránti érdeklődésemből és a redukció iránti vágyamból.” Sibitka művei közül érdemes kiemelni a *Tiszta udvar rendes ház* címűt, amely párhuzamba állítható Katharina Roters *Székelyzabar* fotójával: a fiatal alkotó bár ugyanazt a régi házat emeli ki, de frappánsan aktualizálja, ahogyan megjelennek a képen a ma ismeretes szelektív hulladékgyűjtők.

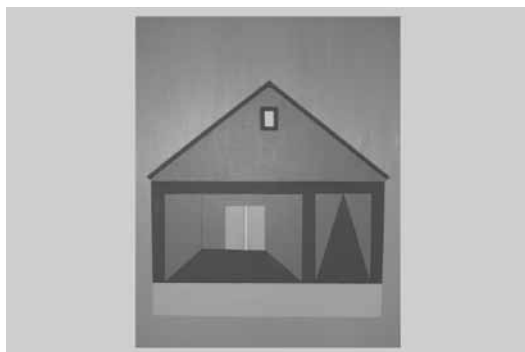
Az említett példákön kívül sok más művész is megihletett az elmúlt időkben a szocializmus építé-

szete, szinte minden évben nyílik olyan tárlat, amely egy-egy új aspektusból foglalkozik vele, és a kutatók körében is egyre népszerűbb a téma. Tavaly előtt a Magyar Építőművészek Szövetsége Kós Károly termében korabeli amatőr fotókból rendeztek autentikus kiállítást *KOCKAHÁZ – A vidék 20. századi háztípusa* címmel, ehhez kapcsolódva pedig bemutatták az egyik legátfogóbb, friss tanulmányokból álló kötetet is, ami azonos címmel jelent meg. Tamáska Máté építészetszociológus évek óta kutatja a vidék építészetét, ebben a kötetben pedig több más történésszel, szociológussal és építésszel együtt összegezte a Kádár-kockákkal kapcsolatos legfrissebb tanulságait.

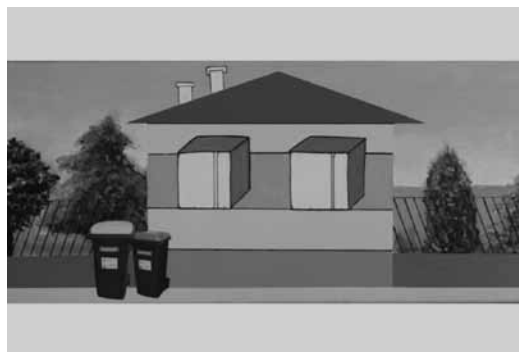
A tavalyi év sem múlhatott el izgalmas kiállítás nélkül a témában: november közepétől december végéig volt látható a *Felforgató művészi reakciók (1973–1977). Birkás Ákos és Rajk László kiállítása* című tárlat az Art Departmentben, amely az épületreflexiókon keresztül mutatta be a két művész ellenállását az előző rendszerrel szemben.

Az egykori és kortárs képzőművészeti alkotások és a legújabb építészeti diskurzusok mindmind azt mutatják, hogy a Kádár-kockák hatása a kultúránkra és identitásunkra máig érezhető.

Népszerűségük a szélesebb közönség körében megmutatkozik a popkulturális utalásokban is, amelyek a legváratlanabb helyeken jelennek meg. Felbukkant hazai divattervező egész kollekcióját meghatározó mintaként; vannak, akik magukra varratják tetoválás formájában; de saját rajongói Instagram-oldalt is kapott már. Bár a kockaházakra a piaci közkedveltség komoly veszélyt jelent, hiszen alacsony áruk és könnyű átalakíthatóságuk miatt nagy számban kelnek el, az új tulajdonosok pedig rendre megváltoztatják eredeti formájukat, amíg ilyen inspirációs forrásként szolgálnak a művészvilág és a közönség számára, addig a feledés legalább nem fenyegeti.

SIBITKA ANNA, Quarantine picture 6 (2020)
Kép forrása: a művész jóvoltából

SIBITKA ANNA, Tiszta udvar rendes ház (2020)
Kép forrása: a művész jóvoltából

PÉCSI GYÖRGYI

Volt, van, lesz (?)

szlovákiai magyar irodalom

Tóth László: Hagyomány és identitás

Tóth Lászlót egyszer tréfásan a szlovákiai magyar irodalom bolygó zsidójának neveztem, mert hogy két-három ország közt élt-költözött ide-oda, miközben természetes anyanyelvi közösségét, anyanyelve nyelvi határait nem hagyta el. Édesapja a felvidéki Révkomárom melletti Izsárol a 2. világháború idején munkát keresni érkezett Budapestre, édesanyját a háború után a deportálást jelentő beneši dekrétumok elől szülei menekítették át. Tóth László Budapesten született, de apja halála után anyja hazaküldi a nagyszülőkhez Izsára, Csehszlovákiába. Pozsonyban kezdi felnőtt életét és költői, írói pályáját, a husáki sötétkorban (1969–1989) azonban egzisztenciája ellehetetlenül, és át(vissza)költözik Budapestre. Lapszerkesztőként dolgozik, könyvkiadót indít és működtet, majd néhány éve Dunaszerdahelyen telepedik le, Szlovákiában. Máshol azt írja, hogy egyformán érzi a magyarországi és a (cseh)szlovákiai magyar irodalmat, amit megint tréfásan cáfoltam, hogy elvileg igen, azonban valahányszor szóba kerül irodalmunk, mindig oda lyukad ki, hogy „de a szlovákiai magyar irodalom...” Most pedig, legújabb kötetében (alcíme szerint *Tanulmányok és esszék a (cseh)szlovákiai magyar irodalomhoz, 2006–2021*) megerősíti, hogy mint magyar író, legalább annyira csehszlovákiai magyar, mint szlovákiai, és persze magyar-magyar, továbbá közép-európai és európai. Szóval fogalmilag nem is olyan egyszerű meghatározni, pozícionálni egy imbolygó határok közt alkotó magyar író pozícióját. De nem Tóth készülékében van a hiba.

(Cseh)szlovákiai magyar irodalom... Csakhogy amint kimondom a politikai országnevet, máris elidegenítő határt húzok, holott éppen azt szeretném, hogy lépjük túl a határokat. Ha pedig egyetlen magyar irodalomról beszélek, úgy tűnhet, mintha a magyarországi irodalom határait (primátusát, kánonképzését) terjeszteném ki. Tóth akceptálható definíciója: „mindvégig geopolitikai értelemben, történetileg-politikailag behatárolt, saját(os) intézményi keretek közt fennálló és adott funkciókkal bíró szerveződésként, afféle segédfogalomként s nem pedig önálló, elkülönített [elkülönülő] értékrendszerként használom, jobb híján a »(cseh)szlovákiai magyar irodalom« megnevezést” – a továbbiakban én is ilyen értelemben használom a kifejezést. Mindenesetre egyszerűbb volt, amikor a határok le voltak zárva, világos volt az irodalom helye, szerepe, szabadságeszménye a politikai és az anyanyelvi hazában (irányába). A rendszerváltozásokkal aztán átrendeződött a világ, de a dilemma nem lett kevesebb, inkább csak sokfélebb, a régi törésvonalakat új törésvonalak váltották fel. (Idézhetjük Markó Béla szellemes bon mot-ját az erdélyi/romániai közállapotokról: „most jobb-e, amikor rosszabb, vagy akkor volt-e jobb, amikor rossz volt?”)

Tóth legutóbbi, esszéket-tanulmányokat tartalmazó könyvének legfontosabb írása a kötetet záró, 2018-ban jegyzett vitairata: *Hagyományfolytonosság – hagyománytörés – identitás. Kérdések és töprengések a szlovákiai magyar irodalomhoz*. Olyan fontos, aktuális és neuralgikus dilemmákat jár körül a jelenkori trendek alapján kirajzolódó szlovákiai magyar irodalom identitás-kérdéskörében, amelyek mellett nem mehetünk el szó nélkül, mint például van-e, lesz-e szlovákiai magyar irodalom, kit tekinthetünk (ki tekinti önmagát) szlovákiai magyar írónak. Tóth, rokonszenves higgadtsággal és körültekintéssel, nyugtalanító kérdéseket fogalmaz meg, és keresi a választ, válaszokat keres.

A vitairat az utóbbi másfél évtized identitástörténethez kapcsolódó tanulmányokból a célszerűen megszerkesztett könyv záró írása, az ezt megelőző esszéi-tanulmányai pedig áttekintő képet rajzolnak a Trianon utáni teljes történetről: nagyportré Szent-Iványi József irodalom- és közösségszervezőről, résztanulmány Forbáth Imréről, Peéry Rezsőről, Szalatnay Rezsőről, Fábry Zoltánról, Grendel Lajosról, korszakáttekintés a „hontalanság éveiről” és az 1969–1989 közti posztsztálinista korról. Tóth László életművének legfontosabb része, tökesúlya – a saját költői, szépírói oeuvre megírása mellett – a (cseh)szlovákiai magyar irodalom, kultúra (és általa is a [cseh]szlovákiai magyarság sorsának a) feldolgozása, dokumentálása, értékméltatása. Mintegy húsz kötet jelzi ez irányú munkásságát az íróinterjúktól, íróportréktól, irodalomtörténeti kutatásoktól a régió színjátszás- és művelődéstörténetén át

a hontalanság éveinek dokumentumgyűjteményeiig. Olyan mennyiségű munkát végzett el egy személyben, ami békésebb világokban intézményeknek is becsületére válna. Tóth László nem rigorózus irodalomtörténetet ír, hanem esszéket, a szó nemes értelmében. Az utóbbi időben mintha erősen megfogytak volna az írói esszék a magyar irodalomban, holott olyan írók emelték rangra, mint Babits Mihály, Cs. Szabó László, Németh László, a közelmúltban Domokos Mátyás, még közelebről Ágh István, Ács Margit vagy éppen Gróh Gáspár. Az írói esszében együtt jár a szakmai pontosság, korrektség, a személyes érdekelttség és a jelenség egészéről alkotott vízió. Tóth László egyben látja a maga tagoltságában és ellentmondásaiban a szlovákiai magyar irodalmat, személyesen érdekelt abban, hogy hiteles és pontos képet rögzítsen róla. Ez utóbbi kötet munkáinak mindegyike a kritikai szemlélet égíse alatt, a valódi értékekben való meggyőződöttség – és egy közösség – védelmében íródott. Ezért is fordul újra meg újra a 20. század derekának három nagy alakjához, az itthon alig-alig ismert Peéry Rezsőhöz, Szalatnay Rezsőhöz és Fábry Zoltánhoz. Az előbbiekhöz, különösen Peéryhez a feledés ellen az értékelés, értékmentés érdekében, utóbbihoz annak problematikusága miatt. Fábryt, a stócsi remetét a szlovákiai magyar irodalom sokáig az intrazigens antifasiszta, antikommunista magatartás, a heroikus helyállás kultikus alakjaként méltatta, hogy aztán '89 után lazán elfelejtse. Sőt, a korábbi hódolatot '89 után az ingerült elutasítás váltotta föl. Turczel Lajos, Tózsér Árpád, Mezey László Miklós korábbi, árnyalt értékelése után Tóth is azzal az igénnyel fordul a százötven éve született Fábryhoz, hogy a kor ellentmondásaiban értelmezze az ellentmondásos Fábryt, mert ahogy az egyoldalú magasztalás, úgy a totális elutasítás is méltánytalan: „magunknak és Fábrynak ártunk a legtöbbet azzal, ha Fábry-értékelésünkben – ki-ki a maga tekintélyét mentve, a más véleményen levők megszólalási illetékességét tagadva – megcsontosodott dogmákhoz, idejétmúlt koncepciókhoz, ne adj Isten, prekoncepciókhoz ragaszkodunk” – írja. Problémacentrikus esszéje akár újrainyithatná a Fábry-pórt – ha lenne fogadtatása, ugyanis születésének jeles évfordulójára lényegében csak szülőfaluja emlékezett meg.

Más okból, de szintén a tisztázás szándéka vezeti, amikor nemzedéktársa, barátja, Grendel Lajos pályájának korai és fogadtatásának kései szakaszához szolgáltat adalékokat, illetve közéleti-publicisztikai írásait, vitairatait, valamint életművének „szlovák” vonalát tekinti át. Grendelről két magyarországi irodalomtörténész is írt monográfiát, egyikük sem figyelt föl arra, hogy Grendelnek nemcsak lefordították egyik-másik művét szlovákra (a *Hűtlenek* regény például előbb jelent meg szlovákul, mint magyarul, Karol Wlahovskynak is köszönhetően), de igen kedvező volt szlovák recepciója, sőt, a szlovákok „saját írójuknak” is tekintik, hovatovább kimutatható a posztmodern szlovák prózával való kölcsönhatás is. A teljes Grendel-képhez hozzátartozna szlovákul írt cikkeinek, interjúinak közreadása magyarul, illetve most már a teljes életmű gondozott kiadása. A teljes életmű ismeretében pedig lehetőség nyílna egy teljesebb, elfogulatlan, előítéletmentes pályakép megrajzolására, amelyhez ezek az irodalomtörténeti, filológiai, kortörténeti adalékok – Tóth László tanulmánya önmagában is egy fél kismonográfia – jelentősen hozzájárulhatnak; főleg az utolsó évtized recepcióját árnyalhatnák.

Csak hogy Tóth a Grendel-pályakép kiegészítését *A debatter (avagy élet a halál után)* című, szenvedélyes védőbeszédével zárja. Mert miközben Grendel prózája egyként méltányolt részévé tudott válni a szlovákiai magyar, a szlovák és a magyarországi magyar irodalomnak és irodalmi kontextusnak, azonközben, különösen utolsó éveiben, megalázó diszkvalifikálásokat kellett elviselnie. „Lefasisztázták és lelíbszték, s kórusban követelte tőle mindenki a maga kánonjának képviseletét, és megbocsáthatatlannak vélték, hogy neki megvolt a *saját* kánonja, amelybe innen is, onnan is sokan belefértek, akik az egyikbe vagy a másikba *elvből* nem.” Az egyik oldal nemzeti szempontból „identitáspolitikai eredetű zavarossága” (értsd: nemzetietlen) miatt utasította el, a másik nem tudta elviselni, hogy tagja maradt a Magyar Művészeti Akadémiának, a róla, a minden magyar néző számára, az MMA-rendelésre készülő portréfilm forgatásához például be sem engedték a stábot egykori egyetemi tanszékére. Mindez halála előtt néhány hónappal történt, mi több, halála után az egyik napilapban megjelent búcsúztatók közé disszonáns hangok is becsúsztak.

Megosztó személyiség lett volna a szenvedélyes vitázó Grendel? – teszi föl a kérdést Tóth László, hogy rögvést megválaszolja: a világ megosztott, amelyben élünk. Szerinte Grendel mindvégig konzekvens volt, „elvei és igazságai szemernyit sem – vagy csak alig-alig – változtak”. Már jóval '89 előtt az irodalmi környezet intoleranciáját kárhoztatta, az írócsoportok közti párbeszéd hiányát, az ízlésdiktatúra ártalmas voltát, azt vallotta, hogy az irodalom „nem tud létezni a különböző írói prog-

ramok, nézetek demokratikus versenye nélkül”. Grendel a 2010-ben megjelent irodalomtörténeti összefoglalójában próbált meg felülemelkedni a már nemcsak a magyarországi, de addigra a szlovákiai magyar irodalmi közéletet is átjáró tragikus meghasadságon, s ahogy várható volt, mindkét tábor kifogásolta könyvét (ámde összefoglaló műve használatban van!).

Tóth László szerint – s ezt többször is hangsúlyozza írásaiban – a magyarországi megosztottság, ideologikus, csoportérdekek mentén szerveződő hasadtság szivárgott át a szlovákiaiba: „Jelenleg a szlovákiai magyar irodalomban is az jelenti a legnagyobb gondot, hogy az ugyanúgy csoportideológiák és -érdekek mentén szerveződik, mint a magyarországi, s egy-egy irodalmi mű, írói életmű minősítése többnyire ezek alapján történik. Aki ezeken kívül esik, illetve alkatilag idegen tőle, hogy menedzselje magát, vagy valamilyen show-műsort szervezzen könyve köré – elveszett ember...” Törések, lázadó elutasítások korábban is voltak, de a rendszerváltozás körüli évekig nem eredményeztek végzetes megosztottságot, „szakmán belül” maradt. Amihez valószínűleg erősen hozzájárult, hogy mindegyik irányzat „gúzsba kötve” próbált meg alkotni, létezni, túlélni a kommunista rendszerben. Mint Tóth László nemzedéke, a hatvanas évek második felében pályára lépő, de az 1968-as Prágai Tavasz leverése után villámgyorsan ellehetetlenített fiatalok, az 1970-es *Egyszemű éjszaka* költői és az 1972-es *Fekete szél* prózaíró-antológia szerzői. Az '56 után induló első modernizációs törekvés (Dobos László, Tőzsér Árpád, Cselényi László, Duba Gyula és az Irodalmi Szemle alkotói köre) után a hatvannyolcasok is bejelentették radikális igényüket a modernizációra. Szükségszerűen szembefordultak az előző nemzedék poétikai eszményével, egy individuálisabb, polgári hagyományra támaszkodó, európaibb horizontú, irodalmibb irodalomban gondolkodtak. Grendel Lajos ekkortájt fogalmazta meg kritikáját Dobos László és Duba Gyula regényeiről, elismerve értéküket, de az új prózaeszmény jegyében már nem tartotta követendőnek azokat. Az *Egyszemű éjszaka* költői pedig olyannyira elhíresültek avantgardizmusokról, hogy már az antológia megjelenése előtt támadások keresztüzébe kerültek. A hetvenes évek második felében a szlovák nacionalizmus generális támadást indított a magyar szellemi élet és művelődés ellen, feljelentések (1978-ban a pozsonyi Irodalmi Szemle évi tíz száma közül hetet jelentettek föl), elhallgatás, belső száműzés, Magyarországra való áttelepülés és megroppant írói pályák jelzik a husáki sötétkorszaknak is nevezett, 1969–1989 közti két évtizedet. A nemzedékből – ahogy Tóth írja – talán Grendel Lajos az egyetlen, aki otthon (Csehszlovákiában) tudta kifutni a pályáját, a nemzedék jelentős életművet alkotó költői Magyarországra menekültek (Varga Imre, Tóth László).

A következő, harmadik modernizációs nekirugaszkodás az Iródia csoporthoz kapcsolódik (Hizsnai Zoltán), illetve az 1990-es évek elején induló irodalomtörténész- és kritikuskárdához (Németh Zoltán, Cseh Zoltán, Benyovszky Krisztián), a nemzedék fellépésével azonban, Tóth szerint, igen erőteljes törés állt be a szlovákiai magyar irodalom folytonosságában. „Mára azonban az is eldőlt, hogy ez volt az utolsó nemzedék, illetve kirajzás a szlovákiai magyar irodalomban, mely még a korábbi felfogásban és struktúrák szerint értett és értelmezett nemzetiségi (kisebbségi, határon túli) irodalmi keretek között nevelkedett, [...] Amely nemzedék... (szinte) teljesen szembefordult a korábbiakkal, sokáig egyértelműen – s elvből – tagadva a (cseh)szlovákiai (kisebbségi) magyar irodalom létét, és egy-két író – főleg Tőzsér Árpád és Grendel Lajos és az irodalomtörténész Turczel Lajos hangsúlyozott – kivételével elhatárolta magát annak korábbi alkotóitól és hagyományaitól, akiket és amelyeket – sok esetben tudomásulvételre vagy említésre méltónak sem érdemesítve – sietve kívül helyezett a maga állította kánonokon.” – Igen, ennek a fölismerése a legfájdalmasabb Tóth László számára. Egész élete a teljes szlovákiai magyar irodalom értékeinek a védelmében, megőrzésében, továbbadásának tevékeny hite jegyében telt, s most, úgy tűnik, nemcsak Fábry Zoltán meg a népiesek lettek kialakbólítva a vállalható hagyományból, hanem néhány kivétellel mindenki, beleértve saját nemzedékét, köztük magát Tóth Lászlót is.

A '89-es rendszerváltás után fellépő kisebbségben élő, határon túli írónemzedékek nemcsak Szlovákiában fordultak szembe radikálisan mindazzal, ami a kisebbségi túlélési technika stílusa, formája és modora volt, hanem, teszem hozzá, Erdélyben, Romániában is. Az elhíresült Transzközép nemzedék (Sántha Attila, Orbán János Dénes) a szlovákiaiainál is harsányabb, izgágább és látványosabb módon utasított el mindent, amit a kisebbségi sors kisebbségi irodalmi örökségnek vélt. Faludy Györgyöt meg Rejtő Jenőt magasztalták, totális szabadságot akartak, elutasították a kisebbségi szerepet és el a Magyarország utáni sóvárgást, az irodalom szakralitása, elitizmusa helyett a populizmust és a nyelvi profanizmust vallották. A kilencvenes évek végére, a kétezresek elejére

azonban elhalkult, erejét veszítette a harsány radikalizmus, a transzközepesek konszolidálódtak, olyannyira, hogy egyéni írói életművükben kirajzolódni látszik egy új Erdély- vagy székely mítosz, és rendre megvallják, hogy örülten fontos számukra Erdély, és megerősödött erdélyi magyar identitásuk (bárha nagy számban Magyarországon élnek is). Amennyire érzékelem, a magyarországi megosztottság, hasadtság valamennyire az erdélyi (tehát a jelenleg is Romániában élő) magyar irodalmi közterekbe is beszivárgott, de korántsem megosztó hatással, ellenkezőleg, azt tapasztalom, hogy kifejezetten törekednek a toleranciára, a más értékrend jegyében született értékek elismerésére (kivéve a gyevi bírót, természetesen, mert a világ nem tökéletes, de trendről beszélek). Az ideologikus, teoretikus kategorizálás, a hasadtság Magyarországon/ról gerjed.

Ilyesfajta konszolidáció – Tóth László helyzetjelentése szerint – a rendszerváltozás után induló szlovákiai nemzedék(ek)nél nem történt, ellenkezőleg. Tulajdonképpen ezt a kérdéskört járja körül Tóth a *Hagyományfolytonosság...* című vitáiratában.

[SZÉLJEGYZETEK A VITAIRATHOZ]

Tóth László azt írja, hogy már a nyolcvanas években úgy érezte, hogy a jövő legfontosabb kérdése az identitás lesz. A Trianon utáni magyar irodalmak megnevezése, önmegnevezése, identifikálása mindig is problémás volt, egyszerre három-négy szempontot kellett egyeztetni: a határon túli magyar irodalmak önmeghatározását, politikai államuk/hazájuk meghatározását és Magyarország hivatalos és nem hivatalos meghatározását, amelyek a kommunista rendszerek idején különösen megterhelődtek ideológiai, politikai jelentéssel. Esszéjében Tóth 1918-tól (1920-tól) a jelenig tekinti át a szlovákiai magyar irodalom főbb szervező erővonalait, a legújabb korszakhatárnak az 1989-es rendszerváltozások évét tekintve, illetve – Bányai János meglátását elfogadva – még újabb korszakhatárnak a 2000-es évet. Nagyon leegyszerűsítve, körülbelül az ezredfordulóig létezett, működött az, amit szlovákiai magyar irodalomnak nevezünk, Tóth meghatározása szerint: „A (cseh)szlovákiai magyarságot egyfelől mint politikai, másfelől mint »élmény«-közösséget fogtuk fel [a Filep Tamással közösen írt művelődéstörténeti munkájára utal – P. Gy.] [...], vallva, hogy »közösséget közös élmények kiváltotta egységesítő folyamatok hoznak létre«, (cseh)szlovákiai magyarnak tételeztük »mindazokat a személyeket, személyiségeket, akik valaha is e közösség tagjai voltak (akár csak bizonyos történelmi periódusokban), és e közösség kultúrkörébe tartozónak vallották magukat, [...] tehát mindazokat, akik részt vettek (vesznek) a (cseh)szlovákiai magyar kontextusban«.”

A rendszerváltozás, a kétpólusú világrend összeomlása után radikálisan átrendeződött a világ. 1993-ban Szlovákia önálló országgá vált, megnyíltak az országhatárok, elindult egy erőteljes mobilitáció/migráció, átrendeződött a kulturális intézményrendszer. A korábbi államközi egyezmények szigorú keretek közt szabályozták a cserekapcsolatokat (például közös könyvkiadás), a határok lebontása után ezek az államközi kapcsolatok megszűntek. A rendszerváltozás utáni első években több irodalmi lap és mintegy tíz könyvkiadó is alakult (Kalligram, Madách-Posonium, Lilum Aurum, AB-Art, Nap), s úgy tűnt, regenerálódik a régió. Tóth László szerint azonban 2012–2013-ban a hatalomra került Fico-kormány intézkedései gyakorlatilag a magyar kiadók teljes gazdasági kivéreztetését, anyagi ellehetetlenülését vonták maguk után. Az évtized elejére nemcsak a könyvkiadói, de a magyar nyelvű irodalmi és nem irodalmi lapstruktúra is fölszámolódott – bár könyvek azóta is jelengetnek meg, nem töltik be szellemi centrum szerepüket. Felszámolódott a kilencvenes években még jól működő könyvesbolti hálózat is, sem a szlovákiai, sem a magyarországi könyvekről nem tud tájékozódni a szlovákiai magyar (az egyetlen megmaradt magyar nyelvű napilap erősen irányzatos), sem hozzájutni, sem megvásárolni nem tudja azokat. Tóth részletesen ismerteti ennek a rendkívül szomorú összeomlásnak a folyamatát. És nyitva marad a kérdés: kiszámíthatóan működő intézményi stabilitás nélkül, „élményközösségként” fönn tud-e maradni egy nyelvi közösség, ha szellemi kapcsolódási lehetőségei beszűkülnek. És kérdés, ha a politikai haza kifejezetten akadályozza a kisebbségi-nemzetiségi intézmények strukturált működését, kinek, hová lehetne „delegálni” a mecenatúrát?

A személyes életekben azonban szabaddá vált az út Budapest felé is, meg a nagyvilágba is – örömmel üdvözlöttük, hogy a fizikai határok megszűnésével a szellemi határok is eltűnnek, lassan természetessé vált, hogy bárki bárhol publikálhat, megjelenhet – s végre integrálódhat a magyar irodalom. Az integráció az élő, illetve különösen az új nemzedékek esetében szerintem megtörtént,

de retrospektívan nem. Tulajdonképpen újra kellene írni a 20. század magyar irodalmának történetét, fölszámolni a határon túli irodalmak „csatolmány” (Markó Béla) jellegét és minősítését, ehhez pedig valószínűleg szükség lenne olyasfajta előtanulmányok sorára, amilyen Láng Gusztáv Dsidamonográfiája, amelyben Láng elhelyezi Dsida életművét a magyar-magyar irodalmi folyamatokban is (Nyugat-nemzedék), és betájolja erdélyiségét is. (Ilyesfajta integrációt próbáltunk a *Magyar irodalmi művek 1956–2016* című lexikonunkban megvalósítani azzal, hogy a műveket megjelenési helyüktől függetlenül, időrendben tárgyaltuk – a szerkesztőbizottságnak Tóth László is tagja volt.)

Az én felnötté válásom, szocializáció a hetvenes–nyolcvanas évek fordulóján történt, akkor még lázadásnak minősült, és gyanakvás övezte az irodalmárt, ha határon túli irodalom iránt érdeklődött. A rendszerváltás után aztán kopásnak indult a határon túli figyelmem, részint tudatosan – nem a „származási hely” fontos, csak a szöveg maga –, részint akaratlanul, a dolgok, jelenségek logikájából következően. Az új, az utóbbi egy-két évtizedben pályára lépő írók, költők szövege alapján, csak a szöveg alapján elég nagy arányban nem tudnám visszaazonosítani a szerző geopolitikai identitását. A próza (szituáció, nyelv) könnyebben elárulja magát, a vers elrejtetheti. Eleinte úgy gondoltam, hogy ez egyértelműen jó, végre a határon túliak nem határon túliként, hanem jelzők nélküli magyar íróként szólalnak meg. Aztán be kellett látnom, amire Tözsér Árpádot idézve Tóth is emlékeztet, hogy a „törésvonalak többé nem a határok mentén jönnek” létre, hanem a kánonképző írócsoportok között, illetve azt is, hogy bármelyik csoport írójában, költőjében föltűnhet a lokális jelleg, többnyire individuális létélményként, és szerényebb arányban érezhető mögötte az említett értelemben vett „élményközösség”.

Az 1989 után szocializálódó, pályára lépő újabb nemzedékek tapasztalata egészen más, hangsúlyozza Tóth, mint a régieké. Már nem a bezártságban, kényszerközösségben szocializálódnak, hanem a szabad mobilitásban, „mindazon kötöttségek és gúzsok nélkül, amelyek addig képletesen is, valószínűleg is szűk határok közé szorították. [...] Az 1989 után felnőtt, illetve született nemzedékek világlátását, világérzékelését pedig természetesen már ezek az új tapasztalatok, megváltozott életlehetőségek és –stratégiák is igazították. [...] nem lehet nem észrevétlenül hagyni, hogy ha létezett is valaha a történelmi kényszerek hatására kialakult szlovákiai magyar közösségi identitás, ha bizonyos szempontból s értelemben – legalább nagyrészt – integráns vagy koherens egységnek, képződménynek tekinthetjük is a szlovákiai magyar irodalmat, ez most változóban, lehet, megszűnőben is van.” A Trianon után Csehszlovákiához csatolt magyar terület azt megelőzően nem képezett regionális egységet (Pozsony és Kassa Budapesten keresztül érintkeztek), meghatározó kulturális hagyománya nem volt, ezért is beszélhettek a „semmiből indulásról” Turczel Lajosék. A Trianont követő száz évben hatalmi-politikai kényszer következtében jött létre egy regionális (cseh)szlovákiai magyar közösségi identitás, intézményrendszer és irodalom – s amint a közösségként működés kényszere megszűnt, a szlovákiai magyar (irodalmi) *mi-tudat* is olvadásnak indult. Elvileg azt mondhatnánk, hogy a szlovákiai magyar irodalom végre az egyetemesben találja meg önmagát. Csakhogy a tapasztalat szerint, mondja Tóth, ez az egyetemeshez kapcsolódó modernizációs folyamat úgy ment végbe a nyolcvanas évekkel kezdődően, hogy megszakította kapcsolatát a korábbi hagyomány igen jelentős részével. Egy áttekintésében Németh Zoltán (*A felvidéki magyarság a 21. században*, 2019) azt írja, hogy a magyar irodalomban az 1970-es években a posztmodern fordulattal történt paradigmaváltás (Mészöly, Esterházy, Nadas, Tandori, Oravecz, Kukorelly, Kovács András Ferenc – viszont például Szócs Gézárt nem említi, jöllehet a posztmodern szövegalkotás virtuóza), amelyhez 1989 után felcsatlakozott a szlovákiai magyar irodalomnak az a része, amely minőségi irodalom: „Az 1989 utáni időszakban a szlovákiai magyar irodalom legjelentősebb alkotásai mind valamilyen módon köthetők ehhez a fordulathoz, eltérő poétikai szinteken, nyelvi regisztereken, de kapcsolatba kerültek a posztmodern szövegalkotási technikákkal és más posztmodern szövegekkel.” Németh a megelőző generációból mindössze Grendel Lajos regénytrilógiáját és Tözsér Árpádnak a kilencvenes évekre elért posztmodern konzervativizmusát említi, a jelenkori fiatal (posztmodern) szerzőket viszont széles spektrumban sorolja, de például a hatvannyolcas nemzedéket teljességgel említetlenül hagyja. Nyilvánvalóan személyes sérelme is Tóth Lászlónak nemzedéke negligálása, de nem kevésbé sérelmes maga az elv, hogy ugyanis mindaz, ami nem kerül kapcsolatba a posztmodern szövegalkotással, ab ovo anakronisztikus, meghaladott, érdektelen, provinciális, nem minőségi – tulajdonképpen mindazon írói életművek, amelyek a szlovákiai magyar „élményközösség” ihletében íródtak (a példaként hozott Dobos László, Duba Gyula, Gál Sándor, Kulcsár Ferenc neve mellé vitán felül oda kell tennünk Tóth László nevét is). A (legfontosabb) kortárs

szlovákiai magyar írók legfontosabb kötetei a Kalligram Kiadónál jelentek meg, írja Németh. Valóban példa nélküli, hogy egy határon túli kiadó igen rövid időn belül az összmagyar irodalom kétségtelenül meghatározó, kánonképző erővel bíró szellemi centrumává váljon. Emlékezetem szerint a Kalligram a kezdeti években törekedni látszott az értékpluralizmus reprezentálására, de rövid időn belül radikálisan eltolódott az irányzatosság irányába. Kiváló kisebbségtörténeti, honismereti, néprajzi könyvei, sorozatai pedig mintegy hitelességi, legitimációs fedezetet biztosítottak az irányzatos szépirodalomnak (és az irodalom teoretikusainak). Korántsem részletkérdés, hogy a Kalligram miként tudta megteremteni az igen jelentős működésének a pénzügyi fedezetét, és/vagy hogy a konzervatív írócsoport ezzel párhuzamosan miért nem volt képes erőteljesen megszervezni a maga intézményes fórumait. (Amúgy pedig a 2010-es években a pozsonyi Kalligram könyvkiadó is beborult.) Mindenesetre a szlovákiai magyar irodalmi életben a közel két évtized alatt felgyülemlett indulatok, érték-, érdekek- és ideológiai különbözőségek odáig feszültek, hogy 2019-ben a Szlovákiai Magyar Írók Társaságából kiváltak a (hogyan is mondható?) posztmodernnek, s új társaságot alapítottak. (A Magyar Írószövetségből 1986-ban a Tiszatáj-ügy, majd 2004-ben a Döbrentei-ügy miatt léptek ki nagy számban írók, ez utóbbiak többnyire azok voltak, akik korábban, 1997-ben létrehozták Szépirodalom Társaságát.)

Tóth László sokféle nézőpontból próbálja megérteni és értelmezni, mi és miért történt úgy, hogy a jelenlegi legerősebb kánon képtelen elfogadni, közvetlen előzményének tekinteni a (cseh)szlovákiai magyar irodalom korábbi hagyományait. De – ha jól értem – azért nem tudja, akarja elfogadni az új nemzedéknek a régi, élményközösségi hagyományhoz való viszonyulását (tagadását), mert Tóth számára az élményközösség evidencia és axiomatikus érték. Egyetértőleg idézi Alabán Ferencet: „egy nemzeti közösség elsősorban hagyományaiban fejezi ki önazonosságát”. Csakhogy a rendszerváltozással a történelmi kényszerben egyben tartott közösség kohéziója megrendülni látszik. A rendszerváltozás után kinyílt a világ, megszűntek a kényszerítő körülmények, amelyek „élményközösségé” szervezték a szlovákiai magyarságot, de mivel természetes, századokra visszavezethető kohéziója nem volt (persze, nem egyetlen okra visszavezethetően), az új, mobil nemzedékek közösségi kötődése, identitása meggyengült. Alabán szerint: „A régebbi, eredendően szintézisre irányuló eszmeiség átértelmeződése látszik felbomlani. A teret nyert posztmodern szellemiség szempontjából valóban lényegtelenné válhat az önazonosság megőrzésének – az egyéni és kollektív identitásnak – összehangolására tett kísérlet, [...mert a] választható identitások szétszóródnak a nyelvben, és minden érvényességi igény valójában az adott diskurzus függvényévé válhat.”

Az utóbbi egy-két évtizedben pályára lépő nemzedékek számára az identitás másodlagos jelentőségű, állapítja meg Tóth, nagyobb teret hódít az identitásnélküliség vagy a különböző hibrid identitások. Föltehető a kérdés, szlovákiai magyar írónak tekinthető-e, aki Budapesten, Bécsben, Isztambulban vagy éppen Dél-Amerikában él – ha létérzékelésében, léttapasztalatában esetleges az eredet? Ha Szlovákiában él, de magyarul és szlovákul is ír, netán szlovák szempontból közelít történetéhez, vagy akár tulajdonnévének használatában is megvalósítja a nyelvi multikulturalitást (Gužák Klaudia, Catalina Bianchi). Ez az imbolgó identitás természetesen nem szlovákiai magyar specialitás. Thomka Beáta olvasói tapasztalatai szerint lényegi változás történt az utóbbi évtizedekben a külföldi regényirodalomban. Azáltal, hogy a népmozgás globális méreteket öltött, a migráció s ennek következtében az identitás dilemmája oly mértékű kulturális tényezővé vált, hogy a korábbi nagy – olasz, francia, spanyol, orosz – irodalmak kortárs írói iránt lanyhult a nemzetközi érdeklődés, miközben a migráló, nyelvet, kultúrát váltók ismertté váltak. Tóth László hasonló következtetésre jut, Stuart Hillt idézi, aki szerint a mai kor emberének nincs „rögzült, lényegi vagy folytonos identitása”, „aszerint formálódik és alakul, ahogyan a minket körülvevő kulturális rendszerek reprezentálnak és megszólítanak bennünket”, meg Zygmunt Baumant, aki napjainkat a „folyékony identitás” korának nevezte.

Meggondolkodtató fölvetése Tóth Lászlónak, bár a lehetséges választól mintha maga is megriadna, hogy ugyanis a kulturális hagyománytól való elfordulás, a csoportidentitás meggyengülése a „népességfogyásban (elvándorlás, asszimiláció) megnyilvánuló erózióval is összefügghet.

Tóth László demográfiai statisztikákra hivatkozva írja, hogy Trianon óta, de főleg a kétezres években a határon túli magyar közösségek közül a legnagyobb népességvesztést a (cseh)szlovákiai magyarság szenvedte el, csak az utolsó két évtizedben több mint százezres a magyarság fogyása, 1980-ban 559 ezer volt, 2021-ben 380-400 ezer körüli lehet a lélekszáma. Nagyon súlyos veszteség, de – teszem hozzá – a volt Jugoszlávia területén ennél is nagyobb arányban zsugorodott a magyarság. Az 1961-es, közel 450 ezres létszám a kilencvenes évek háborús sorozatai alatt és azóta becslések sze-

rint jelenleg nem éri el a 200 ezret, ezen belül a csak Szerbiában élő magyarság létszáma csökkent a legnagyobb mértékben, körülbelül 66%-kal. (A volt Jugoszlávia két másik utódállamában, Szlovéniában és Horvátországban élnek alkotók, megjelennek, de jelenlétük az egyetlen, a *magyar irodalomban* észlelhetetlen.) Napjainkban pedig – ezt Tóth László még nem is sejtette – a 140 ezer körüli kárpátaljai magyarság veszteségei lehetnek hasonló arányúak. Romániában a jelenkori népszámlálási becslések szerint a magyarság száma meghaladhatja az egymilliót. (Antall József miniszterelnök nemes elkötelezettségét, hogy tizenötmillió magyar miniszterelnöke kíván lenni, már 1990-ben is csak szimbolikusan lehetett értelmezni.) Tóth László aggodalma nem alaptalan, hogy ugyanis „a szlovákiai magyarság tud-e még, kíván-e még közösségként létezni, és nem indult-e bomlásnak máris? [...] s nem ennek a bomlásnak a jegyeit hordozzák-e azok a jelenségek, amelyek irodalmában, irodalmi életében, különösen évtizedünkben, napjainkban pedig kiváltképp egyre erőteljesebben mutatkoznak meg, s könyörtelen szembenállásokká látszanak merevedni?” (Mindenesetre érdemes volna áttekinteni, hogy a többi határon túli [és inneni] magyar irodalom új nemzedékeinek a műveiben mennyire észlelhető ama élményközösség, „az egyéni és kollektív identitásnak összehangolására tett kísérlet”).

Amiben én nőttem fel, az már nincs – állapítja meg Tóth László rezignáltan. Mint Molnár Tamás *Én, Symmachus* című filozófiai esszéjében a római antikvitás egyik utolsó tanúja: látja eszményeinek hanyatlását, és a szent hagyomány nevében emeli fel szavát a gyors szellemi reformok, átalakulások ellen.

S hogyan tovább? Tóth szerint szlovákiai magyar irodalomról a jelenben nem, csak a múltra vonatkoztathatóan beszélhetünk. Várhatóan Szlovákiában változatlanul lesznek/maradnak bizonyos intézményei az irodalomnak, de az írók műhelyei kevésbé korlátozódnak Szlovákiára/Felvidékre, „azok elvileg a magyar nyelvterület egészén szétszórva is megtalálhatók (elképzelhetők) lesznek majd. És végül Pozsony és Kassa ismét közelebb kerül(het) Budapesthez, mint egymáshoz – akár csak 1918 előtt, s szemben az 1918–1989 közötti évtizedekkel.” (*Magyar Napló*, 2022)

BERETI GÁBOR

Ferencz Mónika:
Búvárkodás haladóknak

Scolar, 2021

kritika

BERETI GÁBOR (1948) Miskolc

Amikor évtizedekkel korábban lírafordulatról (és prózafordulatról) olvashatott a közönség, s láthatuk, hogy az esztétikai tájékozódás korábban olyan megkérdőjelezhetetlen sarokkövei erodálódnak, mint az élményforrásokat keretező tértrópusok és időviszonylatok strukturális rendje, érdeklődéssel fordultunk a művészetek kibontakozó új és újabb irányokat ígérő lehetőségei felé. A múlt század hetvenes éveiben, valószínűsíthetően a globalizálódás térnyerésével lassan halványodott s végül kimúlt a modernitás korszaka, miközben egyre erősödött és emelkedett fel a posztmodern szép, új világa. Ha a lírát a nyelv művészet kitüntetett médiumának tekintjük, s a nyelv szerepének a változások során történő felértékelődésére figyelünk, láthatjuk, hogy míg a modernitásban a hagyományhoz, a nemzeti vagy osztályközösséghez, az individuumhoz kötődő teoretikus igényű önreprezentáció a költészet domináns létmódja, addig a nyelviség felértékelődése mindezekkel szemben a posztmodern nyelvi játékoságban feloldódó ironia mintázatait hozza létre. Ám az ironiaként kiteljesedő ars poeticákban az önreprezentáció óhatatlanul kiüresedik. Ugyanakkor egy idő után a föl-erősödő kritikai olvasás a költői élményből fakadó önkarakterizációt ismét igényelni kezdte. Ezek a nyelv médiumán belül zajló folyamatok a karakterizációs és a metapoétikus irányok közötti konfrontációt eredményezték. Így ma, egy újabb évtizeddel a hátunk mögött immár a posztmodern sorsának alakulását latolgathatjuk: kísérletező kedvű alkotóink a kihívásokra munkáikkal vajh milyen, a posztmodern követő eszme(történet)i és líratechnikai megoldásokat, nóvumokat mozgósítanak? E mai, kísérletezésekre ösztönző változások és változásokat indukáló kísérletezések egyik figyelemre méltó szereplője Ferencz Mónika, aki *Búvárkodás haladóknak* című, második verskötetével joggal vonta magára a figyelmet.

Mivel a kötetben mind a modern, mind a posztmodern hatásai érezhetők, első pillantásra akár azt is vélelmezhetnénk, hogy a kötetet a rendezetlen-

ség strukturálja. Innen nézve a *Búvárkodás* akár a posztmodern ironizálás egy kései leágazásának is tűnhet. Ezt látszik igazolni a versanyag ömlesztett, ciklusokat nélkülöző kínálata, számos, a posztmodernre hajazó verseléstechnikai megoldás, mint például a verscímek hol nagy, hol kis kezdőbetűs (nem igazán eredeti) alkalmazása, vagy tán a meghökkentés vagy az újító kedv hatására egy-egy helyütt a szövegbe szőtt rovásírás szerepeltetése (*rúnajelek közé; ahogy merülsz;* vagy a 28. oldalon a vers címe). Itt jegyzem meg, hogy azok számára, akik nem ismerik ezeket a jeleket, szerepeltetésük csupán illusztratív funkcióval bír, nem segít az értelemadásban. Másfelől azonban a kötet anyagában olyan munkákkal is találkozhatunk, amelyek a modernitásban alkalmazott megoldásokkal élnek, mi több, amelyek a verselés hagyományvilágából merítenek. Ilyen az érdekes, mert egyszerre újító

kedvű, szokatlan, hiszen női neveket sorjáztató sorait a klasszikus shakespeare-i szonettformába rendező *a kirekesztettek szonettje* című vers. A női nevek és a verscím összekapcsolása a kötet munkái között hangsúlyosan jelen lévő feminista attitűdre utal. A kötet számára gyakran kínálnak témát a női sors több ízben is előforduló attribútumai. A már említett kirekesztettségérzés mellett megjelennek a párválasztás és a párkapcsolat ismét csak negatív felhangú témái („vissza- / fordulok, / és ráébredek, sosem lesznek menyasszony, / ezért a fájdalom talán nem is múlik el soha” – *az uszonyok árnyékában*), az önmagának szebb sorsot remélő nő alakja („Képes társ nélkül leélni egész életét.” ... „de nászútját már gyerekkorától kezdve égi- / testekkel tervezgeti” – *az új nő*), az öregedés élménye („Minden éjjel meghasad egy öreg nő álma, / és kirepül belőle egy madár” – *Minden éjjel*), a gyermekkor emléke, ahogy a gyermek utáni vágy is („Áll a nő a téren és vihart kavart. / A fröccsöntött műanyag játékokat / leveri az úmenti bódékról”; „míg a gyermek, akiről oly gyakran álmodik, / szalvétát terít arcára, mert nem akar / többé villámokat látni” – *aki vihart kavart*).

A fentiekhez hasonló az álom élményvilága köré gyűjtött verscsokor. Bár több verset szentel a témának, s ezek nagyjából egymás mellé kerülve egy blokkot alkotnak, érdekes, hogy ciklusba mégsem szervezi őket. Ennek egyik oka lehet az első, a *Hátam mögött dél* című kötet szerkezeti adottságait meghaladni kívánó szándék, mint ahogy az előző kötetben már megkezdett s az auratechnika kiteljesítéséhez vezető „konfrontációs” verselési-technikai kísérletezések felvállalása is. Ez utóbbi módszer pedig nem a témák, a narrációs kötöttségek mentén keresi a (poszt)(modern) világ lírai megjelenítésének lehetőségét, hanem inkább a kísérletezések útját választva az artisztikum hívását követi. Ezekben az esetekben a műbe zárt nyelv egyben ön maga metaforája is, így olyan nyelvként, textusként jelenik meg, amely elsősorban nem primer identifikációs mintákat kínál, hanem a mű látszólag egymástól akár mondatokként is elkülönülő valóság-reprezentációit. Amelyeket az olvasás során megképződő másodlagos értelemmezőbe utal, hogy aztán ott, az aurában váljanak egymás számára poétikai effektusokká. Ahogy fentebb a karakterizációs és a metapoétikus ars poeticák közötti ellentéteket említve már jeleztem, mindennek a szövegtől való elidegenítő hatása is van, sőt, akár ahumánus tendenciák előtérbe kerülésének is kedvezhet, ám ugyanakkor a maga külső, kvázi élmény- és belső értéktranszcendenciával bíró polaritásával az organikusságnak azt a kialakuló lehetőségét is felkínálja, hogy a múlttal és a jelennel együtt a *megéledő*, a *létrehozandó* konstituálja a költői nyelv önreprezentációs referenciáját.

Ahogy az első kötet szemlézésekor a nézőpontszóródás alkalmazását tartottam a kötet figyelemre méltó erényének, úgy e mostani gyűjtemény legfőbb hozadékának az artisztikum irányába történő elmozdulást látom. S ahogy mindezt a markánsabb önreflexív retorika, a személyesebbé váló megszólító beszédmód segíti, és ahogy az új hangot a közösségi, a társadalmi felé történő tárgyválasztás támogatja. De számos egyéb, egymást erősítő szövegalkító impulzus is összefogottabbá teszi a textust. Ilyenek szerzőknek a rokon kortárs törekvésekre nyitott adaptációs gesztusai, gondoljunk akár Borda Réka *Hoax* című kötetéből a *csillagközi lombhullatók* frappáns szókombinációjának átvételére, amely, úgy tűnik, artisztikus ereje révén mintaadó hatású az útkereső kortársak körében. Itt: „Nem tartozom neked mostantól semmivel, / csak a lámpafénynek és a lombhullatóknak / tartozom” (és *gleccserfehér*). De gondolhatunk a saját első kötetéből származó, valószínűleg a folytonosságot érzékeltető vendégszövegre is: „és annak is muszáj

megszületnie, / aki a becsapódás következményeként fogant. / Tudom, merre van észak és merre van dél” (*Bejárod az összes emeletet*). Ahogy aligha hagyhatók figyelmen kívül a kötet tematikáját átható Fehér Renátó *Holtidény* című kötetéből, főleg a *Talasszofóbia* című versére hajazó reminiscenciák sem. Fehér Renátónál: „A mélység húz, ha nem mindjárt csalogat” ... „Adagnyi levegővel [létünk] elműködtetése magabiztosan vállalható”. Itt: „11 034 méter mélységű tavakban kell úszniuk / azoknak, / akiket gyermekként nem szoktattak hozzá / a természetes fürdővizekhez” (*a vízbefúltak*).

De találkozhatunk a kötet artisztikumát gazdagító, első pillantásra alig észrevehető poétikai felhangokkal is. Korábbi kritikájában Lapis József egy ilyen, a *lényeges szavakat keresve* című, a konkrét vonatkozásokon túli, allegorikus műre hívja fel a figyelmet. Ebben Ferencz Mónika a beszéd monoton, számítógépes dialektusában, a kulcsszókeresés technikájával idézi elénk, hogy „A keresett kifejezés (vándorgalamb hangfel- / vétel) egyetlen dokumentumban sem találha- / tó meg”. Merthogy, világosítja fel az olvasót Lapis József, a vándorgalamb egy kihalt faj. Tehát amit a költő elhallgat, a kritikus olvasatában azt fejti fel, és onnan tárja elénk a vers releváns jelentésrétegeit. Az ökológiai veszteség tényét, a nyelv valóságalkító képességét, szavainknak a múltat őrző, az emlékezetben pótolhatatlan szerepét, s hogy a *világ szövegszerű, és akkor tűnik el belőle végleg valami, ha már a diskurzusnak sem lehet a része*.

Jómagam is találtam a kötetben hasonló, az olvasat számára feladatot kínáló búvárkodnivalót. Bár nem a rejtőztetést tartom az esztétikumképzés legcélravezetőbb módjának, két esetet mégis felhozok. Az egyik a már említett 11 034 méter mélységű tavakról szóló szövegrész, amelyben költőnk anélkül, hogy a föld legmélyebb pontját, a Mariana-árkot nevének nevezné, verse konnotációs erejével legnagyobb veszélyként ember és természet összhangjának a megbomlását aposztrofálja.

A *Búvárkodás* egy másik latens, ugyanakkor talán leginnovatívabb gesztusa a kötet egyik performatikus, különleges installációja. Tudniillik a tartalomjegyzék összeolvasott verscímei egy önálló verset adnak ki. A kötet szerkezetét így ehhez a rejtett vers soraihoz való, alkalmazkodó viszony uralja: „A könnyűvérű fák / és gleccserfehér / rúnajelek közé / Bejárod az összes emeletet / a vízbefúltak / és a közöny kolostorán át / a lényeges szavakat keresve / Remélve, hogy egy ponton / kitisztul minden / a világ elcsendesedik, és / mélytengeri hangon felcsendül / a kirekesztettek

szonettje / A széthulló szólamokból / pedig / megszületik / az új nő / aki vihart kavár / a tudattalan vákuumjában / (rúnajelek) / Minden éjjel / képzeletbeli szavakról álmodik / és rólad / ahogy merülsz / tovább / rendet tenni / sötét / üvegek / és párbeszédetek között / mielőtt lepihennél / az uszo-

nyok árnyékában / a hófödte hullámok alatt". Ha áldozatkész bűvárként a felszínre hoztuk ezt az installációt, a verscímek és a hozzájuk rendelt versek az értelmezés új lehetőségei számára nyitnak ablakot. S akkor lehet, hogy Ferencz Mónika kötetének ez a legeredetibb attrakciója.

DEVESCOVI BALÁZS

Rosti

(Szerkesztő: Fisli Éva, Lengyel Beatrix)

Magyar Nemzeti Múzeum, 2021

Azidőben Klette, majd Keleti, illetve Kelety Gusztáv azon túl, hogy olajfestményen örökítette meg 1858-ban a később nevéssé váló, akkor tízéves tanítványát (*Eötvös Loránd ifjúkori arcképe*, Magyar Nemzeti Galéria), feltehetőleg az 1850-es, 1860-as években talán diákja apjának, Eötvös Józsefnek kérésére egész akvarellsorozatot készített a báró svábhgyi villájáról és környezetéről, ahol az Eötvös család és részint Trefort Ágoston családja az év melegebb, körülbelül május és október közti időszakát szokta volt tölteni.

A nagyközönség által kevésbé ismert és egyelőre teljes egészében fel sem kutatott vízfestmények, amiknek javát a BTM Kiscelli Múzeum – Fővárosi Képtárban, egy vagy két képet pedig a MNM Történelmi Képcsarnok gyűjteményében őriznek, továbbá részben jelenleg ismeretlen helyen lappanganak vagy elvesztek, több okból is figyelemre méltóak. A képek a jeles romantikus tájképfestőtől elvárható módon a szó szoros értelmében önmagukban remek műalkotások. Másodsorban érdemes jelezni, hogy vedutaként, azaz városábrázolásként jelentősnek mondhatók, hiszen a 19. század második fele első éveinek budai hegyvidékét, a Svábhgyet, illetve a háttérben olykor az innen elének tároló lélegzetelállító fővárosi panorámát láthatjuk rajtuk. Városábrázolásként, a Hegyvidék bemutatásaként egyben természetesen helytörténetileg is számottevő információt hordoznak az akvarellek, érdekes rajtuk a még alig háborított erdőket és réteket, másrészt a már ekkor megépült épületeket (az Eötvös-villa és a Karthausilak mellett a Szent László-templomot érdemes megemlíteni) szemügyre venni. Végül, de nem utolsósorban pedig hadd irányítsam a figyelmet a képeken látható figurákra, hiszen a mezei munkások és vadász mellett a sorozaton visszatérő személyekként az Eötvös szülőket: Józsefet és Rosty Ágnest, valamint

gyerekeiket: Ilonát, Jolánt, Lorándot és Mariskát láthatjuk, és így Magyarország a kiegyezést követő oktatási és kultuszminiszterének polgári családja nyári mindennapjaiba pillanthatunk be, a gyerekek kertbeli foglalatosságát, játékát látjuk, vagy ahogy szamaragolnak.

Csengeryné Nagy Zsuzsanna, az akvarellekről a *Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve* 1., 1970-ben megjelent számában olvasható tanulmányában a képeket egy történetre felfűzve rendezve mutatja be, és a műalkotások sorrendbe történő rakása mellett cselekvényesítve így meséli el a képzett narratívát:

„Egyik akvarellen két lányka játszik a kipányvázott gidával, másik lapon a kisfiú jelenik meg, számarháton lovagolva. Majd az édesanya alakja tűnik fel, amint a kor divatos krinolinjába öltözve sétál a kert útjain, lánykától körülveve. A ház előtt lovas-kordé álldogál, rajta a Duna vizét szállító hordó, nyilván fontos tartozéka a ház életének. Az egyik festményen kibontakozik előttünk a nagy ház tornácos homlokzata, s a virágágyások, [...] A festmények háttérében újra meg újra viszontláthatjuk a nyitott távlatú, regényesen szép kilátást, [...] Végül megjelenik maga a házigazda is, gyümölcsfái és szőlő-ültetvénye előtt beszélgetve füvet kaszáló kertészével. A háttérben ismét a végtelenbe tágul a táj, ami láthatóan megbűvölte Kelety romantikus fantáziáját. Az apa mellett fiacskája, a tízéves Loránd, hálóval kezében féltédrre ereszkedik, s éppen a lepkevadászát gyönyöreibe merül el.”

Bátor jelentőséget ad a képeknek, hogy Klette az Eötvös család valamennyi tagját megfestette rajtuk, az akvarelleken látható emberek korántsem mondhatók hangsúlyosnak, éppen hogy szó szerint kicsi emberi mivoltukat érzékelheti a néző. Csengeryné Nagy Zsuzsanna észrevétele szerint „Az Eötvös-vil-

lát ábrázoló sorozaton épp az alakok kedves természetessége az, ami Kelety kissé aprólékos előadás-módját fűszerezi. Legtöbbjük kicsiny, staffage-szerű figura, de az érzelmi hangsúly, amely a festőt Eötvösökhöz fűzi, lehántja róluk a staffage bábujellegét és emberi tartalommal tölti meg őket. Kelety érzelmibb e téren, mint mestere, Markó Károly. Markó artistikusan elrendezett istennőihez hasonlítva Kelety fogócskázó gyermekalakjai kedvesen hétköznapiak és valószerűek” (Uo.).

Persze a képeken mindezeket korántsem biztos, hogy látja az egyszeri szemlélő, sőt. Ezt saját eseménél mi sem mutatja jobban. Már tudtam a sorozatról, számos képével találkoztam, mikor az egyébként a legnevesebb közösségi oldal általam kezelt *Eötvös József emléklap* borítóképeként is évek óta használt egyik, *Svábhegyi részlet* címmel katalogizált képen (BTM Kiscelli Múzeum – Fővárosi Képtár) észrevettem, hogy hiába tölti ki a kép javát a budai és pesti panoráma, a kép előterében látható két figura is számít, hiába aprók: Csengeryné Nagy Zsuzsanna azonosítását elfogadva a háttal álló kalapos férfiben Eötvös Józsefet kell látnunk egy mezei vagy erdei munkás mellett, és a kép bal szélén található épületben az Eötvös-villát láthatjuk, nem a szokott módon a front, hanem hátsó-oldalsó irányból.

Mindezt azért gondoltam elmesélni, mert számomra, szövegekkel foglalatосkodó irodalmár számára a Fisli Éva és Lengyel Beatrix által szerkesztett *Rosti* című tanulmánykötet elsősorban a képek látásának és értelmezésének rettentő izgalmas tevékenységére nyújtott kiváló példákat, olyasmiket, mint amiket Klette svábhegyi akvarellsorozata szemlélése és értésé révén nyertem. Rosti Pál ugyanis 1859. február 26-án „a magyar nemzeti Múzeumnak honfias tisztelettel” ajándékozta „tanulmányainak, évtizedes munkájának, dél-amerikai utazásának eredményeként saját fotográfiáiból összeállított, mívesen bekötött” albumát. A 45 fotográfiát tartalmazó albumról az ajándékozás 160. évfordulóján, 2019 februárjában a Magyar Nemzeti Múzeumban konferenciát tartottak, a *Rosti* című kötet pedig az itt elhangzott előadásokat tartalmazza tanulmányként.

Rosti Pál élete és munkássága korántsem mondható széles körben ismertnek. A Magyar Fotográfiai Múzeum és a Balassi Kiadó 1992-ben hasonló kiadásban adta ki az *Uti emlékezetek Amerikából* című, eredetileg 1861-ben megjelent kötetét, és melléte önálló kötetben Kincses Károly tanulmányát – a késői utókor számára jószérivel innen ismerhető személye és pályája. Kincses kötete amellet, hogy Rosti primer és szekunder irodalma bibliográfiáját is közli, végigveszi Rosti életútját, áttekinti valamennyi szétágazó tevékenységét, és ráadásul kiemelt figyel-

met szentel az *Uti emlékezetek Amerikából* mellett Rosti dél-amerikai útja privát szférában maradt eredményének, az 1858-ban összesen öt példányban elkészített, Alexander von Humboldnak, továbbá három nővérének: Rosty Ágnesnek, Ilonának és Annának, valamint a Múzeumnak ajándékozott egyedi fényképalbumnak, amiben az út során rögzített fényrajzait rendezte össze. Kincses Károly is figyelemre méltó észrevételeket tesz tanulmánya *Rosti Pál dél-amerikai felvételei* című fejezetében a fotókról, a *Rosti* című kötetet megelőző konferencia – amint Lengyel Beatrix írja az előszóban – célja az volt, „hogy a Kolta Magdolna által szerkesztett, Kincses Károly tanulmányát tartalmazó kötet és a reprint kiadás után új, különböző irányból közelítő kutatások elindítását” szorgalmazza.

A tanulmánykötet két részre osztva tartalmaz három-három dolgozatot. Az első fejezet az *Átjárások* címet kapta: Bán Zsófia az öt fotóalbumot mint diszkurzív tárgyat leíró dolgozatával indít, középen Venkovits Balázs Rosti útjának mexikói szakaszáról, illetve a mexikói utazásokról és útleírásokról, valamint a fényrajz szerepével az utazási irodalomban tárgyról ír, és végül Tomsics Emőke munkája olvasható, ami Rosti albumát próbálja elhelyezni a magyarországi képes útirajzok között. A kötet második fejezete Humbold és Rosti viszonyát vizsgálja, a német utazó és útleíró hatását Rostira, illetve Rosti útleírásának kapcsolatát Humbold munkájához. Sz. Kristóf Ildikó és Fisli Éva dolgozatai ezt a tudománytörténeti, néprajzi, etnográfiai problémát vizsgálják, azonban a fejezet közepére került Miriam Szvast tanulmánya egy kicsit nekem kilóg a fejezetből, mivel az Alexander von Humboldnak ajándékozott album utóéletét, későbbi tulajdonosait, képeinek közönség elé kerülését és fogadtatását taglalja.

A kötetben még egy nagy rész van, a harmadik fejezet a Rosti-képeket tartalmazza. Számomra kicsit logikátlan a könyv szerkezete ennek köszönhetően: nem számítottam volna a tartalomjegyzékre pillantva arra, hogy a *Rosti Pál* Fényképi gyűjteménye *mint album* címet viselő harmadik részben nem szöveges tanulmányok kapnak helyet, hanem maguk az album képei egyrészt Amadei (Rosty) Anna albumának képlistája, másrészt az *Uti emlékezetek* tartalomjegyzéke után, és zavarom csak tovább növelte, hogy a kötetnek Fisli Éva által jegyzett utószava ennek a fejezetnek az elején szerepel (a másik szerkesztő, Lengyel Beatrix előszava logikus helyen, a kötet legelején, az *Átjárások* fejezet előtt áll).

Függeléként *Mozaikszemek Rosti Pál életéből* cím alatt Kincses Károly tanulmányán alapuló, ám azt több ponton pontosító, szigorúan a kronológia

szerint előadott biográfiáját kapjuk hősrünknek, ez Lengyel Beatrix munkája.

A tanulmányok számomra legérdekesebb gondolatai a képekről szólnak, mármint úgy érteve, hogy azon túl, hogy mindegyik szerző valami módon a fényképalbummal foglalkozott, voltak, akik mélyebben, direkterben tettek figyelemre méltó észrevételeket például az album szerkezetéről, a fényképek készítésének valószínű módjáról, a képeken látható részletekről, teszem azt, az emberek hiányáról (illetve mégis jelenlétükről), Rosti Pál képeinek és az *Uti emlékezetek*ben szereplő, a képek alapján Klette Gusztáv által készített litográfiák, továbbá az ugyanazon tárgyú képek és ábrázolások, amiket Rosti és mellette más utazók készítettek, egymáshoz való viszonyáról, vagy az idő a képek révén elkapható múlásáról – az olvasó ezek révén otthonosabban fog mozogni a képek nézésének, olvasásának, látásának nem könnyű tevékenységében.

Külön kiemelendő a kötetből szerintem Lengyel Beatrix Rosti-biográfiája, amiből arra derül fény, hogy hősrünk igazán figyelemre méltó figurája volt a 19. századnak, szerteágazó tevékenységet művelt, amellett, hogy kiváló és az egyik első fotográfus volt, remek útleírásokat készített, továbbá sportolóként is, evezéseivel, dunai hajózásával, zenepártolóként és -szervezőként, a képzőművészet pártolójaként és ezen művészeti élet szervezőjeként is letette névjegyét, ezen tevékenységek egyik hazai alapítóját tisztelhetjük benne.

A két hasámba tördelt magyar mellett angol nyelven is olvasható tanulmányok közreadásától azt remélik a szerkesztők, hogy további, nemzetközi kutatásokat inspirálnak. Alighanem ezért indították el a Rosti Dominó beszélgetéssorozatot, aminek kezdetét a kötet bemutatója adta 2021. október 20-án a Nemzeti Múzeum Dísztermében, amelyen a két szerkesztővel jómagam beszélgettem – a Múzeum honlapján olvasható beszámoló tanúsága szerint – „arról, mennyire vetül ma Rosti alakjára Eötvös árnyéka; tekinthetjük-e az egykorú források alapján Rostit '48-as emigránsnak, és hogyan függ össze az *Uti emlékezetek Amerikából* című, illusztrált útirajz (1861) szövegének és a Rosti-album (1858) dél- és közép-amerikai fényképeinek természetábrázolása”.

Ezzel mintegy visszakanyarodtunk Klette svábshegyi akvarellsorozatához. Bizonyos, hogy Eötvös József árnyéka eltakarja Rosti Pálét, és az is tiszta, hogy Rosti személye s több mint regényes életútja önmaga révén bőségesen megérdemli a figyelmünket. Erre Lengyel kiváló példákat nyújt, amikor Eötvös életrajza révén ismert eseményeket Rostival a fókuszban mondja újra. Így tudjuk meg, hogy 1865. május 11-én „Eötvös József naplója szerint ezen a

napon érkezett vissza Pestre Rostitól, akit Pentelén látogatott meg, és a Dunán gőzhajóval közlekedett oda-vissza”. (Ez Eötvös felől nézvést többek közt azért volt jelentős út, mert Erzsire rápillantva a hajóról saját gyerekkorára emlékezett vissza érzékelve öregedését, és ekkor jegyezte fel azt a kívánságát, hogy gyerekkora helyszínén, Erzsiben temessék el (Eötvös József, *Vallomások és gondolatok*). Még erősebb példa Eötvös utolsó, fiával közös kirándulása, ami Rostival a fókuszban így néz ki: „1870. augusztus. Sógorával, Eötvös Józseffel Karlsbadban pihennek. 1870. szeptember 3. Eötvössel Regensburgba utaznak, hogy megnézzék a német pantheont, a Walhallát.”

Lengyel ugyanakkor a biográfia egyik lábjegyzetében Keleti Gusztávról szólva megemlíti, hogy Rosti unokaöccsének, Eötvös Lorándnak a nevelője volt, majd Csengeryné Nagy Zsuzsanna dolgozatát hivatkozva, és megjegyzi, hogy ő „az akvarelleken látható alakokat mind az Eötvös család tagjaival azonosítja”. Felveti továbbá, hogy a képeken látható „alakok között van azonban egy kalapos férfi is, akinek esetében felmerülhet az, hogy nem Eötvös Józsefről van szó, [...] hanem Rostiról, hiszen az ábrázolás erősen hasonlít a Bírly István könyvben található, Rosti Pált is ábrázoló képeken látható alakra.” Ez viszont lehet, hogy túlfókuszálás (megl lehet, ilyen szó nincs is, de a túlexponálás mást jelent).

Kevésbé hiszem, hogy a felmerült kérdésre valamikor is biztos választ fogunk kapni. Az akvarellsorozat legalább négy darabján látjuk ezt a bizonyos „kalapos férfit”. A már előhozott széles panorámás képen látható kis terpeszállásos pózhoz hasonlóan áll szintén háttal a nézőnek egy holdvilágos este az Eötvös-villa verandája előtt a kertben, az égitestet nézve a sötét panorama felett. A Karthausi-lak ábrázolásán a fűben ül odébb az épülettől, és az annak közelében lévő többi figurától, és alighanem egy papírlap van a kezében. (Ezt a lapot olvashatja is, de akár rajzolhat is rá, ami azért különösen izgalmas, mert Rosti Páltól ismerünk egy Karthausi-lak és egy Eötvös-villa ceruzarajzot – sajnos csupán Beöthy Zsolt *A Magyar irodalom történetében* láthatjuk ezeket, és ráadásul a kis lak körülbelül onnan lett felvéve Rostinál, ahonnan Klette is lefestette, és ahonnan körülbelül a Klette vízfestményén ülő „kalapos férfi” is szemléli!) És ha nagyon ránagyítunk a képre, akkor „a kalapos férfit” látjuk a villa verandáján egy hölgy mellett, a kertben játszó gyerekekre figyelve a Történelmi Képcsarnokban őrzött festményen.

Én inkább ugyanannak a személynek tekintem a képeken látható „kalapos férfi” alakot (noha az alakok apró volta miatt már ebben sem lehetünk

biztosak), és Csengeryné Nagy Zsuzsát követve Eötvös Józsefet látom benne, számomra a „kalapos férfinek” önmagában már a többszöri előfordulása is inkább a családfőt sejteti a képeken. Kézenfekvőbb az apát látni családja körében az akvarelleken felesége mellett a gyerekek játékát figyelni a kertben, mint a gyerekek anyjának öccsét. Noha Eötvös sógora is gyakori vendég lehetett a Svábhegyen, és nővére mellett biztosan szemlélhette unokaöccsét, unokahúgait. Lengyel Beatrix felvetését tehát nem

lehet teljességgel kizárni, és a Rosti és a Keleti Karthausi-lak képeinek említett összeilleszthetőségében is a megerősítését találhatjuk a gondolatnak. A „kalapos férfi” amúgy inkább művésznek (vagy western-hősnek) tűnik, és ez is kétségtelenül jobban illik Rostira, mint sógorára. Tulajdonképpen Michelangelo Antonioni kiváló, *Nagyítás* című filmjében előjövő filozófiai problémával állunk szemközt: nem tudhatjuk, mi az igazság (mi történt, mi van a képen, mit látunk).

OLÁH ANDRÁS

Sarusi Mihály: Hun, ki

Corvinka Könyvek, 2022

OLÁH ANDRÁS (1959) Mátészalka

A *Vagabundkorzó* címet viselő csavargókönyv-sorozat hét kötetében az 1966 és 2011 közötti időkből származó úti élményeit tette közzé Sarusi Mihály. Ezekből emelt át frissen megjelent válogatásába három írást, amelyeket az köt össze, hogy nagyvizeken túli utazásait örökíti meg bennük a szerző. Először a Kaszpi-tengertől keletre eső vidéket járta be (1985), majd az Atlanti-óceánon átkelve az észak-amerikai kontinensre látogatott (1993), végül a Földközi-tenger afrikai partvidékén barangolt (1995).

Műfajilag nehezen besorolható munkák ezek. Leginkább útirajznak tekinthetjük, de több ennél: a riport és szociográfia kategóriájától sem áll távol. Sarusi néhol költői szövegrészeket is beépít, ugyanakkor az anekdotázó elbeszélés, az útibeszámoló, az esszénapló elemeit is fellelhetjük a munkáiban. A találkozások, véletlenszerű kapcsolatok révén vilanásszerű portrék is kikerekednek – tovább színezzve az élmények hátterét.

Az utazásai során rendre más-más környezettel és életminőséggel szembesülő író folyamatosan meglebbenti a „megmaradás vagy beolvadás” kérdését is. Benyomásait a Kárpát-medencei viszonyokkal veti össze, példákra mutat rá, „hogy hazájának is adhasson belőlük valamit”.

A magát irodalmi szegénylegényként aposztrofáló író a világ számtalan pontján megfordult. Világjárásának egyik tapasztalata, hogy bármerre indul is az ember, magyarokkal mindenhol találkozik. A másik pedig az, hogy van hazavezető út.

A *Lótor* címet viselő munka egy kazahsztáni kirándulás emlékeit villantja fel. A kunföldi Körmendi Lajossal folytatott barangolás pikáns pillanatait egy

össznépi ünneplés – a hazai disznótorok hangulatát idéző lótor – színezi igazi élménnyé.

A történet másik érdekessége, hogy a török-tatár nyomok mellett folyton felbukkannak az ujjur utalások. A látogató csak kapkodja a fejét: mennyi hasonlóság! A szokások, az ételek (a csorbaleves), a fűszerezés, a szavak. És a nevek is. Hiszen még egy Sarusijev és egy Mihajdzsan is felbukkan. Minden olyan ismerős – állapítja meg a szerző. „Otthon, a falumban ilyen arcokat látok.” Mindezt tovább erősíti, hogy amikor a közkívánatra előadott magyar népdal szövegét a tolmács le akarná fordítani a hallgatóság számára, azok máris tiltakoznak: „Nem kell lefordítani, így is értjük.” Mert a ritmus, a dallam valahol az övék is.

Egy Sarusi társaságában lévő kazah néprajztudós összegzése szerint az ujjurok „csak énekelni, muzsikálni, mulatni tudnak”. Elbeszéléséből ugyanakkor az is kiderül, hogy a túlélés nagy mesterei is. Példaként a tatárjárás korát hozza fel, miszerint „amikor Dzsingisz kán egy nap alatt lerohanta az országukat, másnap már ott volt nála az ujjur vének küldöttsége. Följárnították neki leányaikat.”

A kötet címadó darabja (*Hun, ki*) az amerikai kontinensen szerzett tapasztalatokat mutatja be. A levél formában szerkesztett beszámoló a távolabbi múltba is visszatekintenek. A századelőn kitanorgott magyarokat kutatva arról győződhetett meg a szerző, hogy a többség az álmodott meseország helyett inkább „Nyomorikát lelt”. Mégis ott maradtak.

Sarusi bejárja a keleti és a nyugati partot, de a leghétköznapibb tapasztalatok is távolságtartást generálnak benne. Úgy látja, hogy ebben a közegben az önzés, a haszonszerzés felülír mindent. Már

az első napokban megkapja a figyelmeztető instrukciót, hogy mihez kell majd igazodnia az új világban: „Ne várjon itt senkitől segítséget”, itt csakis az önös érdek motivál mindent.

Magyar templommal még találkozik, de templomlátogató már alig akad. Az emberi kapcsolatok elapadtak. Az egyik frissen szerzett ismerős meséli: „Amikor meghalt az apám, [...] még a szomszéd sem jött el a temetésre.”

A legnagyobb fájdalom azonban az, hogy az ott született generáció már nem beszéli a magyar nyelvet. Ellentétben a Kárpát-medencei származású zsidókkal. A szatmáriak által lakott zsidónegyedben például magyar könyvesbolt is van.

Az amerikai politika Magyarországhoz való viszonyulásáról a Horvay János által készített Kossuth-szobor kapcsán idéz fel egy másfél évszázaddal ezelőtti történetet Sarusi Mihály: „Kossuthot megtapsolta, majd üres kézzel” engedte haza Amerika. De sokat elárul az a félmondat is, amelyben arról ír, hogy „Bush az óráját nézte, amikor Antall József hosszan fejtegette neki a Fehér Házban, milyen sokat köszönhet A-Merik-A a magyaroknak”.

A csodaországban eltöltött két hét nem varázsolta el a szerzőt, hiszen jártában-keltében láthatta, hogyan darálja be a szabadságnak hiit csillogás az emberi kapcsolatokat, hogyan vágja el a gyökereket, emészti fel a nyelvet, s fojtja meg a hitet. Mert az ott élők „gyermekét már más haza neveli”.

A harmadik kalandtúra a Földközi-tengeren repíti át a szerzőt az egykori Karthágó vidékére. Maroknyi történelem tanítja az odalátogatót. Ha fogékony rá. Sarusi Mihály szimatot fog, és pontos mondatokkal fordítja le az olvasó számára az üzenetet: „a rómaiak nem csak egy hadjáratot nyertek, ők írták a történelmet” is. És ebből a szemszögből nézve „Róma kifosztása vandalizmus, Karthágó Örök Rommezővé tétele kultúrmisszió”. Ismerős elem ez.

„Róma a karthágóiak legyőzését követően Görögországot szabadítja föl (a macedon uralom alól), hogy... saját tartományává tegye. [...] Egy Föld – Egy Piac!” Tiszta sor. Nincs új a nap alatt. A történelem azóta is csak ismétli magát.

A térség mindemellett narancsvirágba borult Éden lehetne. Mégsem az. És nem csupán a hulladékkal teli, elhanyagolt tengerpart miatt. A mitikus múltból visszaderengő kísérteties történet, az ősi rituálé – a gyermekáldozat, amire az írás címe (*Púnbaba*) is utal –, erre ráerősít. E vidéken ugyanis a távoli időkben a családoknak – egy barbár szokás miatt – az elsőszülött gyermeküket kellett feláldozniuk.

A borzongató történet ellensúlyaként a tuniszi katolikus székesegyházban celebrált mise leírását említhetjük, ahol a püspök azzal búcsúzott az írótól: „Isten áldja Magyarországot!”

Ezek után nem meglepő, hogy a karthágói háborús temetőben a sírfeliratok között magyar nyomokra is bukkant a szerző. Az amerikai hadsereg észak-afrikai harcokban elesett áldozatai egyebek mellett a Toth, a Balog és a Tisza nevet viselték.

Sarusi Mihály csavargás-történetei nem csupán a tengereken túli területek eltérő típusú életszemléletével szembesítik az olvasót. A megélt a mesék háttérüzenetét is hordoznak. Ezt leghatározottabban az amerikai útról szóló írásában fogalmazta meg – kendőzetlenül rámutatva, hogy a kint tapasztalt szemlélet hogyan talált talajt már idehaza is, és miként kezd veszélyes módon elburjánzani.

A sajátos nyelvezettel megírt munkák egy aszociatív környezetbe kalauzolják az olvasót. Sarusi stílusa azért is érdemel különös figyelmet, mert irodalmivá teszi a tájnyelvet, a népnyelvet, de néhol a városi szlenget, a piaci köznyelvet is. Mindemellett remek asszociációk, szójátékok színesítik írásait. Igazi vagabund szemlélet hatja át, ami visszaadja a szavak szabadságát.

VESZPRÉMI SZILVESZTER

Mán-Várhegyi Réka: Vázlat valami máshoz

Magvető, 2022

A kétezer-húszas évek elején a *Szex és New York* sorozat nézőközönsége szembesült azzal, hogy a kilencvenes években még fiatal szereplők velük együtt idősödtek. A manhattani nők történeteiből új spin-off sorozat készült *És egyszer csak...* címmel,

amely a már jól ismert karaktereket középkorúságukban, esendőségükben, identitáskriziseikben mutatta be. Történeteiken keresztül az új sorozat alkotói egyszerre reagálnak az azóta jelentősen digitalizálódó valóságra és a korábban biztosnak tar-

tott női szereplehetőségek élehetlenségére, miközben valamelyest a pandémia tapasztalata is beszűrődik az epizódok háttérébe. Hasonló történi Mán-Várhegyi Réka *Vázlat valami máshoz* című regényének négy monologizáló szereplőjét olvasva. Az első szám első személyű elbeszélők középkorú nőként lehetőséget kapnak arra, hogy saját jogon, nem egy férfihős anyjaként vagy feleségeként hangjuk legyen egy regényben, az elbeszélések pedig – ahogy azt a könyv címe is vállalja – vázlatosak, bizonytalanok, csupán az identitások szétbomlásáról képesek vallani.

A regény hősnői negyven-ötven oldalas vallo-másokat tesznek, amelyekben néhány oldalnyi, skiccszerűen felvázolt epizódok követik egymást. A valóban gondolatnyi egységeken keresztül egyrészt a szereplők családi, magánéleti működéseibe láthatunk bele, másrészt a szöveg maga is megkonstruál egyfajta önelemző munkát, amelyek mentén a szereplők érzései, reflexiói is megjelennek. A fejezetek ebben az értelemben a kriminarratívát követik, amellyel a szereplők megérteni igyekeznek a pszichés és szociális zavarai okait. A válaszaik a történetek elején jellemzően megmosolyogatóan leegyszerűsítőek vagy elhamarkodottak, amellyel a maguk konyhapszichológiájával a kultúra és a közbeszéd által sokszor felemlegetett tipikus nőrsors leírásának fenntarthatatlanságára is rámutatnak. A történetek végére a szereplők közelebb kerülnek az igazságaikhoz, a vázlatok pedig így módon az önmagukkal való szembesítésnek is eszközei.

Magdi terápiás munkája házi feladatoként gondolkodik és ír azokról a helyzetekről, amelyekben kihasználta őt, hogy ezzel közelebb kerüljön a dührohamainak mélylélektani okaihoz. Ági egy influenszer, akinek a fő profilja, hogy cinikus a közönségi média nőképevel szemben. Annak a kérdésével küzd, hogy jelenthet-e valódi lázadást az a felkapott, kommerszé váló tartalom, amellyel ő nagy tömegekhez ér el. Keresi a személyes felelősségét társadalmi helyzetekben, miközben a még inkább radikálisan gondolkodó lánya szemében érvénytelennek tűnik a munkája. Györgyi egy politikusfeleség, aki számára csak álomkép lehet a kilépés, miközben szűknek érzi a konzervatív, szépen mosolygó, alapítványszervező családjának karakterét. Anikó története a kortárs valóságban teremti újra a *Saját szoba* fizikai és szociális dilemmáit: egy regényen kellene dolgoznia, de ötlettelennak érzi magát, és egyébként is képtelen elszakadni a mindennapi háztartás vezetésétől és az ezzel járó családi-párkapcsolati kötelezettségeitől.

A fejezetek tehát készülő vázlatok, rövidebb-hosszabb lejegyzett gondolatok folyamai, amelyek

lineárisan követik egymást, de közben napok, hetek is eltelhetnek az epizódok között. A leírt egységek metaforaként állnak a le nem írt időszakok helyett is: a leírások nem tetőpontokat vagy fordulatokat rögzítenek, hanem mindennapi helyzeteket, amelyben a szereplők a szomszédal beszélgetnek, a városi közlekedéssel kapcsolatban évődnek, megélhető és elfojtandó feszültségeket hordozó helyzetekkel találkoznak.

A négy nő története között ugyan nincs átjárás, a szereplők megélt tapasztalatainak hasonlósága és a formává választott vázlatosság mégis megengedi, hogy a szöveget regénynek tekintsük, amelyet a tematikus azonosság és a nyelvi megformáltság tart össze. A könyv és így a fejezetek nyelve egységes, az új ismeretek és új reflexiók nem mélyítik vagy fordítják ki igazán egy-egy szereplő nyelvét, az idő elteltét így csupán a díszletekről vagy a környezetben élőkről leírt változás jelzi: például Magdinál követjük az iskolai tanév vagy a következő terápiás ülések eseményeit, Ági lánya a regény egy pontján a *Bovarynét*, később az *Anna Kareninát* olvassa, Anikó pedig két epizód között abbahagyja a szoptatást.

Karakterfejlődést a nyitó és záró fejezetekben, Magdi és Anikó történetében figyelhetünk meg, de a felismerések, megoldási kísérletek itt sem épülnek be a cselekmény folyamatosságába, hanem epizódokon belül maradnak. Azok korábbi, jól adagolt információkból felépítve, de mégiscsak megvilágosodásként érkeznek, az epizodikus történetek így nem állnak össze egy nagy kiütkereső elbeszéléssé, inkább belső párbeszéd a valódi diagnózis megállapítása érdekében. A fejezetek végei felmutatnak egy-egy megoldási javaslatot, de annak eredményei, esetleges nehézségei már a szövegben leírt időn túl volnának láthatóak, így a történetek befejezetlenségével szintén a *vázlat* koncepció működik.

A regény ezzel a szerkezettel nem négy nagy történetet mesél el, hanem a kiütkeresés – a *valami más* felé tartás – lehetőségét járja körül úgy, hogy azt a szépirodalom nőszereplőinek új sorskérdéseként mutatja be. A szereplők ábrázolásában a szerző (talán épp azért, hogy töredékekből is ráismerjünk a jellemekre) nem nyúl túl az olyan konzervatív családképeket megbontó szereplőtípusokon, mint amilyen a művész, az alkoholista vagy a dührohamokban szenvedő, a pszichoanalízis modellje szerint ábrázolt, hisztérikus, kiszolgáltatott nő.

Mégis, ezeknél a karaktértípusoknál látható a leginkább, hogy noha gondolkodásukat és környezetüket tekintve is a progresszív világképhez tartoznak, és tisztában vannak a gyerekkori zaklatások vagy a kórházi erőszak traumatizáló hatásaival, valamint hisznek a családi munka egyenlőbb elosz-

tásában, ez még nem elég ahhoz, hogy az önmegvalósítás útjára lépjenek. Ez a szöveg legbátrabb állítása, és ez az a pont, ahol a mű fel tud zárkózni az angolszász popkultúra és a feminista diskurzusok mellé a sokszínű nőnarratívák használatában – különösen az ebben a témában jelentősen elmaradó magyar irodalomhoz képest. Figyelembe véve, hogy az első bekezdésben már említett, a fogyasztást ünneplő *Szex* és *New York* sorozat alkotói is képesek voltak arra, hogy a szereplőiket – a kortárs popkultúra nőábrázolásának változását követve – kimozgassák a szingliségüket ünneplő, egy-egy epizód alatt megoldható problémákkal bíró helyzetükből, és mély identitáskrizisekkel, pszichológiai válójukban ábrázolják, mégsem volna következetes újdonságként vagy bátor feminista szövegként tekinteni Mán-Várhegyi regényét.

A könyv recepciója eddig nagyrészt szűken s magyar magasirodalmi termékekre hivatkozva ítéli meg a kötetet lényeglátónak. Hiszen az egy-két évvel korábbi nőelbeszélők is sorra vallanak a traumáikról úgy, hogy közben nem reflektálnak a társadalmi rendszerekre. Az elmúlt években népszerű nőregények a nők elleni erőszak rendszerbeli okaitól leválasztott, intim közegekben megvalósuló visszaélésekről, traumákról szólnak, ahogy az például Molnár T. Eszter *Teréz, vagy a test emlékezete* (Prae, 2019) vagy Halász Rita *Mély levegő* (Jelenkor, 2020) című regényében megjelenik. Ha ezek a szereplők beszélnek is bármilyen elhallgatottságról, azok csak szűk családi rendszerekben, nem egy társadalmi rendben működnek – nem egy társadalmi rend működteti azt. Így Mán-Várhegyi Réka könyve vagy Borda Réka *Égig érő csalán* (Scolar, 2022) című regénye valóban elsők, amelyek tágabb perspektívákat mutatnak – Borda Réka története esetében a vidéki kisváros is elhallgató tanúja a gyerekkori abúzusnak –, de ez csak a szűk magyar szépirodalmi közegben igaz, a popkultúrában vagy a nemzetközi diskurzusokban ezekről a témákról már bevett módon beszélnek elnyomó rendszerek részeként.

Betty Friedan 1963-ban jelentette meg *A nőiség kultusza* című könyvét arról, hogy milyen rendszerintű, gazdasági és szociális valóság az, amelyben a sikeresnek tűnő középosztálybeli, felső középosztálybeli kertvárosi nők boldogtalanságra vannak ítélve. A könyv a másodikhullámos feminizmus alapvető olvasmánya volt, hatása az angolszász feminista közbeszédre és a nyugati kulturális, szociológiai gondolkodókra beláthatatlan. 1963-ban a

szerező azokkal a problémákkal szembesült, amelyek ezekben a magyarországi regényekben most, a húszas években megjelennek, ily módon nehéz nem – leegyszerűsítve, de mégis – metaforának látni, hogy a könyv csupán 2021-ben jelent meg magyarul a Cser Kiadó gondozásában egy alapos, kritikai és aktualizáló előszóval.

Érdemes volna ebben a kontextusban vetni össze a *Vázlat valami máshoz* című munkát a például az itthon is nagy népszerűségnek örvendő *Született feleségek* című sorozattal (ABC, 2004–12), amely ugyan évekkal a #metoo mozgalom és az a körüli kulturális diskurzusok előtt jelent meg, mégis bátrabban és kockázatok nélkül nyúl a női szereplehetőségek kérdéséhez. Mán-Várhegyi regénye a városi, középosztálybeli, értelmiségi, liberális nők, anyák konzervatív normák szerinti családi működésének sikertelenségéről beszél, a sorozat viszont a konzervatív (republikánus) családmodell fenntarthatatlanságát is kimondja. A könyvben bemutatott helyzetek azonban nem válnak különösebben drámaivá vagy épp komikussá, ahogy azt a popkultúra normái szerint elvárnánk – a *Született feleségek*

műfaji besorolása vígjáték-drámasorozat. A regényben bemutatott családok nem omlanak össze, az anyák pedig az érvényesülés lehetőségéért és az egészséges légkör megteremtéséért dolgoznak, tartásukat nem valamiféle parodisztikus polgári tartásnak a maradéka adja, hanem az önreflexív figyelmük. Mán-Várhegyi regényének epizódjai nem keltenek részvétet, és nem nevetetik ki magukat. Osztoznak a metamodern nyelvvel és esztétikával, amely a leírást és a szembenézést helyezi a középpontjába, és ezzel tud eltérni a populáris sorozatok vállalásaitól.

vel és esztétikával, amely a leírást és a szembenézést helyezi a középpontjába, és ezzel tud eltérni a populáris sorozatok vállalásaitól.

A *Vázlat valami máshoz* pontosan teremti meg a címben ígértet. A vázlatosság mint szerkezet ügyes működtetése kétségtelen érdeme a regénynek. Az elvágyódó nőalakok feminista toposzai is a kortárs figyelem igényei szerint jelennek meg, még ha erősen építenek is a korábbi ismert sémákra. Itt is dominálja az elbeszéléseket Mán-Várhegyi korábbi szépírói munkáiból is kiütőző, az életmű recepciójában is sokszor reflektált szociológiai figyelmé, amely a városi, polgári, értelmiségi közeget vizslatja, éppen emiatt tud az egyéni megélésekről hitelesen egy rendszer részeként beszélni. Részvétlenül, de a maguk kauzalitásában mutatja be a jelenségeket, így működik minden vázlatpont az egész helyén, és négy történet így képes egész valóságunknak a metaforájává válni.

Quodlibet

Szemadám György

képzőművész kiállítása

Pesti Vigadó

1051 Budapest, Vigadó tér 2.

www.vigado.hu

2023. március 3. – április 30.

MMA – Minden, ami művészet

MMA
MAGYAR
MŰVÉSZETI
AKADÉMIA

|n|mm|n|
VIGADÓ